

**DYNAMIKA WSPÓŁCZESNEGO
SŁOWNICTWA SŁOWIAŃSKIEGO
W PRZESTRZENI STYLOWO-
-FUNKCJONALNEJ**

DYNAMIKA
WSPÓŁCZESNEGO SŁOWNICTWA SŁOWIAŃSKIEGO
W PRZESTRZENI STYLOWO-FUNKCJONALNEJ

Prace Slawistyczne

142

Rada Naukowa

Mariola Jakubowicz (redaktor naczelna),
Elena Berezovič, Libuše Čižmarová, Dorota Filar,
Rafał Górski, Aleksandra Janowska, Igor Koškins,
Agnieszka Libura, Thomas Menzel

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

**DYNAMIKA WSPÓŁCZESNEGO
SŁOWNICTWA SŁOWIAŃSKIEGO
W PRZESTRZENI
STYLOWO-FUNKCJONALNEJ**

Redakcja naukowa
Zofia Rudnik-Karwatowa

Warszawa 2017

Recenzje wydawnicze
Dr hab. Halina Mieczkowska, prof. UJ, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
Dr hab. Alicja Pstyga, prof. UG, Uniwersytet Gdański

**Publikacja finansowana ze środków Instytutu Slawistyki
Polskiej Akademii Nauk**

Redakcja i korekta językowa
Elżbieta Dzierżanowska, Martina Ivanová, Tetyana Kosmeda,
Dorota Leśniewska, Jakub Ozimek, Dorota Rdest,
Roman Tymoshuk, Anna Żebrowska

Skład i łamanie
Barbara Adamczyk

© Copyright by Zofia Rudnik-Karwatowa & the respective authors, 2017
This is an Open Access book distributed under the terms
of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License
(creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits
redistribution, commercial and noncommercial,
provided that the book is properly cited.

ISBN 978-83-64031-70-0

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
ul. Bartoszewicza 1b/17
00-337 Warszawa
tel. 22 826 76 88
sow@ispan.waw.pl
www.ispan.waw.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Zjawiska, procesy i tendencje rozwojowe w słownictwie specjalistycznym (terminologii)	
Євгенія А. Карпіловська (Kijów), <i>Варіанти термінів мовознавства в сучасній науково-освітній практиці і в часовій перспективі</i>	9
Ніна Ф. Клименко (Kijów), <i>Термінування й детермінування лексики в сучасних українській, російській та новогрецькій мовах</i>	27
Zofia Rudnik-Karwatowa (Warszawa), <i>Dynamiczne procesy w słowińskiej terminologii językoznawczej (na przykładzie nazw dyscyplin językoznawczych w języku polskim i rosyjskim)</i>	45
Яўгенія Волкава (Mińsk), <i>Сінанімія тэрмінаў са значэннем ‘навука пра мову’ ў славянскіх мовах</i>	61
Dynamika mechanizmów słotwórczych i leksykalnych	
Zuzana Děngeová (Praga), <i>Desubstantivní deminutiva – jejich uplatnění a tvoření v současné češtině (se zaměřením na okazionalismy)</i> ...	77
Marcin Fastyn (Warszawa), <i>Nazwy komputerów i robotów w Kongresie futurologicznym Stanisława Lema – strategię translatorskie w przekładach bułgarskim, czeskim i rosyjskim</i>	93
Ladislav Janovec (Praga), <i>Lexikální zásoba spojená se sociálními sítěmi</i>	117
Елена И. Коряковцева (Siedlce), <i>О тенденции к агглютинации в словообразовании современных русского, польского и чешского языков (на материале форумов интернет-СМИ)</i>	127
Paweł Kowalski (Warszawa), <i>Formacje hybrydalne w języku polskim i słoweńskim (na przykładzie słownictwa sportowego)</i>	143
Zmiany leksykalne we współczesnej komunikacji językowej i dyskursie	
Jakub Banasiak (Warszawa), <i>Procesy nominalizacyjne w tekstach językoznawczych na materiale języka polskiego i bułgarskiego</i>	157
Галина П. Нещименко (Moskwa), <i>Речевой узус публичной коммуникации в славянских языках и его структурно-функциональная динамика на рубеже столетий</i>	177

Maria Osipova (Moskwa), <i>On Some Discursive Practices of 2014 in the Russian Federation</i>	197
Jana Wachtarczyková (Bratysława), <i>Problematika pomenúvania mikrosociet v slovenskom a poľskom jazykovom prostredí – paralely a špecifiká na materiáli názvov občianskych združení</i>	205

WSTĘP

Niniejszy tom studiów mieści się w nurcie zainteresowań badawczych zmianami we współczesnych językach słowiańskich, szczególnie widocznymi w leksyce i słowotwórstwie. Słownictwo to czuły barometr przemian w życiu społecznym i kulturalnym, uzasadniony jest więc ogląd rzeczywistości językowej nieograniczony do zmian wewnątrzjęzykowych, lecz przedstawiający także uwarunkowania socjokulturowe. W prezentowanych tekstach uwzględniony został aspekt komunikacyjny i społeczno-kulturowe konteksty funkcjonowania języków. Uwzględnienie aspektu stylowo-funkcjonalnego w rozwoju leksyki pomaga lepiej zrozumieć dynamiczne zmiany językowe i skuteczność działań komunikacyjnych.

Prace zostały uszeregowane w trzy grupy tematyczne:

1. Zjawiska, procesy i tendencje rozwojowe w słownictwie specjalistycznym (terminologii).
2. Dynamika mechanizmów słowotwórczych i leksykalnych.
3. Zmiany leksykalne we współczesnej komunikacji językowej i dyskursie.

Zakresy tematyczne wyodrębnionych grup nie mają ostrych granic, a złożona i wielowarstwowa problematyka omawiana w poszczególnych tekstach może być obecna – w różnym stopniu – w każdej z tych grup. Wydzielone bloki tematyczne jedynie z grubsza porządkują przedstawioną w tomie wieloaspektową problematykę dynamicznych zmian i tendencji we współczesnych językach słowiańskich, wskazując na dominantę tematyczną w każdym tekście.

W większości prac zastosowano podejście konfrontatywne, pozostałe otwierają perspektywę takich badań. W pracach została wykorzystana bogata baza materiałowa współczesnych języków słowiańskich: polskiego, czeskiego, słowackiego, białoruskiego, rosyjskiego, ukraińskiego, bułgarskiego i słoweńskiego, a także innych języków, m.in. nowogreckiego.

Prezentowany tom stanowi efekt międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w listopadzie 2014 roku w Warszawie przez Instytut Slawistyki PAN w ramach współpracy językoznawców z Instytutu Slawistyki PAN w Warszawie, Instytutu Języka Czeskiego AN RCz w Pradze, Instytutu Językoznawstwa SAN w Bratysławie, Instytutu Języka Ukraińskiego NANU w Kijowie, Centrum Badań nad Kulturą, Językiem i Literaturą Białoruską NANB w Mińsku i Instytutu

Słowianoznawstwa RAN w Moskwie, realizowanej na podstawie umów między akademiami nauk.

Bardzo serdecznie dziękuję Recenzentkom: Profesor Halinie Mieczkowskiej i Profesor Alicji Pstydze za cenne uwagi i sugestie do tekstów zamieszczonych w tomie.

Zofia Rudnik-Karwatowa

ZJAWISKA, PROCESY I TENDENCJE ROZWOJOWE
W SŁOWNICTWIE
SPECJALISTYCZNYM (TERMINOLOGII)

Євгенія А. КАРПІЛОВСЬКА
Інститут української мови НАН України, Київ
karpilovska@gmail.com

ВАРІАНТИ ТЕРМІНІВ МОВОЗНАВСТВА В СУЧАСНІЙ НАУКОВО-ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ І В ЧАСОВІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Термін як будь-який двобічний мовний знак має план вираження (форму, або позначення, сигніфікант) і план змісту (значення, або позначене, сигніфікат). В ідеалі назва спеціального, чітко окресленого поняття повинна мати незмінювані форму та значення, отже, одному змісту має відповідати одна форма. Проте в реальній практиці, стаючи складником мови як соціального коду, термін не може не бути залежним від типу середовища мовців, у якому він функціонує, від тенденцій розвитку суспільства, його потреб та уподобань. Найявніші функціонально-стильові варіанти мови, зокрема мови професійного спрямування, спричинює появу й варіантів її окремих одиниць. Однак не лише прагматичні чинники сприяють появі варіантів термінів. Як різновид мовного знака термін зазнає тиску й синтактичних відношень, тобто відношень з іншими одиницями певної терміносистеми й системи мови загалом, та семантичних відношень зі структурою певного поняття про позначуваний об'єкт або явище (сигніфіката). Синтактику терміна у процесі розвитку мови регулює норма, термінологічна й загальномовна, що блокує або дає в руки мовців певні варіантні позначення спеціальних понять. У науковому обігу для позначення таких різновидів термінологічної норми усталилася опозиція *імперативна : диспозитивна норма* (Боярова, 2013, с. 191). Якщо імперативна норма пропонує мовцеві лише один термін на позначення спеціального поняття, то норма диспозитивна дає до його вибору ряд варіантів, рівноправних щодо змісту й сфери вжитку. Описувана опозиція різновидів термінологічної норми може стосуватися як норми, кодифікованої в словниках, граматиках і правописі літературної мови, що в українському мовознавстві називають *прескриптивною, символічною, кодифікованою нормою*, так і норми літературної мовної практики, *узусу, або норми дескриптивної, прагматичної, узуальної*.

Щоправда, українські дослідники культури мови, наприклад, С. Я. Єрмоленко, наявність варіантів вважають властивістю лише дескриптивної, або прагматичної слабкої норми (Єрмоленко, 2013, с. 266). Оперуючи термінами опозиції різновидів мовної норми, прийнятими в сучасному польському мовознавстві, можна твердити, що терміни-варіанти наявні як у *wzorcewii* (*wzorcowo*) (*високий* (*wysoka*)), так і в *uzytkowii* (*uzytkowa*) (*поточний* (*potoczna*) або *grupowii* (*środowiskowa*)) нормі (Sicińska, 2005, с. 79).

Семантика терміна значною мірою «провокує» появу термінів-варіантів як наслідку прагнення мовців до підкреслення певної ознаки, аспекту позначуваного поняття. Отже, наявність варіантів може, з одного боку, свідчити про необхідність упорядкування певної терміносистеми мови, уніфікації позначень певного поняття, а з другого, навпаки, може уявляти глибину «розроблення» певного поняття у фаховій мові, зокрема в національній мовознавчій традиції.

Необхідною умовою для виділення термінів-варіантів є наявність у них спільного плану змісту, спільного спеціального поняття (сигніфіката). Варіанти плану вираження, або форми термінів спостерігаємо як у складі певних сучасних терміносистем, наприклад мовознавства, так і в історичній перспективі існування мови загалом і певної її терміносистеми зокрема. Отже, варіант є підстави трактувати широко – як узагалі наявність різних планів вираження поняття, різних мовних знаків з різними ексформами, за визначенням оригінальної лінгвосеміотичної теорії українського мовознавця А. О. Білецького. Підставою для розгляду таких термінів як варіантних позначень є саме їхній спільний план змісту (інформа, за теорією А. О. Білецького) (Білецький, 2012, с. 534). Широке трактування варіантності спираємо на можливість функціонування в той самий часовий проміжок або в ширшій часовій перспективі різних термінів на позначення того самого поняття, а отже, здатності його плану вираження до змінюваності, варіювання. На нашу думку, саме такий широкий погляд на явище варіантності мовного знака загалом і мовознавчого терміна зокрема призводить до паралельного побутування в наукових традиціях деяких слов'янських мов термінів *варіантність*, *варіація*, *варіювання* і *змінність* / *змінюваність*. Наприклад, *Словник слов'янської лінгвістичної термінології* за редакцією А. Єдлічки засвідчив такий паралелізм для польської (<*wariantowość*>¹, *wariancja* і *zmiennosc*) та словенської мов (*variantnost*

¹ У кутових дужках у цьому словнику подано терміни, «які досі не ввійшли до загального вжитку або є індивідуальними, проте рекомендованими, або ж такі, що їх створила національна

і *premenilnost*) (Jedlička, 1977–1979, 1, с. 12). Нижче спробуємо довести, що такий паралелізм цих термінів, тобто трактування варіанта як припустимої мовною нормою зміни позначення, властивий і іншим слов'янським мовам, зокрема українській і російській.

Вузьке розуміння варіанта ґрунтуємо на наявності відмінних позначень (сигніфікантів, ексформ) того самого мовного знака, або знака з певною графічною структурою та акцентними властивостями. Уважаємо, що для проблем оптимізації пошуку інформації в термінологічних базах даних, наприклад, у базі світового славистичного мовознавства iSybislaw, доцільно прийняти й широке трактування варіанта терміна як різних мовних знаків для найменування того самого поняття. Завдяки цьому в інформаційно-пошуковій системі користувач дістане змогу зібрати джерела з варіантами позначення певних понять на різну глибину варіювання плану їхнього вираження – і в окремому мовному знаку, і в сукупності різних мовних знаків-кореферентів – у сучасній різностильовій фаховій практиці і в часовій перспективі розвитку різних слов'янських мовознавчих традицій.

Ступінь і засоби варіювання форми того самого терміна можуть бути різними: від змін у його вимові, позначених (орфографічні, або правописні варіанти) чи не позначених на письмі (орфоепічні, або акцентні варіанти), до змін окремих морфем ускладі форми терміна (словозмінні (морфолого-фонематичні) та словотвірні варіанти). Форма терміна може варіювати не за однією, а за кількома ознаками його будови. Такі варіанти вчені називають комбінованими. Це, наприклад, акцентно-фонематичні варіанти, порівн.: технічні терміни *сортáмент* і *сортимéнт* зі значенням 'склад продукції за марками, профілями, розмірами' (Скопненко & Цимбалюк, 2006, с. 636). У контексті наших міркувань над джерелами появи термінів-варіантів і чинниками, що забезпечують їхнє збереження в системі мови, важлива примітка упорядників згаданого вище *Сучасного словника іношомовних слів* О. І. Скопненка і Т. В. Цимбалюк: «Термін *сортамент* використовують у металургійній промисловості, а *сортимент* – у виробництві лісоматеріалів» (Скопненко & Цимбалюк, 2006, с. 636; далі скорочення ССІС). Розгляд цих термінів-варіантів у часовій перспективі дає змогу виявити динаміку чинників варіювання їхньої форми. *Словник іношомовних слів* за редакцією О. С. Мельничука, перше видання якого побачило світ 1974 р., на 32 роки раніше за словник О. І. Скопнен-

термінологічна комісія як пропонований еквівалент для термінів мови-джерела» (Jedlička, 1977–1979, 1, с. XX – переклад наш, Є. К.).

ка і Т. В. Цимбалюк, подає терміни *сортамѐнт* і *сортимѐнт* лише як фонематичні варіанти, із наголосом на останньому складі (Мельничук, 1974, с. 626; далі – СІС).

Межею варіювання форми вузьких варіантів є слово. На противагу їм шкала варіювання форми термінів-широких варіантів виходить за межі того самого слова, або того самого мовного знака. Амплітуда такого варіювання позначень коливається від слова до кількаслівної словосполуки або й ширшого опису спеціального поняття. Попри всі суперечки в лінгвістиці про припустимі межі формального варіювання слова, на користь доцільності врахування для термінів широкого спектра можливих позначень того самого поняття, або варіантів не лише вузьких, а й широких, свідчить у сучасній славістичній морфології явище так званих різновідмінюваних слів, тобто практика включення до словозмінних парадигм слів суплетивних форм на взір форм відмінювання українського дієслова *дуги* з основою *дуг-* (*дую*, *дугиш*) і з основою *дм-* (*дму*, *дмеиш*), форм українських слів *десна* в однині та *ясна* у множині або відмінкових форм деяких українських займенників типу *я*, *мене*, *мені*; *що*, *чого*, *чому* тощо. Як слушно зауважує Л. Г. Боярова:

Норма в термінології не повинна суперечити загальнолітературній нормі: у межах термінологічної мовної норми знаходиться все те, що збігається з нормою в загальнолітературній мові, а також те, що свідомо введено до термінології для вираження спеціального поняття (Боярова, 2013, с. 190).

Отже, якщо загальна літературна, тобто унормована та кодифікована, мовна практика допускає широке трактування варіанта слова, то є підстави прийняти його і для термінів.

Дефініції варіантів в українських авторитетних термінологічних кодексах, утім, спираються на вузьке їхнє трактування в межах того самого мовного знака. Наприклад, найавторитетніший на сьогодні кодекс українських мовознавчих термінів – енциклопедія *Українська мова* (далі скорочення – ЕУМ) визначає варіанти так:

Видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т.ін.), але не порушують принципу її тотожності (Тараненко, 2007, с. 63).

Водночас у реєстрі цього видання реалізовано й широке трактування варіантів терміна, порівн. зауваження в передмові від редколегії:

У назвах статей, що складаються з кількох слів, на перше місце винесено слово, яке більшою мірою визначає зміст і специфіку терміна (Тараненко, 2007, с. 5).

О. О. Тараненко в цитованій вище статті *Варіанти* вже згаданої ЕУМ, окреслюючи статус у системі мови, наприклад, словотвірних варіантів, указує також на складність їхнього відокремлення від синонімів:

Подібні утворення, – зазначає він, – це не модифікації форми того самого слова, а результати паралельних словотворчих актів на базі однієї твірної основи, що порушують принцип тотожності слова (Тараненко, 2007, с. 64).

Ще більшою мірою це спостереження стосується лексичних варіантів слова. Учений указує, що як еквівалент терміна *варіант мовної одиниці* вживають термін *дублет*. Щоправда, останній термін він вважає обмеженим за обсягом свого змісту, оскільки він стосується лише так званих повних, або абсолютних синонімів на зразок *мовознавство – лінгвістика* або *евфонія – милозвучність – доброзвучність*.

С. В. Гриньов в *Історичному систематизованому словнику термінів термінознавства* до основного, найбільш уживаного в сучасній російській мовознавчій традиції позначення *вариативность термина* дає й такі його відповідники, як *вариантность термина*, *многовариантность терминов*, *формальная вариантность термина* (Гринев, 2000, с. 62). У цьому джерелі вміщено й деталізованіші позначення спеціальних понять, а саме: *терминологическая вариантность* з його відповідником *терминологическое варьирование* (Гринев, 2000, с. 81) чи ряд таких відповідників до терміна *варианты*, як *терминологические варианты*, *варианты термина*, *термины-варианты*, *парадигматические варианты термина*, *аллотермины*, *терминообразовательные варианты* (Гринев, 2000, с. 39). Деякі з різновидів термінів, подані в словнику С. В. Гриньова, засвідчують перетин ознак змінюваності, змістової тотожності або близькості, властивих варіантам, дублетам і синонімам, порівн. основний термін *ареальные дублеты* з його відповідниками *территориальные синонимы* та *ареальные варианты* (Гринев, 2000, с. 41).

На нашу думку, урахування історичної перспективи побутування того чи того терміна в системі мови дає підґрунтя для розгляду таких паралельних форм саме як варіантів вербалізації певного спеціального поняття в часовій перспективі, а не як синонімів. Синонімічні відношення формуються в системі мови і в тексті в певний часовий проміжок існування мови, у синхронній мовній діяльності спільноти, де й можна визначити характер і міру змісто-

вої близькості (синонімічності) таких позначень (абсолютні (повні), часткові (неповні), аспектні), їхню спроможність до взаємозаміни, а також установити питомі й запозичені ресурси й способи творення таких паралельних форм позначень зі спільним змістом. На те, що час і мовна діяльність суспільства не завжди підтверджують прогнози фахівців-термінологів щодо окремих термінів, указує доля польського терміна *wariantowość*, що в словнику за редакцією А. Єдлічки (Jedlička, 1977–1979) був поданий як рекомендований до вжитку, але ще не загальноприйнятий. Наскільки можемо судити з доступних нам польських наукових праць, нині як загальноприйнятий закріпився термін *wariantywność*, що доводить і введення його до словника ключових слів бази світового славістичного мовознавства iSybislaw (*Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa slawistycznego*). Доступ в: <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl>).

Друге засвідчене ЕУМ значення терміна *варіант* ‘конкретні форми вираження, реалізації в мовленні умовно-абстрактних мовних одиниць’ (Тараненко, 2007, с. 63) дає ще більші підстави для широкого розуміння термінів-варіантів, для окреслення варіабельних (змінюваних) і неваріабельних (незмінюваних) позначень певного поняття для певного часового відтинку і в ширшій часовій перспективі, для встановлення складу комплексів варіантів в окреслених часових межах, їхніх домінант. Широкий підхід до варіантності позначень уможливорює виділення термінів, найуживаніших і найпотужніших у дальшій специфікації поняття, і термінів, обмежених у своєму функціонуванні працями певного часу, дослідженнями представників певних наукових шкіл або й окремих авторів.

Тракування варіанта як паралельної форми існування терміна дає змогу в тезаурусі ключових слів інформаційно-пошукової системи, наприклад, для бази даних світового славістичного мовознавства iSybislaw, урахувати все розмаїття позначень того самого мовного поняття в усіх функціонально-стильових різновидах мовознавчих текстів різного часу, уведених до складу джерельної бази такої системи. Звичайно, першим етапом вивчення варіантності термінів має стати ретельний аналіз мовознавчої терміносистеми окремих слов’янських мов у певний період їхнього функціонування з наступним їх зіставленням у ширшій часовій перспективі і в ширшому спектрі сфер побутування та з’ясуванням спільного й відмінного в їхньому складі, зокрема в наявності, обсязі й характері груп термінів-варіантів для позначення спільних понять. Зорієнтування аналізу варіантних форм термінів на суто практичну потребу пошуку в базі мовознавчих джерел з певною інформацією спону-

кає до структурування такого пошукового образу документа за параметрами: 1) тип тексту, сфера його побутування і 2) час його публікації. Урахування цих параметрів дає змогу обмежити в пошуку обсяг варіантних термінів на позначення потрібного користувачеві поняття.

Однак питання обсягу врахованих термінів-варіантів пов'язане з принципами розбудови джерельної бази інформаційно-пошукової системи, зокрема з критеріями введення до неї текстів певних стилів, жанрів і типів або з хронологічними межами публікації таких текстів. Наприклад, до бази світового славистичного мовознавства iSybislaw уводять тексти, опубліковані від 1991–1992 р. до сьогодні. Її джерельну основу складають наукові праці, отже, за межами цієї бази залишаються видання навчально-методичного й науково-популярного циклів. Утім, навіть чітко визначені часові й функціонально-стильові межі джерел бази iSybislaw неминуче розширюються. Це засвідчує, наприклад, українська наукова практика початку ХХІ ст., журнальні публікації, наукові монографії й збірники термінологічних конференцій. Таке розширення обсягу сучасної мовознавчої терміносистеми спричинено тим, що в українських наукових публікаціях періоду незалежності (від 1991 р.) активно обговорюються проблеми відродження національної мовознавчої термінології, джерела, ресурси й тенденції її розбудови, доцільність повернення питомих термінів на заміну кальок з іншомовних зразків, збалансованість у термінології тенденцій націоналізації та інтернаціоналізації, а це зумовлює обговорення термінів, запропонованих у словниках і наукових працях кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., аналіз їхнього побутування не лише в науковій, а й у навчально-освітній практиці, працях окремих мовознавців.

Завданням нашої статті ставимо: 1) виявити ділянки сучасної терміносистеми українського мовознавства, на яких наявні варіантні (вузькі й широкі), або паралельні, допустимі нормою мови форми позначення того ж поняття; 2) установити типи таких термінів-варіантів у функціонально-стильових різновидах мовознавчих текстів, а також у загальномовному кодифікованому корпусі термінів певного періоду і в часовій перспективі ХХ – початку ХХІ ст.; 3) з'ясувати способи та засоби створення термінів-варіантів, типи їхньої формальної будови й 4) проаналізувати динаміку груп термінів-варіантів в історичній перспективі розвитку українського мовознавства від 1920–1930 рр., часу публікації перших загальномовних і спеціальних нормативних словників нової української літературної мови, до сьогодні.

Обсяг варіантів термінів у тезаурусі ключових слів інформаційно-пошукової системи залежить від принципів формування її джерельної бази.

Наприклад, при формуванні українського модуля бази світового славістичного мовознавства iSybislaw спираємося на тексти наукові в таких їхніх типах, як монографія: колективна або індивідуальна, періодика: збірники (періодичні та ювілейні), журнали, матеріали наукових форумів, словники лінгвістичних термінів та мовознавчі енциклопедії. Проте для врахування фахової практики в повноті її функціонально-стильових різновидів, зокрема особливостей функціонування в ній термінів, необхідно брати до уваги також тексти навчального, науково-методичного й науково-освітнього спрямування: підручники, посібники, хрестоматії, навчальні словники та енциклопедії, науково-методичні розробки різного зорієнтування. Поза межами такого розгляду залишається усна фахова практика, професійний сленг, соціолект та ідіолект певних мовознавчих середовищ і окремих учених-мовознавців, праці яких вирізняє активна термінотворчість. Вони зрідка проникають у загальномовознавчі термінологічні кодекси й до тезауруса можуть потрапляти настільки, наскільки вони представлені в текстах певних мовознавчих видань, дисциплін, напрямків або шкіл.

Аналіз статей українських словників лінгвістичних термінів, починаючи від словника Є. В. Кротевича і Н. С. Родзевич (Кротевич & Родзевич, 1957) та Д. І. Ганича й І. С. Олійника (Ганич & Олійник, 1985) і до енциклопедії ЕУМ (Русанівський, Тараненко, Зяблюк & al.; 1-е вид. – 2000, 2-е – 2004, 3-є – 2007) та словника С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор (Єрмоленко, Бирик & Тодор, 2001), отже, за майже 50 років розвитку української мови й українського мовознавства, дає спектр варіювання форми мовознавчих термінів, градацію (ступені) творення паралельних форм вираження певного поняття від мінімального – зміни однієї фонемі (літери) в корені до – максимального – появи іншого позначення за умови збереження тотожності змісту таких терміноодиниць. Крім формальних параметрів, варіантам термінів властиві й параметри функціонально-стильові. В обстежуваних текстах вони виникають у сучасній діяльності науковців-мовознавців й освітян-практиків в опозиціях: 1) термін загального використання як у науковому, так і в навчальному процесі на різних його етапах (початкова, середня (загальноосвітня та спеціальна) й вища школа) : термін, уживаний лише в науковому середовищі з дальшим уточненням цього члена опозиції – у певній дисципліні, парадигмі, школі, осередку, працях окремого вченого; 2) наукові варіанти позначення : безваріантне позначення, прийняте в навчальному процесі; 3) варіанти термінів, фіксовані в джерелах у певній часовій перспективі (для нашого дослідження – з 20–30-х рр. ХХ ст.) : сучасні загальноуживані й кодифіковані терміни. Відповідно, такі

опозиції відбивають і джерела фактичної бази певної інформаційно-пошукової системи (у цьому разі системи iSybislaw), у яких функціонують варіанти термінів. Для першої опозиції – це словники лінгвістичних термінів, мовознавчі енциклопедії, нормативні граматики та правопис на противагу науковим дослідженням колективів авторів чи окремих учених, словникам лінгвістичних термінів окремих мовознавчих дисциплін, наукових напрямків і шкіл (Вахек, 1964; Хэмп, 1964; Кубрякова, Демьянков, Панкрац & Лузина, 1996; Дерба, 2007; Ярошевич, 2008; Барань, 2010).

Нижню межу в часовій перспективі існування українських мовознавчих термінів-варіантів визначаємо за працями українських мовознавців періоду культурно-національного відродження України 1920–1930 рр. Підстави для цього дає та нормалізаторська робота, що заклала підґрунтя для кодифікації корпусу мовознавчих термінів, відбитого не лише в наукових працях, а й у перекладних російсько-українських і українсько-російських словниках, що їх видавала Всеукраїнська Академія Наук, а також в *Українському правописі* 1928 р. (Український правопис, 1928), що мав загальноукраїнський характер, та в узагальнювальних науково-методичних працях на збір *Норм української літературної мови* О. Н. Синявського (Синявський, 1941; 1-е вид., 1931, 2-е вид., 1941) та *Правописного словника* Г. К. Голоскевича (Голоскевич, 1929; 1-е вид., 1914, 7-е вид., 1929). Вирізнити корпус мовознавчих термінів, наприклад, в академічному *Російсько-українському словнику* за редакцією академіків А. Кримського та С. Єфремова (Кримський & Єфремов, 1924–1932; далі скорочення – СКЄ), три томи якого на літери *А–П* із чотирьох запланованих вийшли друком протягом 1924–1932 рр., можна за допомогою спеціальної ремарки *грам. (граматичний термін)*, якою вони позначені. А в уже згаданому *Українському правописі* 1928 р. вміщено VI, завершальну, частину *Елементарна граматична термінологія*, поділену на російсько-українську й українсько-російську (Український правопис, 1928, сс. 89–97). Цей корпус термінів було адресовано передусім школі й загалом усім, хто практично працює з українським словом, а отже, він мав рекомендований характер для вживання в науково-освітній практиці.

Отже, основу для формування комплексів українських термінів-варіантів у тезаурусі ключових слів для інформаційно-пошукової системи iSybislaw може становити їхнє виділення в кодифікованих корпусах спеціальних сучасних словників лінгвістичних термінів та енциклопедії *Українська мова* як найавторитетнішому на сьогодні джерелі не тільки для наукового, а й для освітнянського середовища українців. Ці комплекси можна доповнювати

завдяки матеріалам словників 1920–1930 рр., української частини *Словника слов'янської лінгвістичної термінології* (Jedlička, 1977–1979) та термінів з текстів окремих наукових напрямків, шкіл і вчених.

Мінімальну відмінність демонструють терміни-варіанти, у формі яких спостерігаємо зміну однієї фонemi в складі кореня. Причиною цього, як правило, є зміна лексичної норми мови, зокрема усунення кальок з російських взірців, що не відповідають чинним нормам української літературної мови. Наприклад, поширений у словниках лінгвістичних термінів радянської доби термін *зіяння* в сучасній терміносистемі українського мовознавства замінено терміном *зяяння*. В українській літературній мові немає дієслова *зіяти*. Відповідником до російського дієслова *зиять* в українській мові є дієслово *зяяти*. Проте для усталення навіть таких цілком природних замін термінів має пройти час. У 1-му виданні 2000 р. такого авторитетного джерела, як енциклопедія *Українська мова*, варіант *зіяння* було подано як основний, а варіант *зяяння* – як другорядний, із відсиланням від основного варіанта (Русанівський, Тараненко, Зяблюк & al., с. 189). До цієї групи питомих термінів уключено також запозичення *гіатус*. Однак у 3-му виданні 2007 р. того ж джерела основним уже подано варіант *зяяння*. У *Російсько-українському словнику* (Кримський & Єфремов, 1924–1932) натрапляємо на такі варіанти позначення цього поняття, як *зияння*, *гіатус*, що відбивають орфоепічну та орфографічну норми початку ХХ ст., відображені у фонемній будові цих термінів, зокрема усунення *зяяння* в корені. До речі, прикметно, що вже навіть у джерелах одного часу – 1920–1930 рр. – непослідовно подано ці групи варіантів. Якщо в СКЄ до російського терміна *гиатус* подано комплекс термінів *гіатус*, *роззів*, *зияння*, то в *Правописному словнику* Г. К. Голоскевича 1929 р. знаходимо лише *гіатус*, а в *Українському правописі* 1928 р. – лише *роззів*. Через майже 50 років (хоча роботу над укладанням цього словника розпочато ще в 1960-х роках) у *Словнику слов'янської лінгвістичної термінології* наявна група *зіяння*, *роззів*, *гіатус* (Jedlička, 1977–1979), проте в пізніших словниках і в енциклопедії *Українська мова* вже немає терміна *роззів*. У словниках 1920–1930 рр., періоду національно-культурного відродження української мови й активного розвитку українського мовознавства, знаходимо чимало варіантів термінів мовознавства, спричинених дією іншої орфоепічної норми. Зокрема, вони становлять наслідок усунення *зяяння* в корені, порівн.: сучасне *гіатус* і тогочасне *гіятус*, сучасні *каузатив*, *пауза* й тогочасні *кавзатив*, *навза* або інше передавання на письмі грецької літери *θ* (фіта), порівн. сучасні *орфографія*, *орфоєнія* й тогочасні *ортотграфія*, *ортотєнія*.

Змінювана в складі слова фонема може мати статус словотворчого засобу, наприклад префікса, а отже, такий фонетичний варіант становить одночасно словотвірний варіант терміна. Наприклад, у словнику за редакцією А. Єдлічки подано лише термін *спрощення*. Натомість у всіх трьох виданнях ЕУМ, крім цього основного варіанта терміна з префіксом *с-*, як залежний подано й варіант *опрощення* з префіксом *о-*, скалькований з російського терміна *опрощение*. Нормативним українським твірним дієсловом для такого іменника є на сьогодні саме *спростити*. До того ж, префікс *о-* на відміну від префікса *с-* передає значення не лише завершення дії, а й охоплення об'єкта такою дією, отже, інший рід дії, порівн.: *сплітати* й *оплітати* або *обплітати*.

Варіантним у складі терміна може бути й суфікс, що часто засвідчує зміни в чинній у певний час словотвірній нормі мови. Наприклад, у працях українських учених 1960–1970-х рр. зі структурного аналізу мови популярна тоді модель С. К. Шаумяна мала назву *аплікативної породжуючої*, порівн. цей варіант терміна в назві праці В. С. Перебийніс *Дослідження лексичної системи на основі аплікативної породжуючої моделі* (Перебийніс, 1965). Нині словотвірна норма української мови блокує такі активні дісприкетники теперішнього часу, замінюючи їх віддієслівними прикметниками. На заміну блокованому позначенню *породжуюча* прийшов варіант *породжувальна*. Так само на заміну віддієслівним іменникам із суфіксом *-к(а)* на позначення 'опредметненої дії' прийшли іменники із суфіксами *-ни(я)* / *-енн(я)*, наприклад, *автоматичне оброблення (опрацювання) тексту* замість раніше вживаного *автоматична обробка тексту*.

Часом варіанти-абсолютні синоніми в загальномовній практиці стають позначеннями різних понять у фаховій мові. Наприклад, у концепції фундатора школи української дериватології професора І. І. Ковалика запропоновано чітке розрізнення словотвору як складника системи мови й словотворення як складника мовної діяльності суспільства, реалізації системи мови в мовленні. Відповідно, прикметники *словотвірний* і *словотворчий*, дублети в загальному лексиконі, набувають відмінних спеціальних значень і перестають бути варіантами позначення того самого поняття. Перший стосується словотвору, складників системи мови як ідеальної сутності (*словотвірна система*, *словотвірна модель*), другий – словотворення, реальних процесів і продуктів мовлення (*словотворчі ресурси мови*, *словотворчий засіб*). У 1981 р. І. І. Ковалик опублікував спеціальну працю «Словотвірний» чи «словотворчий», у якій обґрунтував опозицію цих термінів і зазначив, що їхнє розрізнення вже закріпив словник за редакцією А. Єдлічки у своєму першому томі, виданому в 1977 р. (Ковалик, 2007, с. 358).

У глибшій часовій перспективі натрапляємо на варіанти, що не витримали випробування мовною практикою й не ввійшли до кодифікованої терміносистеми сучасного українського мовознавства. У СКЄ як відповідник до російського терміна – прикметника *обстоятельный* подано український прикметник *обставний*. Утім, у сучасній українській мовознавчій термінології його немає. Побутує термін *обставинний*, утворений за допомогою суфікса **-н(ий)** від назви такого другорядного члена речення, як *обставина*. Прикметно, що в цьому словнику іменник *обставина* не подано як мовознавчий термін з ремаркою *грам.* на відміну від прикметника *обставний* (Кримський & Єфремов, 1927, 3, с. 36). Ці розведені в часі словотвірні варіанти різняться вже не суфіксами, а твірними основами: у прикметнику *обставний* наявна основа іменника *обставин-а*, а твірного дієслова *обстав-ити*.

До варіантів терміна в запропонованому вище широкому трактуванні належать лексичні варіанти позначення спеціальних понять. Серед них найбільш численні запозичені адаптовані терміни та їхні питомі українські відповідники на взір *імператив* – наказовий спосіб, *лінгвістика* – мовознавство, *композиція* – основоскладання, *астериск* – зірочка, *флексія* – закінчення тощо. Тут стикаємося також із різним обсягом варіантних груп термінів у різних типах джерел і в різних часових відтинках функціонування терміносистеми мовознавства. Наприклад, в ЕУМ знаходимо лише термін *відмінювання* зі значенням ‘словозміна іменних частин мови (іменників, прикметників, числівників і займенників), а також дієприкметників’ (Вихованець, 2007, с. 78). Натомість у вже згаданому академічному СКЄ (Кримський & Єфремов, 1924–1932) як основний (перший) з ремаркою *грам.* подано іншомовний термін *кон’югація*, а питомий термін *відмінювання* – після нього. Чинником усталення в українській мовознавчій традиції питомого терміна *відмінювання* можна вважати його входження в ряд таких спільнокоренових термінів української морфології, як *відміна*, *дієвідміна*, *дієвідмінювання*, *відмінок*, *відмінювати*, *відмінюваний*, *різновідмінюваний*. Як бачимо, вирішальну роль у конкуренції з терміном *кон’югація* зіграла більша словотворча потужність питомого дієслова *відмінювати* в його значенні мовознавчого терміна. Проте численні й випадки, коли саме через зручність для словотворення верх беруть терміни іншомовного походження, порівн. *флексія* – *флективний* і *флексійний*, *інфінітив* – *інфінітивний*, *інфінітивність* за неспроможності утворити такі деривати від питомих термінів *закінчення* або *неозначена форма дієслова*.

Нині спостерігаємо й процес повернення до наукового вжитку термінів, зафіксованих у словниках 1920–1930-х років. Наприклад, у СКЄ поруч із першим

(активніше уживаним) терміном *інфінітив* уміщено питомий термін *дієсменник*. Подає його як єдино можливий для позначення цього поняття й *Український правопис* 1928 р. Натомість ЕУМ поруч із основним терміном *інфінітив* як найбільш уживаний подає варіант-словосполучку *неозначена форма дієслова*. Нині натрапляємо на термін *дієсменник* у працях українських мовознавців, проте з іншим значенням. Наприклад, Н. Ф. Клименко терміном *дієсменник* позначає віддієслівні іменники зі значенням ‘опредметнена дія, стан’ на зразок *деперсоналізація, акціонування* (Клименко, 2008, с. 69).

Деякі іншомовні терміни, відсутні в ЕУМ, знаходимо в науково-методичних, навчальних джерелах з української мови, адресованих іншомовній аудиторії. Можна припустити, що це спричинює намагання подати національну українську термінологію на тлі і в зіставленні з міжнародною, інтернаціональною за своїми ресурсами. Наприклад, у *Короткому термінологічному словнику з морфології української мови* Є. Б. Барань (Барань, 2010), підготовленому для угорськомовної студентської аудиторії, натрапляємо на чимало опозицій іншомовних і питомих позначень понять морфології, що відсутні в такому науковому джерелі, як ЕУМ: *гіпотактичні сполучники – підрядні сполучники* (в ЕУМ тільки *підрядні сполучники*), *паратактичні сполучники – сурядні сполучники* (в ЕУМ тільки *сурядні сполучники*), *імператив – наказовий спосіб* (в ЕУМ тільки *наказовий спосіб*), *кон’юнктив – умовний спосіб* (в ЕУМ лише *умовний спосіб*). Часом такі іншомовні варіанти подано без питомих українських відповідників, які ЕУМ визнає або більш уживаними й уміщує без іншомовних варіантів, або розглядає як сумірні. Це стосується таких важливих для української морфології термінів, як *ступені порівняння прикметників і прислівників*. У статті ЕУМ *Ступені порівняння прикметників* А. П. Грищенко такі граматичні категорії позначив термінами *звичайний, вищий, найвищий* ступінь (Грищенко, 2007, с. 682). У словнику ж Є. Б. Барань не знаходимо цих питомих термінів, натомість натрапляємо на терміни *суперлатив* і *елатив* для можливих форм найвищого ступеня порівняння. До речі, й самий термін *ступені порівняння прикметників* у цьому навчальному словнику замінено в дефініціях до окремих ступенів терміном *ступені вияву ознаки прикметників*. В *Українському правописі* 1928 р. натрапляємо й на терміни *перший, другий, третій ступінь* – для *звичайного, вищого та найвищого ступеня*.

На окремий розгляд заслуговують терміни-варіанти, уживані в дослідженнях певних наукових напрямів, шкіл або окремих учених. Не всі вони потрапляють до загальнономовних термінологічних кодексів. Маємо на увазі хоча б такі термінологічні словники, як *Лінгвістичний словник Празької школи* Й. Вахека (Вахек,

1964), *Словник американської лінгвістичної термінології* Е. Хемпа (Хэмп, 1964) або *Короткий словник когнітивних термінів* О. С. Кубрякової, В. З. Дем'янкова, Ю. Г. Панкраца та Л. Г. Лузіної (Кубрякова, Дем'янков, Панкрац & Лузина, 1996). Так, чимало термінів структурної лінгвістики, імовірно, через свою образність, залишилися в працях представників цього наукового напрямку, порівн.: *хазяїн* (головне слово) – *слуга* (залежне слово) (Перебейнос, 1990, с. 118) або *дерево*, *кущ* для різних типів ієрархічних структур, зображуваних за допомогою орієнтованих графів (Перебейнос, 1990, с. 216). За межами кодифікованих корпусів термінів залишаються й професіоналізми, що функціонують у розмовній науковій і освітній практиці паралельно із загальноприйнятими термінами. Наприклад, в ЕУМ подано терміни *орфограма* й *пунктограма* для позначення місць у слові чи реченні, правильне написання яких слід запам'ятати. Натомість у навчальній літературі, а також у працях із проблем автоматичного аналізу текстів для обох цих термінів уживають відповідник *помилконебезпечне місце*, порівн. рос. *ошибкоопасное место*. Усвідомлюючи його розмовний, образний характер, автори часто беруть це позначення в лапки.

Особливе місце в поповненні варіантних груп термінів посідає термінотворчість окремих учених, авторські, «ковані», терміни. У працях, наприклад, відомого українського мовознавця, ономаста, граматиста, дериватолога В. О. Горпинича, зокрема в його підручнику для вищої школи *Морфологія української мови* (Горпинич, 2004) як варіанти усталених термінів *модальне слово* та *слово категорії стану* знаходимо авторські терміни-варіанти, відповідно, *модальник* і *станівник*. Відомий український граматист І. Р. Вихованець у спеціальній розвідці *Студії про українські відмінки: термінологічний аспект* (Вихованець, 2005) обґрунтував необхідність заміни цілої низки усталених граматичних термінів. Він пропонує термін *предметник* замість *іменник*, а також *суб'єктник* замість *називний відмінок*, *похідник* замість *родовий відмінок*, *адресатник* замість *давальний відмінок*, *об'єктник* замість *знахідний відмінок*, *зряддєсвик* замість *орудний відмінок*, *місцевик* замість *місцевий відмінок* і *кличник* замість *кличний відмінок*. Отже, урахування спектру функціонально-стильових відмін мови в сучасній мовознавчій традиції і практиці в її часовій перспективі дає можливість виділити різні за обсягом і типом формальної будови варіанти термінів мовознавства: 1) вузькі й широкі (синоніми), напр., *зіяння* – *зяяння* – *гіатус*; 2) кодифіковані терміни й авторські неологізми, напр., *модальне слово* – *модальник*; 3) сучасні й застарілі терміни, напр., *іменник* – *речівник*; 4) питомі й іншомовні терміни, напр. *наказовий спосіб* – *імператив*. Часто такі бінарні опозиції можуть об'єднуватися, відбиваючи широкий спектр варіювання по-

значення певного поняття в сучасній науково-освітній практиці і в часовій перспективі її розвитку, напр.: *орудний відмінок – інструменталь – знаряддєвик або інфінитив – неозначена форма дієслова – дієйменник*.

Запропоновані широке й вузьке трактування варіантів термінів мовознавства, аспекти аналізу способів і засобів формування їхніх варіантних груп відкривають можливості для побудови максимально повного пошукового образу українськомовних документів, присвячених певній проблемі мовознавства. Такий пошуковий образ можна за потреби уточнювати, указавши тип текстів, спектр їхнього функціонування та час їхнього видання. З'ясування обсягу й характеру варіювання термінів в окремій слов'янській мові закладає підґрунтя для створення еталону зіставлення лінгвістичних термінів у різних слов'янських мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Барань, Є. Б. (2010). *Короткий термінологічний словник з морфології української мови*. Берегове: Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці II.
- Белецький, А. А. (2012). Язык – динамическая знаковая система. В А. О. Білецький [Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська & А. О. Савенко (Упор.)], *Вибрані праці* (сс. 529–535). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Боярова, Л. Г. (2013). Терміни-варіанти в українській загальнономовній лексикографії: нормативний аспект. *Термінологічний вісник*, 2 (1), 189–195.
- Вахек, Й. (1964). *Лингвистический словарь Пражской школы* [при участии Й. Дубского; перевод В. З. Санникова]. А. А. Реформатский (Ред.). Москва: Прогресс.
- Вихованець, І. Р. (2007). Відмінювання. В В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк, & al. (Ред.), *Українська мова: Енциклопедія [ЕУМ]* (сс. 78–79). (3-є вид., зі змінами і доп.). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Вихованець, І. (2005). Студії про українські відмінки: термінологічний аспект. *Українська мова*, (4), 3–7.
- Ганич, Д. І., & Олійник, І. С. (1985). *Словник лінгвістичних термінів*. Київ: Вища школа.
- Голоскевич, Г. (1929). *Правописний словник: за нормами Українського правопису Всеукраїнської Академії Наук* (1-е вид., 1914; 7-е вид., 1929). Харків.
- Горпинич, В. О. (2004). *Морфологія української мови*. Київ: Академія.
- Гринев, С. В. (2000). *Исторический систематизированный словарь терминов терминоведения*. Москва: МПУ.
- Грищенко, А. П. (2007). Ступені порівняння прикметників. В В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк, & al. (Ред.), *Українська мова: Енциклопедія* (сс. 682–683). (3-є вид., зі змінами і доп.). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Дерба, С. М. (2007). *Словник з української термінології прикладної (комп'ютерної) лінгвістики*. Київ.

- Єрмоленко, С. Я. (2013). Символічна і прагматична мовна норма. В С. Я. Єрмоленко (Ред.), *Літературна норма і мовна практика* (с. 255–266). Ніжин: Аспект-Поліграф.
- Єрмоленко, С. Я., Бирик, С. П., & Тодор, О. Г. (2001). *Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ: Либідь.
- Клименко, Н. Ф. (2008). Диференційні та інтеграційні процеси в лексиці і словотворенні сучасної української мови. В С. А. Карпіловська (Ред.), *Динаміка та стабільність лексичних і словотвірних систем слов'янських мов* (с. 68–98). Київ: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.
- Ковалик, І. І. (2007). «Словотвірний» чи «словотворчий»? В І. Ковалик [В. Грещук (Упоряд.)], *Вчення про словотвір: вибрані праці* (Ч. 1, с. 358). Івано-Франківськ; Львів: Місто НВ.
- Кримський, А., & Єфремов, С. (Ред.). (1924–1932). *Російсько-український словник [СКЄ]* (Т. 1–3). Київ: Державне видавництво України.
- Кротевич, Є. В., & Родзевич, Н. С. (1957). *Словник лінгвістичних термінів*. Київ: Видавництво АН УРСР.
- Кубрякова, Е. С., Демьянков, В. З., Панкрац, Ю. Г., & Лузина, Л. Г. (1996). *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова.
- Мельничук, О. С. (Ред.). (1974). *Словник іноземних слів [СІС]*. Київ: Гол. ред. Української радянської енциклопедії Академії наук Української РСР.
- Перебийнос, В. І. (Ред.). (1990). *Использование ЭВМ в лингвистических исследованиях*. Київ: Наукова думка.
- Перебийніс, В. С. (1965). Дослідження лексичної системи на основі аплікативної породжуючої моделі. В В. С. Перебийніс (Ред.), *Структурно-математична лінгвістика* (с. 65–83). Київ: Наукова думка.
- Русанівський, В. М., Тараненко, О. О., Зяблюк, М. П., & al. (Ред.). (2007). *Українська мова: Енциклопедія [ЕУМ]*. (1-е вид. – 2000, 2-е – 2004, 3-є вид., зі змінами і доп. – 2007). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Синявський, О. Н. (1941). *Норми української літературної мови*. (2-е вид.). Львів. Електронний ресурс: www.r2u/org.ua/synyavsky/
- Скопненко, О. І., & Цимбалюк, Т. В. (Укл.). (2006). *Сучасний словник іноземних слів [ССІС]*. Київ: Довіра.
- Тараненко, О. О. (2007). Варіанти. В В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк, & al. (Ред.), *Українська мова: Енциклопедія* (с. 63–64). (3-є вид., зі змінами і доп.). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Український правовис* (1928). Харків: Державне видавництво України.
- Хэмп, Э. (1964). *Словарь американской лингвистической терминологии* [Пер. с англ. и доп. Вяч. В. Иванова; под ред. В. А. Звегинцева]. Москва: Прогресс.
- Ярошевич, І. А. (2008). *Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Київ.
- Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa slawistycznego*. <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl> (дата доступу 15.12.2015).

- Jedlička, A. (Ред.). (1977–1979). *Slovník slovanské lingvistické terminologie* [= *Словарь славянской лингвистической терминологии* = *Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology*] (Т. 1–2). Praha: Academia.
- Sicińska, K. (2005). Norma językowa i jej zróżnicowanie. B S. Frycie, M. Jurkowski, & K. Sicińska, *Kultura języka polskiego* (сс. 71–86). Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.

Variants of Linguistic Terms in Modern Scientific and Educational Practice and from a Temporal Perspective

S u m m a r y

The article is based on the interpretation of variants of a term as the set of language signs with variable forms but identical content. The object of study are terms of modern Ukrainian linguistics in comparison with their equivalents in other Slavic languages. The goal of this analysis is to clarify the nature of variation in the forms of terms-coreferents for the purposes of optimizing the information retrieval language within the iSybislaw database of world Slavic linguistics. A narrow variant of a term is constituted by a change in the form of one and the same language sign. Wide variants of a term are defined as different language signs with the same content. The factors proposed as relevant for the analysis of variants of terms are the time and scope of their functioning in a national linguistic tradition.

Варіанти термінів мовознавства в сучасній науково-освітній практиці і в часовій перспективі

Резюме

У статті обґрунтовано трактування терміна-варіанта як мовного знака зі змінною формою й тотожним змістом. За об'єкт дослідження правлять терміни сучасного українського мовознавства в зіставленні з відповідниками в інших слов'янських мовах. Мета аналізу полягає в з'ясуванні характеру варіювання форми термінів-корелатів для оптимізації інформаційно-пошукової мови бази світового славістичного мовознавства iSybislaw. Вузкий варіант терміна становить зміна форми того ж мовного знака. За широкі варіанти терміна прийнято різні мовні знаки з тим же змістом. Як релевантні для термінів-варіантів виділено чинники часу та сфери їхнього побутування в національній мовознавчій традиції.

Keywords: doublet; narrow variant; synonym; term; terminology; wide variant

Ключові слова: дублет; вузький варіант; синонім; термін; термінологія; широкий варіант

Ніна Ф. Клименко

Інститут української мови НАН України, Київ

nina_klymenko@ukr.net

ТЕРМІНУВАННЯ Й ДЕТЕРМІНУВАННЯ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВАХ

Термінування й детермінування лексики – процеси, які вперше 1929 року назвали й передбачили як тенденції розвитку літературних мов у XX сторіччі представники празької функціональної лінгвістики («Тезиси Пражского лингвистического кружка», 1967). Ці процеси особливо бурхливо виявляються в добу глобалізації, коли науково-технічний прогрес супроводжується виникненням нових термінів, що запозичуються здебільшого з англійської мови.

Активізувалася соціодинаміка. Це спричинює зміни в парадигмах бачення світу, а отже, породження нових і переосмислення вже відомих суспільних термінів. Проникнення запозичених термінів та їхнє приживання в мовах-реципієнтах відбувається пришвидшеними темпами, створюється простір для семантичної інтерференції і формування спільного фонду лексем.

Термінування й детермінування тісно пов'язані з інтернаціоналізацією лексики. Крім того, терміни мігрують з одного стилю в інший. З одного боку, у них з'являється багатозначність, а з другого, триває абстрагування, вивільнення від багатьох значень і закріплення одного з них як терміна-гіпероніма. Здебільшого роль ідентифікатора виконують кінцеві складники слова – суфікси та суфіксоїди. Водночас перші основи композитів і юктапозитів виражають спеціальні значення, тобто формують гіпоніми, порівн.: *максі-, міді-, міні-, ретромода*, де *мода* виступає в ролі інтегрального знака поняття, і *вібромасажер, віброгасник, віброносій, віброхвороба*, у яких роль знака «специфікатора» виконує компонент **вібро-**.

На термінування лексики, а потім її детермінування в загальній літературній мові впливає поява в словах переносних значень. Цей процес охоплює також запозичені слова й основи, що переходять до розряду виразників спільних ідіосем у близькоспоріднених і неспоріднених мовах. Так формуються спіль-

ні фонди лексики в кількох мовах, відбувається її категоризація в подібний спосіб: як словотвірні гнізда з однаковими вершинними словами, як лексико-тематичні групи слів, об'єднувані першою основою композитів і юкстапозитів, тобто основою-класифікатором (=спеціалізатором). З'являються гіперонімічні об'єднання слів за другою основою-ідентифікатором.

Кожна мова по-своєму поділяє цей семантичний простір, однак він виявляє подібність упорядкування лексики та її адаптації засобами словотворення, оформлення схожих лексичних фігур (груп взаємопов'язаних елементів, взаємне розташування яких характерне для певної мови й може бути зіставлене або протиставлене семантично паралельній групі інших мов) (Белецкий, 2012, с. 160), синонімічних чи антонімічних рядів, а також рядів розчленованих номінацій-словосполучень.

Запозичені слова, що характеризують важливі явища суспільного життя кінця XX – початку XXI ст., у слов'янських мовах формують фонди спільної лексики. Ступінь «запиту» на них у різних мовних спільнотах різний. У одних із них певна ідіосема існує, наприклад, як знак певного явища, не виявляючи великого словотвірного потенціалу, в інших вона стає поштовхом для творення багатьох похідних у наповнених словотвірних гніздах, коли актуалізує й конкретизує нові значення і смисли. До таких належать іменники *зомбі* та *манкурт*.

Походження іменника *зомбі* неясне. Його проникненню в європейські мови сприяла англійська, де з'явилося *zombi*. Не відомо, як це слово потрапило до англійської. На думку вчених, його етимологія бере початок від західноафриканської держави Дагомея, де в мовах банту побутує *zumbi* – ідол, який приносить щастя, бог. Через рабів, вивезених на початку XVIII століття з Африки, воно потрапило на Гаїті, далі вже через англійську – до мов Європи. Значення іменника *зомбі* в культурі воду на Гаїті вказує на містичну особу, у яку перевтілюється мертвий і яка повністю підкоряється волі інших людей. У мовах запозичення це слово використовується в переносному значенні. В англійській (у кіно та комп'ютерних іграх) воно є синонімом словосполучення *ожиллий труп*, проте метафорична його семантика дедалі більше пересувається в бік підкреслення ознак живої безвольної людини, яка сліпо підкоряється волі інших людей (первісно внаслідок магії, залять, а згодом у політичному сенсі – в особу, яка сліпо довіряє якомусь лідеру-ідолу, його ідеології й бездумно підпорядковує йому і свої дії, і свої переконання).

Іменник *зомбі* засвідчують українські та російські ЗМІ, словники цих мов. Однак у них суттєво відрізняється ступінь входження його в лексикон мови.

У сучасній українській мові *зомбі* є вершинним словом словотвірного гнізда з лексичним наповненням 15 одиниць. Це не випадково, цьому сприяло переосмислення реалій колишньої радянської парадигми сприйняття дійсності в роки здобуття Україною незалежності. Вивільнення від комплексів «молодшого брата», від стереотипів вищості російської мови, історії Росії, єдиного радянського народу, який крокує шляхом злиття (читай – русифікації) мов, викликало потребу в уточненні явища *зомбування* і в зростанні кількості похідних із новими конотаціями та оцінками. Так, за матеріалами Є. А. Карпіловської, у сучасній українській мові сформувалося численне словотвірне гніздо, у якому представлено дієслово *зомбувати*, іменники-назви виконавців цієї дії *зомбівник*, *зомбувач*, назви абстрактної дії *зомбування*, *зомбізація*, прикметники-найменування ознак за дією *зомбований*, *зомбівний*, *зомбувальний*, відносні прикметники *зомбічний*, *зомбівський*, а також два складні слова: юкстапозит *зомбі-автомат*, композит *зомбованоманкуртський* (Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008, с. 123).

У запозичення *манкурт* схожа доля з попереднім іменником. Його проникненню в російську мову сприяв Чингіз Айтматов, що вжив це слово у своєму російськомовному творі *И дальше века длится день* (*І довше віку триває день*), опублікованому 1980 року. Воно відоме в тюркських міфах, де називає людину, яка забула свій родовід, традиції свого народу. Пафос киргизького письменника полягає в засудженні масового перетворення людей у бездумних створінь, котрі забувають свою Батьківщину, свою мову та історію. Така людина підкоряється сильнішому. Радянські реалії України викликали живі асоціації з твором Ч. Айтматова, оскільки й самих українців виховували як манкуртів, яким не можна було згадувати про козацтво, козацькі літописи, Конституцію Орлика і багатьох письменників Розстріляного Відродження.

Іменник *манкурт* став терміном зі значенням ‘людина зі стертою історичною пам’яттю’. Він проник у загальну українську літературну мову, її публіцистичний, художній і науковий стилі. Це слово також формує розгалужене гніздо слів в українській мові, у якому представлено іменники *манкуртизація*, *манкуртіство*, *манкуртизм*, дієслова *манкуртизуватися* / *манкуртуватися*, *зманкуртитися*, прикметник *зманкуртілий*, прислівник *по-манкуртськи* та композити *манкуртопарламентар*, *кланово-манкуртський* (Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008, с. 124). У російській мові іменник *манкурт* не утворює такого ж за лексичним наповненням гнізда.

Отже, мови збагачуються тими самими ідіоморфами та ідіосемами, однак розширення семантичного простору тих самих одиниць у різних, навіть

близькоспоріднених мовах зберігає свої особливості. Семантична інтерференція в них виявляє різні обсяги.

Наслідком впливу процесів глобалізації є інтернаціоналізація лексиконів мов, що сприяє проникненню запозичень у мови і формуванню фондів спільних одиниць у їхніх лексико-семантичних системах. Роль мови-донора дедалі більше відіграє англійська мова. Однак ця мова продовжує зміцнювати позиції двох інших класичних мов-донорів інтернаціональної лексики – грецької та латини. Це стосується насамперед термінології. Багато грецьких основ, як і раніше, використовується в англійській мові, а через неї запозичується європейськими мовами. Серед них є ті, що вже прижилися в них, але завдяки розвитку нових значень формують потужні підгнізда в уже наявних словотвірних гніздах і сприяють поширенню нових ідіосем.

До таких належить, наприклад, грецькі основи *євро-* та *єко-*. Перша з них давно функціонує в українській та російській мовах, демонструючи високий словотвірний потенціал як твірна база для гібридних складних та афіксальних утворень. Здебільшого в багатьох випадках спочатку використовувалася основа *європ-* (від грецької власної назви *Ευρώπη*) і одиниці з нею мали значення ‘який пов’язаний з цією частиною Євразійського материка’, ‘який співвідносний з виявом європейськості’.

Серед похідних цього гнізда переважають іменники: назви осіб – *європеєць*, *європейка*, *європеоїд*, *європеоїдка*, *європоцентрист*, абстрактної якості – *європеїство*, *європоцентризм*, дії – *європеїзація*, *європеїзування*, речовин – *європит*, численні відносні прикметники – *європейський*, *європеоїдний*, *європейсько-азійський*, *європейсько-західноазійський*, *європоцентричний*, *європоцентристський*, віддієслівні ад’єктиви – *європеїзований*, поодинокі дієслова – *європеїзувати*, *європеїзуватися*.

Із кінця 1980-х років у європейських мовах (серед них і в новогрецькій) під впливом англійської поширилася основа *євро-*, *євро-*, *euro-*, *ευρω-* як твірна база для складних слів (серед них багатьох гібридних) та афіксальних утворень. Ця основа підкреслювала ідею об’єднаної Європи, поєднання економічної та політичної співпраці країн-членів Європейського Союзу для зміцнення і збереження миру, демократії і свободи. Основа *євро-* в композитах виражала відношення другого компонента слова до цієї ідеї. Цікаво, що в новогрецькій мові основа *ευρω-* в складі запозичень з англійської співвідносна з трьома значеннями: 1) з Євросоюзом – *Ευρωπαϊκή*: *ευρωπαϊκή* (укр. *єврорада*), *ευρωπαϊκή* (укр. *євродепутат*), *ευρωπαϊκή* (укр. *європарламент*), *ευρωπαϊκή* (укр. *євробезпека*), *ευρωπαϊκή* (укр. *євровибори*), *ευρωπαϊκή*

(укр. *євроконституція*), *ευρωψηφοδέλτιο* (укр. *євробюлетень*), *ευρωδικαστήριο* (укр. *євросуд*), *ευρωπύραυλος* (укр. *євроракета*); 2) стосовно грошової одиниці *το ευρώ* (укр. *євро*), оформленої як іменник середнього роду: *ευρωδολάριο* (укр. *євродолар*), *ευρωνόμισμα* (укр. *євровалюта*), *ευρωτράπεζα* (укр. *євробанк*); 3) відносно організацій, установ ЄС: *η ευρωλίγκα* (укр. *євроліга*), *η ευρωάδεια* (укр. *євровіза*) тощо (Клименко, Пономарів & Чернухін, 2005; Клименко, Пономарів & Савенко, 2008; Хориков & Малев, 1980; Μπαμπινιώτης, 2005; Κριαράς, 1998; Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 2002).

Більшість цих лексем поширені в мовах Європи і реалізують багатозначність основи *євро-*. Від слов'янських новогрецька відрізняється тим, що в ній *євро-* трапляється в складі композитів з двома, іноді з трьома грецькими основами. Отже, вона має статус афіксоїда грецької мови з позначкою в словниках: *євро-* запозичена з англійської в словах, до яких входять компоненти грецького походження, *ελληνογενής όρος*.

У східнослов'янських мовах кількість слів з основами *євро-*, *євро-* досягає кількох десятків. За даними останніх орфографічних словників, в українській мові це 64 одиниці з *євро-*, 27 – із основою *європ-*; у російській з *євро-* – 62, *європ-* – 27. За ідеографічним словником нової лексики української мови, список зріс на 15 одиниць (Карпіловська, Кислюк, Клименко, Критська, Пуздишева & Романюк, 2013). У багатьох із них на відміну від грецької мови розвинулося нове значення основи *євро-* – 'високої, дуже гарної якості': *євроавто*, *єврокотедж*, *єврошина*, *євроарена*, *євробанка*, *євровікна*, *євровокзал*, *євродизайн*, *євроремонт*, *євростадіон*, *єврогодинник*. Воно реалізується і в російських лексемах: *євроарена*, *євроавто*, *єврокоттедж*, *євроокно*, *євроремонт*, *євростадион*, *євродизайн*, *єврочасы*.

Серед цих одиниць okazіоналізми *євробакси*, *євробонди*, *єврохата*, *єврозахоплення*, тобто *євробачення*, *євродороги*, *євромода*, *євростиль*. Отже, виріс епідігматичний потенціал основи *євро-* за рахунок багатьох нових композитів. Розширилося коло афіксальних похідних: *євровий*, *євроатлантичний*, *доларо-євровий* (кредит), *євроінтеграційний*, *єврокубковий*, *євроскептичний*, *євросоюзівський*, *європарламентар*, *євроатлантист*, *євроатлантистка*.

Розширилося поле синтагматичних зв'язків одиниць з першим компонентом *євро-*. Центром об'єднання прикметниково-іменникових словосполучень стали прикметники *євровий* та *євроатлантичний*. Перший означає стрижневе слово з погляду відношення до *євро* – грошової одиниці: *євровий ваучер*, *вклад*, *депозит*, *еквівалент купюри*, *мільярдер*, *рахунок*, *доларо-єврові кредити*.

Ад'єктив *євроатлантичний* теж перетворився на відносно стійкий означувач слів: *Альянс, північноатлантичний блок, євроатлантичний вектор, вибір, інтерес, простір, геополітичний масив, регіон, інтегратор, форум, саміт; євроатлантичні прагнення; євроатлантична інтеграція України*. Він мотивує іменники *євроатлантичність, євроатлантизація*, прислівник *євроатлантично*.

Цікаво, що під впливом активізації основи **euro-** через запозичення з англійської при поверненні слів з нею в новогрецьку мову теж формуються ряди лексем із просторовими значеннями, але простір цей обмежений членством у Європейському Союзі.

Таке розмаїття реалізації поняття *євро-, євро-, euro-* свідчить про відносно тривалий процес формування критеріїв соціального виміру співжиття людей у Європі мовними засобами, якому властиві дуже непрості шляхи утвердження у свідомості європейських народів. Спільні інтеграційні процеси спричинюють утворення схожих потужних лексико-семантичних полів у лексиконах мов.

У новогрецькій мові **οικο-** як перший складник композитів надає другій основі значення а) 'властивий дому, середовищу': *οικόσιτος* або 'родині': *οικόσπιο* (укр. *родинний герб*) та б) 'притаманний простору, у якому існують живі організми'. Отже, у цієї основи зберігаються компоненти значення 'дім, середовище'. Під впливом англійської до цих сем додалося ще й значення 'екологічний': *οικοσύστημα* (укр. *екосистема*), *οικολογία* (укр. *екологія*), *ο/η οικολόγος* (укр. *еколог*), *οικότυπος* (укр. *екотип*) тощо, тобто розширюється семантичний простір зі словами, що співвідносні зі значенням 'екологічний'.

На відміну від новогрецької в українській та російській мовах вони утворюють два кореневі гнізда. Одне зі словами, співвідносними з основою **єко-** зі значенням 'екологічний', друге з основою **економ-** у словах на зразок *економія, економічний, економетрія, економіст, економістка, економний* та ін. В обох слов'янських мовах фонд паралельних утворень численний. До вже названих можна додати *екогенезис, екогигієна, екотоп, екоцид, екобезопасность, екобиоморф, екокатастрофа, еколого-санитарный, еколого-экономический, екомониторинг, екоморф, екосистема, екосфера, екотерроризм, екооксикант, екофирма, екофункция*. Серед слів з основою **єко-** трапляються гібридні похідні: *екобезпека, екозавдання, екомережа, екопоселення, екоресурси*.

Про глибоке входження одиниць з **єко-** в лексикони мов, їхнє детермінування свідчить також зростання кількості не лише похідних слів з ними на зразок *екобіологічний, екотоксикологічний, екотопічний, екологічний*, а й розвиток словосполучень із ними. Одні з них групує іменник *екологіза-*

ція в іменникових словосполученнях: *екологізація діяльності, економіки та прикметниково-іменникових: поступова, недостатня, часткова екологізація*. Розвинуту комбінаторику має прикметник *екологічний*: *екологічна безпека, дипломатія, енергетика, інспекція, катастрофа, конверсія, криза, культура, міліція, політика, свідомість, ситуація; екологічне будівництво, законодавство, страхування; екологічний арт-проект, аудит, бізнес, бюджет, лад, маркетинг, менеджмент, моніторинг, паспорт, порятунк, рух, стан, характер* і т. ін. (Карпіловська, Кислюк, Клименко, Критська, Пуздирєва & Романюк, 2013). Усі вони називають важливі суспільні явища, дії, події та означають їхній новий аспект.

Словосполучення з іменником *екологія* засвідчують уживання цього слова в переносному значенні, підкреслення ним чистоти не лише довкілля, середовища, але і явищ духовного плану: *екологія душі, культури, музики, мови, слова*.

Численні композити з *еко-* називають конкретні речі, предмети буденного життя: *екоавтомобіль, екомобіль, ековелосипед, екопіца, екомолоко, еколокишина, екоковбаса, екоовочі, екокролик, екосвиня, екополотно, екобавовна, екобілизна, екотварина, екотканина, екоодяг*, що трапляються в рекламних текстах, апелюючи до *екочистоти* продуктів, не забруднених хімічними домішками і шкідливими для здоров'я речовинами. Отже, цей прошарок лексики містить у своїй семантиці такі компоненти значень *еко-*, як 'чистий, нешкідливий, безпечний для здоров'я', що мають оцінний характер. Вони належать до детермінованої лексики, що розвиває переносні значення.

Розвиток науки в глобалізованому суспільстві вимагає появи нових термінів, спонукає учених до нової систематизації окремих ділянок терміносистем, оновлення термінів та їхнє переосмислення. Розвинуті мови здебільшого відповідають на нові соціальні й наукові запити своїми питомими засобами (афіксацією, осново- та словоскладанням), однак потужнішим стає також потік нових запозичень, переважно англіцизмів. Серед них терміни, викарбувані з давно відомих грецьких основ. У багатьох із них з'являються нові значення, додаткові порівняно з первісними. Прикладом такого розвитку семантики терміноодиноць є слова з основою *нано-*. В українській цю основу засвідчено вперше 1955 року в перекладеному з російської *Словнику іншомовних слів* за редакцією І. В. Льохіна та Ф. М. Петрова (Льохін & Петров, 1955). Основа *нано-* була відома тоді як складник біологічних та медичних термінів на зразок *нанізм* 'хвороба залоз внутрішньої секреції, що зумовлює ненормально малий зріст людини'. У цього іменника давньогрецька основа співвідносна зі

словом *νάνος* ‘карлик, ліліпут’. Згодом під впливом запозичень з англійської цю основу почали використовувати в багатьох мовах з переносним значенням ‘який вимірюється дуже малою кількістю в одну мільярдну частку метра (10^{-9})’. До спільного фонду в українській та російській мовах увійшли слова: *нанокomp'ютер*, *наноманіпулятор*, *нанометр*, *нанонаука*, *нанопланктон*, *наторобот*, *наносезон*, *нанотехнологічний*. Вони належать до різних терміносистем: електроніки, біології, фізики твердого тіла, м'якої речовини, комп'ютерних технологій тощо.

Отож, відбувся процес транстермінування слів з основою *нано-*, що характеризують нові композитні *наноматеріали*, важливі в інформаційних, сенсорних і комп'ютерних технологіях або нові надточні прилади на зразок *наторанзистора*.

Окремі галузі науки названо іменниками з основою *нано-*: *наноелектроніка*, *нанофізика*, *нанотехнології* тощо. Виникають нові тематичні групи композитних слів, об'єднаних темою ‘який має фантастично малі виміри’: *нанокompозити*, *нанокристали*, *наносистема*, *нанорівень*. Утворилися численні розчленовані термінологічні номінації-словосполучення: *нанорозмірні кристали*, *нанорозмірні включення в оксидовому шарі*, *каталітично-активні нанорозмірні шари*, *низькорозмірні структури для наноелектроніки*, *концентрація наночастинок*, *концентрація нанокompозицій у лікарських засобах*, *оксидні нанодисперсні системи*, *модель нестационарної наносистеми*, *дискретні наноструктури*, *наноструктурні матеріали*, *наноструктуровані плівки карбїду кремнію*, *сегментоелектричні нанодомени*, *одностінні вуглецеві нанотрубки*, *плівкові матеріали нанометрової товщини*, *інтенсивність наносекундних лазерних імпульсів*, *нанопоруватий кварц*. Ці численні приклади засвідчують паралельні процеси термінування лексики в сучасній українській та російській мовах, оскільки і в російських наукових текстах функціонують: *наноразмерные кристаллы*, *наноразмерные пласты*, *наночастицы*, *нанокompозиции*, *нанодисперсные частицы*, *наноструктурированные пленки*, *нанотрубки*, *наносекундные лазерные импульсы*, *нанопористый кварц*. Новизну цих утворень ще відчують і фахівці, і пересічні мовці.

Однак багато з названих одиниць уже набули статусу інтернаціональних. Поширювані англіцизмами вони стали надбанням і східнослов'янських мов, і новогрецької. В останній такі похідні трапляються в складі словотвірного гнізда з вершинним іменником *νάνος*, у якому співіснують слова з традиційним медичним значенням ‘людина дуже малого зросту’ на зразок іменників *ο νανισμός*, *η νανοσωμία*, *η νανοφύια* (укр. *нанїзм*), *η νανοκεφαλία* (укр. *мікро-*

цефалія) та прикметників *νανοκέφαλος* (укр. мікроцефал), *νανοφυής*, *νανώδης* (укр. карликовий). Цікаво, що медичний термін *νανόσωμος* (укр. малорослий, карликовий) у новогрецькій корелює з антонімічними за значеннями прикметниками *γίγαντσωμος*, *γίγαντοφυής* (укр. гігантської статури, велетенського зросту), що не мають термінологічного значення. Лексема в медичній термінології *νανοκέφαλος* ‘який має голову карлика, тобто непропорційно малу голову порівняно з усім тулубом’ корелює з іншими термінологізованими прикметниками *μικροκέφαλος* ‘з дуже малою головою, мікроцефал’ та *μεγαλοκέφαλος* ‘з дуже великою головою’. Вони співвідносні з іменниками *η μικροκεφαλία* ‘мікроцефалія’ і *μεγαλοκεφαλία* ‘той, у кого дуже велика голова’. Композити *μεγαλοκέφαλος*, *μεγαλοκεφαλία* відомі ще й у формі *μεγακέφαλος*, *μεγακεφαλία* ‘який має ненормально велику голову’. Слова з компонентом *μεγα-* в новогрецькій розглядаються як запозичення з англійської, де є *megacephaly*. Новогрецький прикметник *μικροκέφαλος* частково детермінувався, набувши переносного значення ‘нерозумний, недалекий’ і посів своє місце в численному синонімічному ряді *κουτός* (дурний), *ανόητος* (укр. недоумкуватий, безглуздий), *βραδύνους* (укр. тупий). Цей ряд перебуває в опозиції до не менш численного ряду антонімів з домінантою *έξυπνος* (укр. розумний).

Іменники з основою *νανο-* на зразок *νανόμετρο* (укр. нанометр), *νανοδευτερόλεπτο* (укр. наносекунда) займають своє місце в аналізованому гнізді. Нова їхня ідіосема ‘дуже мала кількість у вимірі мільярдної частки метра’, яку виражають запозичення, уможливорює проникнення композитів у середовище інтернаціоналізмів.

У кожній мові по-своєму розвивається їхній словотвірний потенціал. Такі слова поповнюють словотвірні парадигми й лексичні ряди синонімів та антонімів. Завдяки цьому розширюється поле семантичної міжслівної інтерференції. Отже, основа *нано-* в словах російської та української мов, а також у новогрецькій зберігає своє біологічне та медичне значення: *наноорганізм*, *наносомія*, *нанопланктон*, *нанофанерофіти* ‘життєва форма рослин, до яких належать чагарникові’ (Гродзинський & Симоненко, 2012). Водночас вона набуває багатозначності внаслідок міграції між різними галузевими терміносистемами.

Потрапляючи в контекст уже відомих носіям мови запозичених і питомих слів, основа *нано-* надає їм додаткового регулярно повторюваного значення ‘розмір якого вимірюється фантастично малою кількістю’: *наноматеріали*, *наночастка*, *нанорельєф*, *наноструктура*, *наносистема*, *нанотрубка*, *наноплівка* тощо. Відбувається часткове детермінування таких одиниць.

Багато композитивів з грецькими основами, раніше засвоєними слов'янськими мовами здебільшого через посередництво англійської, аспектуально доповнюють парадигми слів з такими префіксоїдними й суфіксоїдними компонентами. Вони займають першу позицію в слові в статусі основи, що визначає профіль усього терміна.

Із погляду входження в різні мови слів з грецькими та латинськими основами та їхнього функціонування в них одержуємо цікаві дані, зіставляючи словники нових слів та значень, лексичних інновацій, списків неологізмів останніх десятиріч, поданих у монографіях, присвячених процесам динаміки в лексиконах мов (див. бібліографію). Показові композитні неологізми, особливо гібридні слова, зростання словотвірного потенціалу запозичень, сполучуваності запозичуваних основ. Адже вони засвідчують ступінь засвоєння мовою-реципієнтом чужого матеріалу й показують продуктивність мовних засобів, що зберігають її відносну стабільність, забезпечуючи адаптацію «чужинців». Так, у індексі неологізмів сучасної української мови, укладеному за матеріалами текстів періоду 1991–2007 рр., зареєстровано основи *авто-*, *агро-*, *біо-*, *гео-*, *гідро-*, *дісто-*, *еко-*, *електро-*, *етно-*, *євро-*, *кіно-*, *кріо-*, *клон-*, *мега-*, *мікро-*, *порно-*, *псевдо-*, *психо-*, *теле-*, *фіто-*, *фото-*. Більшість із них, крім *еко-*, *євро-*, давно засвоєні в українській та російській мовах, проте з'явилися нові слова, які поповнили парадигми одиниць, що означають нові реальії і групують навколо певних понять. Так, навколо основи *біо-*, що співвідноситься у складних словах з поняттям 'життя', неологізмів у індексі 64. Серед них назви дій, процесів: *біоепіляція*, *біокінез*, *біоконверсія*, *біомутація*, *біофільтрація*; багато назв осіб за професією нового профілю: *біоенергетик*, *біоінженер*, *біокібернетик*, *біоритмолог*, *біотерапевт*, *біоенерготерапевт*, *біотехнолог*, *біофармацевт*, *біологиня*. Зросла кількість відносних прикметників, утворених від іменників за допомогою питомих суфіксів, що свідчить про вищий ступінь їхнього словотвірного засвоєння мовою: *біоелектричний*, *біоелектронний*, *біоінформаційний*, *біомедичний*, *біометеорологічний*, *біополімерний*, *біопсихологічний*, *біоритмологічний*, *біотелеметричний* (Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008, сс. 279–329).

За аналогією до інших віддієслівних одиниць-ознак за дією утворено *біокерований*, *біоокислювальний*. Численні найменування нових галузей науки: *біоенерготерапія*, *біомедицина*, *біонавігація*, *біоритмологія*, *біотермія*, *біотехнологія*. Серед одиниць з основою *біо-* шість гібридних одиниць: *біозв'язок*, *біополе*, *біосупутник*, *біоустановка*, *біоочищення*, *біокерований*. Семантичний простір слів з основою *біо-* досить великий, але він чітко окрес-

лений співвідношенням з поняттями ‘життя’, ‘біологічний’. Ця основа стала мовним знаком багатьох реалій. У сучасній українській та російській мовах існує частково еквівалентна їй за значенням основа *житте-*, *жизне-*, але вони помітно поступаються інтернаціональній основі *біо-* своїм словотворчим потенціалом. Серед українських неологізмів трапилося два слова з основою *житте-*: *життєіснування*, *життєструмування*.

Високий словотворчий потенціал має префіксоїдна основа *теле-*, яку засвідчено в 92 неологізмах. Із них 20 гібридних: *телевежа*, *телевидовище*, *телевітівник*, *телеглядачка*, *телезнаменитість*, *телелюбитель*, *телемистецтво*, *телеміст*, *теленовини*, *телеогляд*, *телеоглядач*, *телеоглядачка*, *телеперешкоди*, *телепогоlosка*, *телепокійник*, *телепростір*, *телеслужба*, *телеурок*. Це гібридні похідні, що співвідносні з поняттям ‘телевізійний’.

Понад століття в європейських мовах існує слово й основа *кіно-*. У складних словах вона також лишається знаком багатьох неологізмів. Серед них численні гібриди: рос. *кинобизнес*, *киновидеоматериал*, *киносправочник*, *киноизображение*, *кинопамять*, *киноматериал*; укр. *кінодовідник*, *кіномова*, *кінопиріг*, *кінопiарвиробництво*, *кінопiдприємець*, *кіночасопис* тощо.

Значно зріс ступінь адаптування грецької основи *клон* (від *κλώνι* ‘гілка, паросток’) (Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008, с. 249). Уперше його засвідчено 1974 року в *Словнику іншомовних слів* з поясненням «потомство рослинного або тваринного організму, яке утворюється внаслідок вегетативного розмноження (у багатоклітинних організмів) або нестатевого поділу клітин (у одноклітинних організмів)» (Мельничук, 1974, с. 334). Із незначними редакційними змінами його знаходимо в пізнішому словнику іншомовних слів української мови О. І. Скопенка і Т. В. Цимбалюк (Скопенко & Цимбалюк, 2006, с. 358), але вже з його спільнокореневим словом *клонування*. Поступово кількість слів з основою *клон-* зростала в науково-популярному та публіцистичному стилях. Ця лексема частково детермінувалася завдяки припливу слів, утворених в англійській мові, що реалізували значення ‘живий організм, вирощений з будь-якої клітини, що відтворює всі характеристики того екземпляра, від якого взято клітину’ (Мазурик, 2002, с. 56). Трохи пізніше в клона під впливом англійського *clone* з’явилися нові переносні значення ‘копія, дублікат’. Із таким значенням його фіксує *Словник лексико-словотвірних інновацій* (Нелюба, 2007), де поряд із *хітмейкером*, *кліпмейкером*, *іміджмейкером* існує і *клонмейкер*.

В українському гнізді з вершинним словом *клон* представлено вже *клоніалізм*, *клоніальний*, *клоніст*, *клонічний*, *клонмейкер*, *клонотип*, *клоногенний*,

клонолог, клонотека, дієслова клонувати, склонувати, іменник абстрактної дії клонування та емотивно забарвлена лексема клончик (Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008, с. 249).

У новогрецькій мові існують кальки англійського *cloning* (від гр. *κλωνί* *κλωνοποίηση*, *κλωνισμός* (укр. клонування) та дієслово *κλωνοποιώ* (укр. клонувати): *κλωνοποιώ πρόβατο/φυτό* (укр. клонувати вівцю, рослину).

Латинські основи в складі запозичених слів активно поповнюють лексику східнослов'янських мов. Одна частина з них давно засвоєна в цих мовах: *аудіо-*, *вібро-*, *відео-*, *мульти-/мульт-*, *ретро-*. Інша проникає в ці мови здебільшого завдяки англійській: *максі-*, *міді-*, *медіа-*, *експрес-*, рідше через посередництво французької: від *sexe* (укр. *секс*) 'стать'.

Названі основи функціонують у складі багатьох неологізмів, деякі з них лексикалізувалися: *аудіо*, *відео*, *ретро*, *міні*, *максі*. Розгалужену лексичну парадигму неологізмів з 23 одиниць формує основа *аудіо-* (від лат. *audio* 'слухаю, чую'). Вона здебільшого сполучається теж із запозиченими основами на зразок *аудіоапаратура*, *аудіовідеоапаратура*, *аудіометрія*, *аудіотехніка*. Проте серед неологізмів трапляється *аудіо-* з питомими словами: рос. *аудио-запись*, *аудионовости*, *аудиопробег*; укр. *аудіопослання*, *аудіообладнання*. Засвідчено нові афіксальні похідні *аудіовізуальний*, *аудіотехнічний*.

У новогрецькій мові ця основа не прижилася, її замінюють словосполучення з питомим прикметником *ακουστικός* 'акустичний'. Така сама доля основи *вібро-* (від лат. *vibro* 'коливаюсь'). У аналізованих східнослов'янських мовах ця основа належить до зв'язаних і продуктивних. Вона функціонує в композитах з обома запозиченими основами: рос. *виброграф*, *виброметр*, *вибротерапия*, *вибротрон*, *вибромассажер*, *виброфонист*. Засвідчено й численні гібридні неологізми з нею: укр. *віброносій*, *віброгасник*, *віброгідропресування*, *вібропоглинач*, *вібропрасування*, *віброуцілювач*, *віброхвороба*. Трапляються суфіксальні похідні: *вібростійкий*, *вібростійкість*, *вібрувати*, *вібродинамічний*. Від іменника *вібрація* утворено прикметники *вібраційний*, а також *вібраційно-трамбувальний*, *вібраційно-частотний*.

На противагу цим основам у новогрецькій засвоєно латинську основу *відео-* (від *video* 'бачу, дивлюся') як знак ідеї зображальності, візуальної інформації, передавання зображення. Її використано в словах: *το βίντεο* < англ. *video* < лат. *video* відео, *βιντεογύμ* < англ. *video game* (укр. *відеогра*), *βιντεοουόλ* < англ. *video wall* (укр. *величезний екран*, *відеогол*), *βιντεογραφία* (укр. *відео-запис*), *βιντεοθήκη*, *βιντεοκάμερα*, *βιντεοκασέτα* (укр. *відеокасета*), *βιντεοκλίπ* < англ. *video club* (укр. *відео клуб*), *βιντεοκλίп* < англ. *video clip* (укр. *відео кліп*),

βιντεολέσχη (укр. відеоклуб), *ο βιντεομανής* (укр. відеоман), *βιντεοοθόνη* (укр. відеоекран), *βιντεοπαίχνιδι* (укр. відеогра), *βιντεοπειρατεία* (укр. відеопіратство), *βιντεοσκόπηση* (укр. відеоскоп), *βιντεοταινία* (укр. відеофільм), *βιντεοτέξτ* < англ. *video text* (укр. відеотекст).

За кількома винятками ці слова представлено в східнослов'янських мовах, отже, вони належать до інтернаціональних. Серед названих три слова, що утворені афіксальним способом: *βιντεοκλάμπας* < англ. *video club* (укр. власник відеоклубу), *βιντεοσκόπώ* (укр. знімати (обтяжувати) відеокасетою) та *βιντεογραφώ* (укр. записувати на відео). У списку грецьких неологізмів численні гібридні слова, за винятком *βιντεογέιμ*, *βιντεογούολ*, *βιντεοкаσέτα* (від франц. *cassette*, зменшуване від *casse* 'ящик'), *βιντεοκλάμπ*, *βιντεοκλίп*, *βιντεοτέξт*.

У сучасних українській та російській мовах словотвірні парадигми з першою основою **video-**, **видео-** мають істотно більше лексичне наповнення – 93 одиниці. Серед них численні афіксальні похідні: *відеозаписувальний*, *відеозвуковий*, *відеокасетний*, *відеоконтрольний*, *відеопіратство*, *відеопіратський* та гібридів: *відеовиробництво*, *відеозвістка*, *відеозапис*, *відеопідтримка*, *відеосвіт*, *відеозв'язок*, *відеозйомка*, *відеомандрівка*, *відеообслуговування*, *відеоперегляд*, *відеопередавач*, *відеопідсилювач*, *відеоплатівка*, *відеоплівка*, *відеоповтор*, *відеоподорож*, *відеопосібник*, *відеопрогравач*, *відеопродаж*, *відеопрокатний*, *відеоряд*, *відеострічка*, *відеотелефонний*, *відеотермінальний*, *відеочастота*.

Упродовж останніх трьох десятиліть лексикони мов поповнились багатьма англіцизмами. Деякі з них – **бізнес-**, **інтернет-**, **піар-**, **арт-**, **онлайн-**, **медіа-**, **дизайн-**, **мульти-/мульт-**, **імідж-**, **веб-**, **шоу-** сформували лексико-тематичні парадигми з кількох десятків одиниць і продовжують зростати за рахунок неологізмів. Відішлемо читачів до монографій Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк (Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008), О. А. Стишова (Стишов, 2005), словників лексико-словотвірних інновацій у списку літератури з описом динамічних процесів у лексиконах мов. Тут підкреслимо лише деякі моменти, важливі для окреслення цих процесів. У літературних мовах відбувається міжстильова міграція лексики, що сприяє розвитку багатозначності слів, серед них і термінів, формування спільних лексичних фондів мов уможливорює процеси інтернаціоналізації, що спричиняють явище міжмовної семантичної інтерференції. У кожній мові інтернаціоналізація відбувається по-своєму, реалізуючи в першу чергу ті одиниці й ті значення, які актуальні для певної спільноти. Її супроводжують процеси термінування й детермінування, оскільки на сучасному етапі розвитку мов науково-технічний прогрес

зумовлює появу багатьох нових термінів, серед яких чимало іншомовних. Формується фонд спільних словотворчих засобів, особливо основ. Запозичені з грецької та латинської мов компоненти використовуються в англійській (рідше французькій та німецькій) мові для творення термінів, що потрапляють до слов'янських мов та новогрецької. Значення таких складників стають абстрактнішими й уніфікованішими, ніж у мові-етимоні. Це полегшує використання їх як позначувачів певних понять. Водночас у деяких нещодавно запозичених основ з'являються нові переносні значення, що реалізуються в кількох мовах. Розширення семантичного простору термінів із серійно клішованими основами сприяє в багатьох випадках їхньому детермінуванню.

Характерною особливістю засвоєваних інтернаціональних основ є зростання в них абстрактних значень порівняно з мовою-етимоном, а також розвиток у них переносних значень, що полегшує входження їх у мову-реципієнт. Такі значення з'явилися в багатьох грецьких основах: *еко-*, *євро-*, *нано-*, властиві вони латинським основам *експрес-* (у складних словах – носій значення 'ментальний, терміновий'), *максі-* (довгий одяг), *міні-* (малого розміру, малої довжини), *ретро-* (який стосується минулого), *шоу-* (про те, що розраховано на зовнішній вигляд).

Давно запозичені з грецької та латинської мов слова, новіші основи, наприклад, *еко-*, *євро-*, *медіа-*, *нано-*, англійські компоненти, лексеми утворюють численні парадигми неологізмів, а також формують гнізда з афіксальними похідними. У близькоспоріднених слов'янських мовах списки таких одиниць значною мірою перетинаються. Більшість із них належать до іменників та прикметників. Для них усіх характерна перевага поєднання в одному композитному слові двох запозичених компонентів: грецького з грецьким, латинським, англійським та французьким або німецьким. Отже, у мовах-реципієнтах такі запозичення в лексичних парадигмах стійко зберігають свій іншомовний слід, навіть тоді, коли з ними утворюються деякі експресивно забарвлені слова на зразок: *кінобалачка*, *телемило*, *телемармиза*, *клончик* та ін.

Про схожість тенденцій формування спільного фонду лексики в слов'янських мовах, що виражає ті самі ідіосеми, свідчать одиниці з тими самими ідіоморфами, зокрема інтернаціональними основами та деякими афіксами в них. Так, у списку неологізмів словацької мови, паралельних таким самим одиницям української, представлено слова з основами *agro-* (*agrosalón*, *agroslužby*), *akva-* (*akvacentrum*, *akvapark*), *art-* (*artkino*, *artterapeut*, *artterapia*), *bio-* (*biobar*, *biodiagnostika*, *bioenergoterapia*, *biokrem*, *biorytmus*), *čaj-* (*čajofil*), *dealer*, *eko-* (*ekoaktivistka*, *ekologickost*), *esemeska*, *esemeskár*, *euro-*

(eurofil, eurookno, eurorealista, eurotunel), *fitness*, **fyto-** (fytofarmakum), **global-** (globalizmus, globalnosť), **hydro-** (hydroterapeut, hydromasáž), **kino-** (kinofilka, kinohit), **makro-** (makrobiotiá, makroekonomika), **mega-** (megacentrum), **mikro-** (mikrohra, mikrotunel), **mini-** (minikino, minimixer, miniseriál), **psycho-** (psychotronik), **multi-** (multikulturálnosť), **video-** (videoman, videokazeta) та багато інших, що реалізують ті самі, що й в українській мові, значення: **anti-** (antidemonštrant, antivírus), **de-** (debolševizácia, dekriminalizácia), **ex-** (exdesident, exmiss, expriateľka), **hyper-** (hyperinflácia), **post-** (postmoderna, postkomunizmus), **super-** (superbiznes), **-zácia** (albanizácia, amerikanizácia) та інші (Kredátusová, 2014).

Гібридні слова вказують на глибшу адаптацію запозичення в мові й сприяють зниженню ступеня книжності та «одомашненню» термінів і не-термінів, порівн.: *бізнес*, *бізнесмен* і *бізнесмен-пішоход*, згадаймо також *велик*, *ролик*, *мелік*, *мультик*, *інтернетновини*, *теленовини*, *кінорадіоновини* й *телемармиза*. Ці приклади засвідчують зростання експресивності термінологічної лексики, особливо суспільно-політичної. Згадаймо тут інтернаціональні терміни *футболізація суспільства*, грецькі *ποδοσφαιροποίηση* (укр. *футболізація*) та *ποδοσφαιροποίηση* (укр. *футболізувати*). Вони мають переносні значення, адже йдеться не стільки про масове захоплення футболом у суспільстві, а про те, щоб відволікати інтерес громадян від політичної суті якогось питання й спрямовувати їхню увагу на те, яка партія і як переможе іншу, культивуючи клімат фанатизму між угрупованнями супротивників, порівн. грецькі *ποδοσφαιροποίηση την πολιτική ζωή της χώρας* (укр. *футболізувати політичне життя країни*). Ці слова представлено також в українській та російській мовах.

Семантичний простір, упорядкований гіперо-гіпонімічними відношеннями між складними лексемами, за даними *Граматичного словника української літературної мови*. *Словозміна* (Критська, Недозим, Орлова, Пуздирева & Романюк, 2011), значною мірою складається з лексем, останні основи яких виражають гіперонімічні значення лексичних парадигм. Багато з них належать до вільних (незв'язаних) основ, що засвоєні сучасною українською мовою. Неологізми доповнюють наявні угруповання, додаючи аспектно-видові характеристики гіперонімам. Так, лексико-граматичну парадигму композитів з гіперонімом *діагностика*: *електродіагностика*, *імунодіагностика*, *іридіодіагностика*, *психодіагностика*, *рентгенодіагностика*, *цитодіагностика* доповнив іменник *експрес-діагностика*.

Новіші запозичення стають ідентифікаторами-гіперонімами при зростанні їхньої здатності до поєднання з аспектно-видовими характеристиками гіпоні-

мів. Згадаймо для прикладу запозичену з англійської мови основу *-гейт* (від *gate* ‘ворота, вхід / вихід’), що внаслідок метафоричного переосмислення стала сприйматися з 1972 року як виразник значення ‘гучний скандал, пов’язаний з якою-небудь особою чи подією, відомий у світі’. Вони вказані першою основою композита: *іракгейт*, *ірангейт*, *кучмагейт*, *лазаренкогейт*, *Морозгейт*, *монікагейт*, *сеулгейт*, *сахергейт*, *рейгангейт*, *сексгейт*, *тепгейт*, *урангейт*, *УТ-гейт*. У деяких словниках суфіксод *-гейт* укладачі класифікують як малопродуктивний (Селігей, 2014, с. 87). Однак неологізми з ним свідчать про продуктивність цього компонента. З’явився цілий ряд нових утворень з основою *-гейт* порівняно з тими лексемами, що згадані в словнику П. О. Селігея. До загального списку потрапили *гонгадзегейт*, *касетгейт*, *педофільгейт*, *тушкогейт*. П. О. Селігей слушно зауважує, що суфіксод *-гейт* набув статусу інтернаціонального й засвідчує це на прикладах із російської, польської, чеської, словацької, болгарської, македонської, сербської, словенської мов.

Дослідники відзначають, що в сучасній українській мові основа *-гейт* лексикалізувалася. Вона використовується як іменник чоловічого роду: *масштабний гейт* (Стишов, 2005, с. 137; Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008, с. 240). Отож, *-гейт* сприймається як слово, подібне до основ, що вже пройшли стадію переходу в окрему лексему: *аудіо*, *відео*, *рок*, *поп*, *ретро* тощо. Компонент *-гейт* утворює потужну лексичну парадигму слів і, крім того, асоціативно підтримує словосполучення з подібною до нього переносною семантикою, тобто семою ‘скандал’, порівн. *політрежисери скандалів*.

На сучасному етапі розвитку мов зростає кількість лексико-тематичних парадигм гіпонімів з першими аспектними основами, що фіксують увагу на середовищі використання, способах та засобах виконання дії, перебігу процесів тощо, указаних другою основою слова. Згадаймо для прикладу об’єднання складних слів з основою *аудіо-*, що виражає значення ‘слухання, призначений для прослуховування, запису почутого’: *аудіоновини*, *аудіоринок*, *аудіотовари* або *бізнес-* ‘дотичний до ділових, партнерських, фінансових, торгових стосунків’: *бізнес-послуга*, *бізнес-контакти*, *бізнес-сектор*. Серед них *арт-*, *боді-*, *вакуум-*, *веб-*, *вібро-*, *відео-*, *гео-*, *гідро-*, *дизайн-*, *еко-*, *електро-*, *ерзац-*, *етно-*, *євро-*, *імідж-*, *інтернет-*, *кіно-*, *макро-*, *максі-*, *медіа-*, *мікро-*, *міні-*, *мільти-* / *мульт-*, *онлайн-*, *піар-*, *політ-*, *прес-*, *радіо-*, *рейтинг-*, *ретро*, *соціо-*, *секс-*, *спа-*, *теле-*, *техно-*, *тон-*, *фіто-*, *фото-*, *фітнес-*, *хлоро-*, *шоу-* та ін.

За допомогою таких основ відбувається перехресна категоризація явищ пізнаного світу, здійснюється впорядкування понять різного ступеня абстрагування: за гіперонімами – родових, за гіпонімами – видових, а загалом формується

концептосфера реалій, оформлена у фрагмент мовної картини світу. Це створює підґрунтя для порівняння подібних фрагментів у різних мовах, існування яких забезпечено схожими ідіосемами, що реалізовані подібними ідіоморфами. Адже в цих випадках повторюється загальна схема (модель) семантичного відношення між основою-ідентифікатором та прецедентним іменем (подією).

БІБЛІОГРАФІЯ

- Белецкий, А. А. (2012). Из наблюдений над морской лексикой венгерского языка. В А. О. Білецький [Н. Ф. Клименко, С. А. Карпіловська & А. О. Савенко (Упоряд.)], *Вибрані праці* (с.159–163). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Гродзинський, Д. М., & Симоненко, Л. О. (Ред.). (2012). *Словник української біологічної термінології*. Київ: ТОВ КММ.
- Карпіловська, С. А., Кислюк, Л. П., Клименко, Н. Ф., Критська, В. І., Пуздирева, Т. К., & Романюк, Ю. В. (2013). *Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики*. Київ: ТОВ КММ.
- Клименко, Н. Ф., Карпіловська, С. А., & Кислюк, Л. П. (2008). *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Клименко, Н. Ф., Пономарів, О. Д., & Савенко, А. О. (2008). *Українсько-новогрецький словник*. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Клименко, Н. Ф., Пономарів, О. Д., & Чернухін, Є. К. (Сост.). (2005). *Новогрецько-український словник*. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Критська, В. І., Недозим, Т. І., Орлова, Л. В., Пуздирева, Т. К., & Романюк, Ю. В. [Клименко, Н. Ф. (Ред.)]. (2011). *Граматичний словник української літературної мови: словозміна*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Льохін, І. В., & Петров, Ф. М. (Ред.). (1951). *Словник ініомовних слів*. Київ: Державне видавництво України.
- Мазурик, Д. (2002). *Нове в українській лексиці: словник довідник*. Львів: Світ.
- Мельничук, О. С. (Ред.). (1974). *Словник ініомовних слів*. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук Української РСР.
- Нелюба, А., & Нелюба, С. (2007). *Лексико-словотвірні інновації (2004–2006): словник*. Харків: Майдан.
- Селігей, П. О. (2014). *Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові*. Київ: Академперіодика.
- Скопенко, О. І., & Цимбалюк, Т. В. (Сост.). (2006). *Сучасний словник ініомовних слів*. Київ: Довіра.
- СТИШОВ, О. А. (2005). *Українська лексика кінця XX століття: на матеріалі мови засобів масової інформації*. Київ: Пугач.
- Тезисы Пражского лингвистического кружка. [Перепечатаны из кн. В. А. Звегинцева История языкознания XIX–XX веков...; разделы 4, 5, 7 перевела с французского

- В. А. Матвеев]. (1967). В Н. А. Кондрашов (Ред.), *Пражский лингвистический кружок* (с. 17–41). Москва: Прогресс.
- Хориков, И. П., & Малев, М. Г. (Сост.). (1980). *Новогреческо-русский словарь*. Москва: Русский язык.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (2002). *Αντίστροφο λεξικό της νέας ελληνικής*. Θ/κη: Α.Π.Θ.
- Κριαράς, Ε. (Ред.). (1998). *Νέο ελληνικό λεξικό της σύγχρονης δημοτικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (Ред.) (2005). *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας.
- Kredátusová, J. (2014). *Ukrajinská neológia a obnovovacie procesy v ukrajinskej lexike*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

Terminologization and Determinologization of Lexicon in Modern Ukrainian, Russian and Greek

S u m m a r y

The paper studies the processes of terminologization of lexicon occurring in the Eastern Slavic languages and Modern Greek. This is enabled by borrowing of terms from other languages, their gradual transformation into internationalisms, as well as their transterminologization, transfer from one style to another in language, intensification of semantic interference, and by appearance of polysemy within terminology, and of figurative meanings among idiomorphs.

Термінування й детермінування лексики в сучасних українській, російській та новогрецькій мовах

Р е з ю м е

У статті розглянуто процеси термінування лексики, які відбуваються в східнослов'янських та новогрецькій мовах завдяки запозичуванню термінів з інших мов, описано процес поступового перетворення їх в інтернаціоналізми, а також процеси транстермінування лексики, переходу лексем з одного стилю до іншого, посилення семантичної інтерференції, появи в термінів багатозначності, а в ідіоморфах – переносних значень.

Keywords: determinologization; idiomorph; idioseme; internationalism; semantic interference; terminologization; transterminologization

Ключові слова: детермінування; ідіоморф; ідіосема; інтернаціоналізм; семантична інтерференція; термінування; транстермінування

ZOFIA RUDNIK-KARWATOWA

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

z.karwatowa@gmail.com

DYNAMICZNE PROCESY W SŁOWIAŃSKIEJ TERMINOLOGII JĘZYKOZNAWCZEJ (NA PRZYKŁADZIE NAZW DYSCYPLIN W JĘZYKU POLSKIM I ROSYJSKIM)

0. Wstęp

Rozwojowi współczesnego językoznawstwa jako dyscypliny naukowej towarzyszą zmiany w jego terminologii. Niektóre zmiany terminologiczne wykazują podobieństwo w różnych językach słowiańskich, inne są specyficzne dla poszczególnych języków. Przyczyny tych zmian są różne, nie tylko tkwią w budowie tego lub innego języka, lecz także mają – w dużym stopniu – charakter pozajęzykowy. Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na najistotniejsze zmiany zachodzące w sferze nazw dyscyplin językoznawczych i dyscyplin na styku językoznawstwa i innych nauk¹ w ostatnich dziesięcioleciach w języku polskim i rosyjskim, ustalenie ich przyczyn i mechanizmów, a także porównanie tendencji i kierunków tych zmian w obu językach. Wybór tematu badawczego podyktowany był dużą dynamiką zmian obserwowaną w tej grupie terminów. Trzeba podkreślić, że już na początku lat 90. ubiegłego wieku rosyjska lingwistka Jelena Ziemskaja w monografii *Словообразование как деятельность*, poświęconej dynamicznym aspektom słowotwórstwa języka rosyjskiego, do najaktywniejszych nominacji w latach 1960–1990 zaliczyła nazwy dyscyplin, dziedzin wiedzy i ludzkiej działalności, poświęcając im niewielki rozdział tej pracy (Земская, 1992, ss. 140–143). Nazwy dyscyplin w językach słowiańskich nie doczekały się dotychczas opracowania, mimo że są ściśle związane z rozwojem koncepcji i metod współczesnego językoznawstwa będących przedmiotem zainteresowania coraz szerszego grona badaczy.

¹ Termin *dyscypliny językoznawcze* stosuję także w odniesieniu do subdyscyplin oraz kierunków studiów, nie wdając się w nieistotne dla potrzeb tej pracy szczegóły dotyczące możliwych innych interpretacji.

W niniejszej pracy wykorzystany został korpus tekstów językoznawczych w języku polskim i rosyjskim, głównie z zakresu językoznawstwa slawistycznego, obejmujący okres od lat 70. XX wieku do roku 2016, a także opisy dokumentacyjne niektórych z tych tekstów wydawanych od roku 1992 zamieszczone w Bibliograficznej bazie danych światowego językoznawstwa slawistycznego iSybisław (<http://www.isybislaw.ispan.waw.pl>). Dodatkowo uwzględniłam dane ze starszych prac językoznawczych, jak gramatyki, monografie i studia, encyklopedie językoznawcze i wybrane słowniki, a także artykuły.

1. Czynniki przyrostu nazw dyscyplin językoznawczych i na pograniczu językoznawstwa oraz innych dyscyplin: ku pluralizmowi i interdyscyplinarności

Od lat 70. obserwujemy w europejskim językoznawstwie i w całej humanistyce, wyraźnie nasilającą się od lat 90. ubiegłego stulecia, tendencję do „otwartości, bezgraniczności i pluralizmu poznawczego” (Gajda, 2001, s. 15), która stanowi reakcję na dotychczasowy autonomizm tych nauk². Zadaniem nauki stało się między innymi przekraczanie granic wyznaczanych przez zakresy badawcze poszczególnych dyscyplin (dziedzin), aby w ten sposób można było „rzeczywistość naprawdę poznać” (Furdal 2000, s. 17). Tę żywiołową tendencję zachodzącą w wielu dziedzinach Antoni Furdal nazwał początkiem okresu integracji nauki (Furdal, 2000, s. 17). Otwarcie się językoznawstwa na pokrewne obszary badawcze oraz współpracę z innymi dziedzinami humanistyki, a także zainteresowanie innych nauk faktami językowymi może przejawiać się w różny sposób:

...badacz [...] musi być świadom, czy jest na gruncie nauk pogranicznych językoznawstwa i zajmuje się faktami należącymi do pola badawczego innych nauk, czy na gruncie nielingwistycznych nauk o języku, czy też lingwistyki heteronomicznej [...], a więc na przykład: (1) czy wkracza swoimi zainteresowaniami w domenę antropologii, socjologii albo psychologii, (2) czy stoi na gruncie antropologii języka, socjologii języka albo psychologii języka, (3) czy też, uwzględniając interdyscyplinarną pozycję lingwistyki, spogląda on na swój przedmiot z punktu widzenia tzw. dyscyplin łącznikowych: antropolingwistyki, socjolingwistyki albo psycholingwistyki... (Wąsik, 1997, s. 75).

Interdyscyplinarne kierunki badań językoznawczych stworzyły nowe możliwości analizy i opisu zjawisk językowych. Wykorzystując teorie i metodologię

² W Stanach Zjednoczonych tendencje interdyscyplinarne i integracjonistyczne pojawiły się już w latach 50. XX wieku.

różnych nauk, starają się one ukazać zależności między językiem, jego strukturą a czynnikami zewnętrznymi, głównie zróżnicowaniem społecznym i sytuacyjnym, psychicznym, kulturowym i in. (Bańcerowski, Pogonowski & Zgółka, 1982, ss. 63–76; Furdal 2000, ss. 18–33, 196–199; Sękowska, 2000, s. 11; Sękowska, 2012, ss. 5–11; Wysoczański, 2013, ss. 8–34). Interdyscyplinarność problemów badawczych uwidacznia się także w tworzeniu i wyjaśnianiu terminów odnoszących się do powstałych dziedzin tego nurtu, jak: *socjolingwistyka*, *etnolingwistyka* (*lingwistyka antropologiczna*), *eurolingwistyka*, *juryslingwistyka*, *lingwistyka kontaktu* (*lingwistyka kontaktowa*, *kontaktologia*), *lingwistyka kulturowa*, *lingwistyka tekstu*, *mediolingwistyka*, *teolingwistyka*, ros. *социолингвистика*, *этнолингвистика*, *антропололингвистика*, *евролингвистика*, *юрислингвистика*, *контактология*, *лингвокультурология*, *теоллингвистика* i inne. Jak żywiołowy jest proces nazwo-twórczy, można zilustrować sytuacją w stylistyce na początku XXI wieku, gdzie istnieje szereg „dyscyplin” i koncepcji komplementarnych, np. *stylistyka feministyczna*, *stylistyka intertekstualna*, *stylistyka kognitywna*, *pragmastylistyka*, *psychostylistyka*, *socjostylistyka* i in. (Gajda, 2001, s. 15).

W nazwach dyscyplin i kierunków, zwłaszcza w pierwszym okresie ich rozwoju, znajduje językowe odzwierciedlenie wyraźna tendencja do wykorzystywania w jednej dyscyplinie naukowej aparatu badawczego, metodologii innej dyscypliny i/lub ściślejsza współpraca teoretyczna i metodologiczna. Zakres interdyscyplinarnych dziedzin wiedzy często nie jest ostry, nawet specjaliści określają go niejednakowo. Jako przykład może służyć dyscyplina znana jako *językoznawstwo matematyczne* lub *lingwistyka matematyczna*, ros. *математическая лингвистика*. Początkowo była to pograniczna nauka, której przedmiot badań stanowiła głównie problematyka językoznawcza, a procedury badawcze czerpano z matematyki. Niektórzy językoznawcy uważali językoznawstwo matematyczne za dyscyplinę językoznawczą wykorzystującą metodologię nauk matematycznych. Obecnie termin *lingwistyka matematyczna* można odnieść do: 1) dyscypliny matematycznej zajmującej się konstruowaniem matematycznych modeli języka i badaniem gramatyk formalnych i 2) dyscypliny językoznawczej wykorzystującej metody matematyczne, metody logiki formalnej i teorii zbiorów dla opisu struktury języków naturalnych i niektórych języków sztucznych (Polański, 1993, ss. 311–312; Bojar, 2002, s. 149). W reprezentatywnej dla językoznawstwa rosyjskiego encyklopedii językoznawstwa *Лингвистический энциклопедический словарь* (Ярцева, 1990) w zasadzie podobnie traktowany jest termin *математическая лингвистика*. Odsyła się go do dyscypliny matematycznej, która zajmuje się opracowaniem aparatu formalnego do opisu budowy języków naturalnych, a także niektórych języków

sztucznych. Jednocześnie podkreślany jest ścisły wzajemny związek lingwistyki matematycznej z językoznawstwem, a także to, że termin bywa używany również do oznaczania badań językoznawczych, w których wykorzystuje się aparat matematyki (Ярцева, 1990, ss. 287–289).

Przykład ten pokazuje, że otwarcie się językoznawstwa na inne dziedziny wiedzy może ewoluować w kierunku zmiany preferencji w niejednorodnej strukturze obiektów badawczych, a na dalszym etapie rozwoju badań – rozluźnienia związków między współpracującymi ze sobą naukami, autonomizacji, w dużym stopniu, tych dziedzin (we wspomnianym przypadku: matematyki i językoznawstwa).

Różne etapy rozwoju językoznawstwa i jego powiązań z innymi naukami często są dokumentowane przez zmieniające się nazwy pogranicznych dyscyplin. Jest to sytuacja, gdy w wyniku wzajemnej, najczęściej dwustronnej, ale również wielostronnej współpracy, np. między językoznawstwem i socjologią czy językoznawstwem i psychologią lub językoznawstwem i neurologią, powstaje interdyscyplinarna nauka, „którą w równej mierze są zainteresowani lingwiści, jak i psychologowie [także lingwiści i socjologowie, lingwiści i neurologowie – Z.R.-K.]” (Furdal, 2000, s. 32). Obserwujemy to w polskim i rosyjskim piśmiennictwie naukowym począwszy od końca lat 60. ubiegłego wieku na przykładzie terminów: *socjologia mowy*, *socjologia języka*, *lingwistyka socjologiczna*, *socjolingwistyka* oraz *социология речи*, *социология языка*, *социальная лингвистика*, *социологическая лингвистика*, *социолингвистика*. Nie chodzi tu o odmienny model strukturalny przywołanych nazw, o którym będzie mowa dalej w pracy, lecz o przyrost terminów w związku z pojawianiem się nowych dyscyplin na pograniczu językoznawstwa i innych nauk. Według Jeleny Kubriakowej tendencja do poszerzania granic językoznawstwa, wynikająca z poszukiwania nowych podejść do obiektu badań, przejawia się w powstawaniu „новых двоенных наук”, „новых дисциплин” i „новых областей знания внутри самой лингвистики” (Кубрякова, 1995, s. 208). Jest to trafne stwierdzenie, ukazujące drogi rozwoju otwartego i poszukującego współczesnego językoznawstwa. W wyniku poszerzania się granic językoznawstwa oraz współpracy (od ścisłej do luźnej) językoznawstwa i innych nauk obserwujemy proces powstawania interdyscyplinarnych dziedzin nauki, co znajduje wyraz językowy w terminologii, począwszy od tej starszej, jak np. *socjolingwistyka*, *psycholingwistyka*, ros. *социолингвистика*, *психолингвистика*, do tej najnowszej typu *lingwistyka korpusowa*, *lingwistyka kulturowa*, *teolingwistyka*, ros. *корпусная лингвистика*, *лингвокультурология*, *теолингвистика*. Jest to potwierdzenie faktu, że procesom rozwojowym współczesnego językoznawstwa (i ogólnie nauki) towarzyszą zmiany terminologii.

Termin *socjolingwistyka*, będący kalką z języka angielskiego [nazwę *sociolinguistics* wprowadził H. C. Currie (1952)], wszedł do polskiego piśmiennictwa naukowego w latach 70. ubiegłego stulecia i dotychczas jest powszechnie używany. Nazywa on dyscyplinę pograniczną, w której występują wzajemne powiązania między socjologią i językoznawstwem, dyscyplinę zajmującą się, ogólnie mówiąc, rolą języka w społeczeństwie oraz związkami między zjawiskami społecznymi i językowymi. Rzadko używany jest w tym samym znaczeniu termin *lingwistyka socjologiczna*, zarejestrowany m.in. w praskim słowniku terminologicznym jako synonim *socjolingwistyki* (Jedlička, 1977, s. 60), zupełnie wyjątkowo występuje termin *lingwistyka socjalna*. Warto zaznaczyć, że ekwiwalentny do terminu *lingwistyka socjologiczna* termin rosyjski *социальная лингвистика* podają – jako synonimiczny do preferowanego *социолингвистика* – encyklopedie i słowniki terminologiczne (Ярцева, 1990, s. 481; Абергов, 2003, s. 271; Тихонов & Хашимов, 2008, s. 186) i konsekwentnie stosują niektórzy autorzy prac rosyjskojęzycznych (Мечковская, 2000).

Część językoznawców używała i nadal używa, chociaż już rzadziej, w pracach polskojęzycznych terminu *socjolingwistyka* wymiennie z nazwą *socjologia języka*. W wydanym w 1968 r. słowniku terminologii językoznawczej (Gołąb, Heinz & Polański, 1968) nie zarejestrowano jeszcze terminu *socjolingwistyka*, podano zaś termin *socjologia mowy* (por. odpowiednik fr. *sociologie du langage*, ang. *sociology of speech*) z definicją: „Nauka pomocnicza językoznawstwa zajmująca się badaniem warunków społecznych funkcjonowania języka, o ile i w jakim stopniu czynniki społeczne, a więc zmiany w kulturze i budowie społeczeństwa wpływają na ewolucję i kształtowanie się poszczególnych elementów językowych i systemu językowego w ogóle...” (Gołąb, Heinz & Polański, 1968, s. 524). Status socjologii języka określonej jako „nauka pomocnicza językoznawstwa” nie jest więc traktowany w tym słowniku jako równorzędny temu, który mają dyscypliny językoznawcze, np. morfologia, składnia czy językoznawstwo konfrontatywne. Autorzy słownika zwracają uwagę na poszerzenie się pola badawczego tej nauki, przede wszystkim wykorzystanie wiedzy socjologicznej dla potrzeb badań językoznawczych.

Francuski słownik encyklopedyczny językoznawstwa definiuje termin *sociologie du language* następująco: „On appelle *sociologie du language* une discipline sociologique qui utilise les faits de langue comme indices de clivages sociaux. Chez J.A. Fishman, le terme désigne la sociolinguistique vue plutôt sous l’angle de la sociologie ou s’intégrant dans les perspectives de celle-ci. Parfois, le mot est employé comme un simple équivalent de sociolinguistique” (Dubois & al., 1973, s. 445). W innym artykule hasłowym tego słownika termin *socjolingwistyka* jest natomiast odniesiony do pogranicznej dyscypliny językoznawczej, której zakres pokrywa się

z zakresem innych dyscyplin – etnolingwistyki, socjologii języka, geografii lingwistycznej i dialektologii: „une partie de la linguistique dont le domaine se recoupe avec ceux de l’ethnolinguistique, de la sociologie du langage, de la géographie linguistique et de la dialectologie” (Dubois & al., 1973, s. 444).

Socjolingwista Władysław Lubaś zwracał uwagę, że w polskiej literaturze przywołane wyżej terminy są stosowane wymiennie na oznaczenie prawie tej samej treści, natomiast w niektórych pracach za granicą rozróżniane są treści poszczególnych jednostek terminologicznych (Lubaś, 1979, s. 11). Sam autor preferował użycie terminu *socjolingwistyka*.

Wydana kilkanaście lat później *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* określa socjolingwistykę jako naukę z pogranicza językoznawstwa i socjologii oraz podaje, że zamiast nazwy *socjologia języka* częściej bywa używana w tym samym znaczeniu nazwa *socjolingwistyka*, a także że czasem przeprowadza się jednak rozróżnienie między nimi, uznając za punkt wyjścia w badaniach socjologii języka socjologię, natomiast w badaniach socjolingwistycznych dostrzega się charakter bardziej lingwistyczny (Polański, 1993, ss. 498–499).

W nowszych pracach zarówno językoznawcy, jak i socjologowie piszą o dwóch różnych drogach rozwoju socjolingwistyki i socjologii języka oraz ich obecnych rozbieżnościach, odmiennym aparacie teoretycznym i odmiennej metodologii: socjolingwistyka wykorzystuje metody językoznawstwa, socjologia języka zaś metodologię socjologii historii, antropologii i etnografii (Grabias, 2003, ss. 16–17, 61). Według Katarzyny Leszczyńskiej i Katarzyny Skowronek możliwe jest usunięcie tych różnic i podjęcie stałej i ścisłej współpracy między socjologami i językoznawcami, korzystnej dla interdyscyplinarnej dziedziny wiedzy. Jako cel tak zorientowanych badań dwuperspektywowych autorki stawiają analizę dyskursu: „Na związki lingwistyki i socjologii proponujemy spojrzeć nie jako na próby «detronizacji» lingwistyki czy «rozmycia granic» socjologii, ale na trwałe poszerzenie perspektywy w obu tych naukach, by aspekty społeczne łączone z nadrzędnymi kategoriami kontekstu i dyskursu stały się najważniejsze” (Leszczyńska & Skowronek, 2010, s. 9). Analizę dyskursu jako nadrzędny cel badań socjologii języka, ale z perspektywy socjologicznej, wskazuje też Frédéric Moulene. Badacz ten upatruje przyszłość socjologii języka w kontekście socjologii, co ma być odpowiedzią na znane twierdzenie Williama Labova, że „every linguistics necessarily is social” (Moulene, 2015, s. 129). Czy zatem jest możliwe usunięcie rozdźwięku między językoznawstwem i socjologią języka?

Przedstawione w tej części pracy na wybranych przykładach zmiany zachodzące w sferze nazw dyscyplin pokazują dynamiczny i różnorodny charakter związków językoznawstwa i innych nauk oraz wiążące się z tym trudności w ich opisie,

a także w opisie odnoszącej się do nich terminologii. Ze względu na typy tych powiązań zarysowują się podziały odwzorowane w nazwach dyscyplin: nazwach złożeniowych typu *socjolingwistyka*, *социолингвистика* i nazwach zestawieniowych typu *sociologia języka*, *социология языка*. Oba typy nazw – nazwy złożeniowe i nazwy wieloczłonowe (nazwy wielowyrazowe) – charakteryzują się precyzją semantyczną. Eksplicytnie wyrażone jest w nich znaczenie wynikające ze związku między ich członami składowymi. We współczesnej polskiej i rosyjskiej terminologii lingwistycznej wskaźnikiem większej (priorytetowej) roli językoznawstwa lub, odwrotnie, innej dyscypliny na pograniczu nauk jest relacja między członami nazwy: człon nadrzędny wskazuje na dominujący obszar wiedzy, językoznawczej lub innej (w podanym przykładzie: socjologii). I tak przykładowo, obecnie szeroko stosowane terminy *socjolingwistyka*, *социолингвистика*, *социальная лингвистика* wskazują na większą rolę językoznawstwa w dyscyplinie pogranicznej, natomiast terminy *sociologia języka*, *социология языка* preferują perspektywę socjologiczną.

Widać więc wyraźnie, że postępująca specjalizacja w obrębie językoznawstwa, z jednej strony, i jego otwartość na obszary sąsiednie – z drugiej, pociągają za sobą powstawanie i rozwój różnorodnych dyscyplin językoznawczych (subdyscyplin, gałęzi językoznawczych), a przede wszystkim nauk interdyscyplinarnych na pograniczu językoznawstwa i innych dyscyplin.

2. Procesy globalizacji w komunikacji naukowej

Pogłębienie międzynarodowych kontaktów naukowych i szybki obieg informacji naukowej w ciągu ostatnich trzydziestu czy czterdziestu lat, zwłaszcza po 1989 r., przyczyniły się w znacznym stopniu do rozwoju teorii i metodologii badań językoznawczych na gruncie słowiańskim. Nastąpiło wyraźne poszerzenie obszarów badawczych, pojawiły się wieloaspektowość ujęć i nowy sposób oglądu zjawisk językowych, co pociągnęło za sobą zmiany w terminologii językoznawczej, przede wszystkim ogromny przyrost zasobu terminologicznego.

Istotną rolę w tym procesie odgrywają działania środowiska naukowego, głównie terminologów i językoznawców zainteresowanych zbudowaniem dobrej, skutecznej komunikacji między specjalistami w dziedzinie językoznawstwa sławistycznego, a także między specjalistami i niespecjalistami (przede wszystkim między nauczycielami akademickimi a studentami i doktorantami). W pracy terminologicznej uwzględnia się harmonizację i standaryzację, czynności polegające na dostosowaniu terminologii w językach narodowych do standardów międzynarodowych. Chodzi przede wszystkim o wypełnianie luk terminologicznych, a tak-

że tworzenie terminów alternatywnych do już istniejących oraz dostosowywanie istniejących terminów do międzynarodowych modeli.

2.1. Charakterystycznym zjawiskiem we współczesnej terminologii, związanym z różnorodnymi procesami globalizacyjnymi komunikacji naukowej jest **internacjonalizacja terminologii**, tj. proces polegający na tworzeniu, z oczywistym udziałem zapożyczeń wyrazowych, morfemów, modeli/wzorców strukturalnych (Mieczkowska, 2006), terminów o charakterze międzynarodowym, ekwiwalentnych formalnie i semantycznie – ściślej: o wspólnym znaczeniu i podobnych formalnie – w przynajmniej trzech językach różnych typologicznie. Istnieje bogata literatura dotycząca internacjonalizacji słownictwa i słotwórstwa w językach słowiańskich (zob. np. Maćkiewicz, 1984; Gajda, 1990, ss. 98–106; Maćkiewicz, 1993, ss. 526–529; Bosák, 1999; Buzássyová & Waszakowa, 2003, ss. 49–58; Waszakowa, 2005; Коряковцева, 2009, ss. 179–199), dotychczas brak jednak opracowania poświęconego internacjonalizacji terminologii językoznawczej.

Internacjonalizacja nie jest zjawiskiem nowym. U podstaw europejskiego językoznawstwa leżała bowiem antyczna tradycja językoznawcza zorientowana na kategorie gramatyczne i części mowy (na wzór gramatyk języka łacińskiego i greckiego), która ukształtowała się w grecko-łacińskiej przestrzeni kulturowej. W związku z tym i podstawy narodowych terminologii językoznawczych budowano na wzorcach greki i łaciny, czego świadectwem są np. łacińskie, także odpowiednio zaadaptowane w wielu językach, nazwy części mowy, nazwy przypadków, nazwy form gramatycznych, nazwy konstrukcji gramatycznych. Obok najstarszych zapożyczeń łacińskich, też w postaci zaadaptowanej, ważne miejsce w terminologii językoznawstwa sławistycznego zajmują obecnie terminy tworzone za pomocą międzynarodowych elementów pochodzenia greckiego i łacińskiego.

2.1.1. We współczesnej terminologii językoznawczej proces internacjonalizacji przybiera na sile, jego uintensywnienie się jest bardzo wyraźne w nazwach dyscyplin naukowych i gałęzi wiedzy. Przejawem tego jest dynamika różnego typu jednostek terminologicznych, które są określane jako internacjonalizmy: przede wszystkim tzw. terminoelementy, czyli prefiksy, prefiksoidy, sufiksy, sufiksoidy, terminy-wyrazy (najczęściej wyrazy złożone i złożeniowce, rzadziej derywaty, np. pol. *teolingwistyka*, ros. *теолингвистика*, ang. *theolinguistics*, niem. *Theolinguistik*), terminy wielowyrazowe (terminy wieloczłonowe, skupienia terminologiczne³, por. pol. *lingwistyka tekstu* (*tekstologia lingwistyczna*), *lingwistyka korpusowa*,

³ Termin *skupienia terminologiczne* stosuje Stanisław Gajda (Gajda, 1990, s. 96) za Zenonem Klemensiewiczem, który używał go w stosunku do jednostek składniowych. Akurat tutaj nie chciałabym

ros. лингвистика текста, корпусная лингвистика, ang. text linguistics, corpus linguistics, niem. Textlinguistik, Korpuslinguistik), w tym kalki strukturalne i leksykalne.

Do budowy międzynarodowych terminów oznaczających dyscypliny językoznawcze często wykorzystywane są elementy greckie i łacińskie, np.

antropo- ‘związany z człowiekiem’, gr. *ánthrōpos*;

jurys- ‘związany z prawem’, łac. *ius*, *iuris*;

lingw(o)-, łac. *lingua* ‘język’;

neo- ‘nowy’, gr. *néos*;

pedo- ‘związany z dzieckiem’, gr. *país*, *paidós*;

pragma-, gr. *prágma* ‘działanie’;

teo- ‘związany z Bogiem’, gr. *théos*;

-logia, por. gr. *lógos* ‘słowo, nauka’.

Wśród językoznawców brak jednomyślności co do statusu tych elementów. Według jednych badaczy wszystkie wymienione powyżej elementy, oprócz *-logia*, a także inne, jak np. *etno-*, *info-*, *makro-*, *medio-*, *mikro-*, *neuro-*, *psycho-*, *socjo-*, oraz ich odpowiedniki rosyjskie typu *антропо-*, *инфо-*, *лингво-*, *макро-*, *медиа-*, *микро-*, *нейро-*, *нео-*, *празма-*, *психо-*, *тео-*, *этно-*, *юрис-* stanowią komponenty złożenia, natomiast zdaniem innych badaczy są to prefiksoidy. Podobnie traktowany jest element *-logia* w języku polskim i jego odpowiednik rosyjski *-логия*: jako człon złożenia lub sufiksoid. Jednomyślnie zaś za sufiksy uznane są elementy internacjonalne *-ika* / *-yka*, *-atyka*, *-istyka* / *-ystyka* i ich rosyjskie ekwiwalenty *-uka*, *-amuka*, *-ustuka*.

Zdecydowaną większość formacji z członem *antropo-*, *jurys-*, *pragma-*, *teo-* itp. można traktować jako struktury pośrednie między złożeniami i skrótowcami. Jedne z nich zbliżają się do złożenia, inne – do skrótowców. Pierwszą grupę stanowią tworzone od dwóch podstaw struktury bezafiksalne z pierwszym członem niewystępującym samodzielnie, skróconym (np. *infolingwistyka*, *neurolingwistyka*) lub przejętym do języka w postaci członu niesamodzielnego (związanego) (np. *teolingwistyka*), a także quasi-złożenia (np. *neografia*). Podobnie jak zasadnicza część struktur grupy pierwszej tworzy należące do grupy drugiej są strukturami bezafiksальnymi z pierwszym członem skróconym, niewystępującym samodzielnie. Grupa ta różni się jednak od poprzedniej sposobem tworzenia reprezentujących ją struktur. Są to nazwy wtórne, funkcjonujące obok nazw zestawieniowych, stanowiących ich

stosować tego terminu ze względu na to, że terminy wieloczłonowe (inaczej, terminy zestawieniowe) traktuję jako stałe połączenia, niepodlegające składni.

podstawy. Można więc uznać je za jeden z typów skrótowców, tzw. złożeniowce⁴, które zastępują równoznaczne nazwy wielowyrazowe, a więc: *pragmalingwistyka* zamiast *pragmatyka językoznawcza*, *pragmatyka lingwistyczna*; *socjolingwistyka* zamiast *socjologia języka* (zob. wyżej w tej pracy), *geolingwistyka* zamiast *geografia lingwistyczna* (wcześniej *geografia językowa*). Mamy tu do czynienia z uniwersalizacją, której zasadniczą funkcją jest ekonomiczność, polegająca na kondensacji formalnej tworzonej struktury w stosunku do jej dwuwyrazowej podstawy.

2.1.2. W rozpatrywanej kategorii nazw przejawy internacjonalizacji widoczne są w różnorodnych strukturalnie jednostkach terminologicznych: najczęściej w strukturach wielowyrazowych (dwuwyrazowych), compositach i złożeniowcach, a także w derywatach tworzonych za pomocą międzynarodowych sufiksów.

Obok podobieństw odnotować można pewne różnice co do preferencji środków słowotwórczych stosowanych w derywacji nazw dyscyplin w obu badanych językach. W terminologii polskiej poświadczona jest większa różnorodność strukturalna i zróżnicowanie stopnia aktywności sufiksów (-ika / -yka, -atyka, -istyka / -ystyka, -atoryka) niż w terminologii rosyjskiej (-uka, -amuka, -ucmuka). Przykładowo, formant -atoryka jest reprezentowany w pracach polskojęzycznych przez pojedynczy derywat *translatoryka* ← *translacja*, obok którego używane są na oznaczenie dziedziny zajmującej się tłumaczeniem terminy: *przekładoznawstwo*, *teoria przekładu*, *teoria tłumaczenia*, *traduktologia*, *translatologia* (Kozłowska, 2007, s. 39). Nazwa dyscypliny jeszcze się nie ustabilizowała, a kryteria wyboru spośród tak wielu terminów zależą od różnych czynników: tendencji do specjalizacji znaczeniowej środków słowotwórczych (np. *translatorykę* odnosi się zazwyczaj do badań nad tekstem nieliterackim, co nie sprzyja upowszechnieniu się terminu), stopnia ekwiwalencji w stosunku do terminów obcojęzycznych (por. wiele bliskoznacznych terminów w języku francuskim: *science de la traduction*, *traductologie*, *translatologie*), preferencji indywidualnych badacza (niektórzy badacze często używają różnych synonimicznych terminów).

Interesujący jest fakt, że w języku rosyjskim mimo dużego stopnia internacjonalizacji nazw nowych dyscyplin językoznawczych i interdyscyplinarnych dziedzin wiedzy silną i stabilną pozycję utrzymują w systemie rodzime composita z drugim członem -*ведение*: *переводоведение*, *славяноведение* i inne. Jednak i w tej spójnej pod względem semantycznym i formalnym grupie formacji odnotowujemy przy-

⁴ Autorką terminu *złożeniowce* jest Halina Satkiewicz (Satkiewicz, 1973, s. 98). Badaczka określiła tak przejęte z języka rosyjskiego twory typu skrótowców, np. *litredakcja* (por. ros. *лitteredakcija*), w których skład wchodzi część wyrazu określającego i cały wyraz określany, z szykiem nietypowym dla polszczyzny (*literacka redakcja*, a nie poprawnie *redakcja literacka*).

kład odejścia od relewantnej dla terminologii zasady systemowości. Taki paradoks jest związany z terminem *языковедение* zastąpionym przez *языкознание* z drugim członem *-знание* (zob. Волкава, 2017).

O roli czynników systemowych wpływających na preferencję środków słowotwórczych stosowanych do tworzenia nazw dyscyplin można mówić w przypadku terminów typu *kaszubistyka*, z jednej strony, i *kaszubologia*, a także *kaszuboznawstwo* – z drugiej. Na uwagę zasługuje projekt otwarcia w 2009 r. na Uniwersytecie Gdańskim kierunku studiów o nazwie *kaszubistyka* (ostatecznie otwarto go w 2014 r. pod nazwą *etnofilologia kaszubska*). Dotychczas nazwa *kaszubistyka*, zresztą nielicznie poświadczona, występowała jako synonimiczna w stosunku do terminów *kaszubologia* ‘dziedzina wiedzy o historii, języku, literaturze i kulturze kaszubskiej’ i *kaszuboznawstwo* w tym samym znaczeniu. Sufiks *-istyka*, wykorzystany w formacji *kaszubistyka*, przyjął nowe znaczenie specjalistyczne ‘kierunek studiów’, którego nie mają segmenty *-logia* i *-znawstwo* wskazujące na związek struktur złożonych z nauką.

Jednocześnie zwraca uwagę silna tendencja do wypierania struktury *kaszuboznawstwo*, a także wyrazu pochodnego *kaszuboznawczy* przez alternatywną strukturę złożoną *kaszubologia* i pochodny od niej przymiotnik *kaszubologiczny*. Można prognozować, że upowszechni się *kaszubologia*, a *kaszuboznawstwo* wyjdzie z użycia, tę ostatnią strukturę można bowiem tylko wyjątkowo spotkać w nowszych tekstach. Ten kierunek specjalizacji znaczeniowej elementu *-logia* potwierdzają nowe nazwy dyscyplin w języku polskim: *genderologia*, *komunikologia*, *kontaktologia* (*lingwistyka kontaktowa*, *lingwistyka kontaktu*) ‘dyscyplina zajmująca się badaniem kontaktów między językami’.

Aktywność słowotwórcza kompozycji z elementem *-логия* widoczna jest także w języku rosyjskim. Ciekawy przykład konkurencji i kształtującej się dyferencjacji znaczeniowej nazw reprezentują struktury *регионология* i *регионоведение*. Termin *регионоведение* jest powszechnie znany jako nazwa dyscypliny uniwersyteckiej, początkowo bliskiej tzw. *страноведению* (pol. *krajoznawstwo* / *realioznawstwo*) i *краеведению* (pol. *krajoznawstwo*), obecnie w ujęciu najszerszym, postulatywnym, zajmującej się aspektami kulturowymi, narodowo-etnicznymi, ekonomicznymi, geopolitycznymi itp. wspólnot terytorialnych: grup regionalnych, państw i ich regionów. Nazwa *регионология* z członem *-логия* o charakterze międzynarodowym ma młodszą metrykę, próbuje stworzyć własny obszar badawczy, zajmując się badaniem kompleksowym wspólnot terytorialnych. Jednocześnie nadano nazwę *Регионология* czasopismu wydawanemu przez jeden z instytutów Rosyjskiej Akademii Nauk, a także wykorzystano ją do nazwania kilku instytutów uniwersyteckich

w Rosji. Można pokusić się o opinię, że zakres badawczy nauki określanej jako *региология* pokrywa się właściwie z zakresem badań prowadzonych na kierunku *регионоведение* i że pojawienie się wyrazu *региология* jest wynikiem nasilania się tendencji do internacjonalizacji.

Znacznie bardziej rozpowszechniony od terminu *региология* jest mający to samo znaczenie termin *регионалистика* z sufiksem *-истика*, motywowany przymiotnikiem *региональный*. Aktywność tego formantu, jak zauważyła Jelenia Ziemska (Земская, 1992, s. 141), widoczna jest od niedawna, o czym świadczy nieuwzględnienie go w wyczerpującej pracy J. Jiráčka (Йирачек, 1971). Autorka zauważa też, że w niektórych przypadkach sufiks *-истика* jest uznawany przez użytkowników języka za bardziej odpowiedni niż *-логия*. Po 25 latach od ukazania się pracy Jeleny Ziemskiej jej przenikliwe uwagi i stwierdzenia nadal mają dużą wartość. Obecnie formacja *регионалистика* odznacza się największą aktywnością spośród bliskoznacznych struktur i prawdopodobnie w przyszłości wyeliminuje konkurentów. Dla porównania w pracach polskojęzycznych termin *regionalistyka* i rozmaite jego rozbudowane postaci jako wieloczłonowe zestawienia, np. *regionalistyka filologiczna*, *regionalistyka kulturowa*, nie mają konkurentów.

Różne przejawy procesu internacjonalizacji widoczne są w obu badanych językach w dziedzinie onomastyki. W języku rosyjskim do tworzenia nazw dyscyplin (poddyscyplin) wykorzystuje się sufiks *-ика*, który charakteryzuje się dużą wyrazistością znaczeniową (*антропонимика*, *топонимика*, *хремонимика*, *зоонимика* itp.). Polskie ekwiwalenty tych nazw to terminy: *antroponimia*, *toponimia*, *chremonimia*, *zoonimia* i inne mające dwa znaczenia ‘zbiór antroponimów’ itp. i ‘dziedzina zajmująca się antroponimami’ itp. lub nowsze struktury złożeniowe, w których drugi człon stanowi pełny wyraz-termin *onomastyka*: *antroponomastyka*, *toponomastyka*, *chremonomastyka*, *zoonomastyka* itp., nawiązujące do międzynarodowych terminów w języku niemieckim *Anthroponomastik*, *Toponomastik* i angielskim *anthroponomastics*, *toponomastics* i in.⁵ Na proces tworzenia nazw dyscyplin mają więc wpływ czynniki zarówno wewnątrzjęzykowe, jak i ekstralingwistyczne. Każdy z języków może ujawniać inne preferencje terminotwórcze i stosować różne techniki i środki słowotwórcze. Nie wyklucza to faktu, że istnieją wspólne w obu językach fragmenty systemu nazw dyscyplin z identycznymi semantycznie i podobnymi formalnie terminami o charakterze międzynarodowym.

⁵ Bardziej szczegółowe informacje o aktywności technik i środków słowotwórczych w słowiańskiej terminologii onomastycznej, zob. m.in. w pracy: Rudnik-Karwatowa, 2012, s. 315.

3. Zakończenie

W ciągu ostatnich dziesięcioleci, zwłaszcza od lat 80. XX wieku, obserwujemy w polskiej i rosyjskiej terminologii językoznawczej dużą dynamikę zmian w grupie nazw dyscyplin na pograniczu językoznawstwa i innych nauk. Na procesy nominacyjne duży wpływ mają czynniki pozajęzykowe: otwarcie się językoznawstwa na inne nauki oraz procesy globalizacyjne w komunikacji naukowej. Efektem tego jest powstawanie przejrzystych strukturalnie i semantycznie nazw dyscyplin językoznawczych korzystających z osiągnięć dyscyplin pokrewnych, a także nazw dziedzin wiedzy o charakterze interdyscyplinarnym, na pograniczu językoznawstwa i innych nauk, zdominowanie nazw nowych dyscyplin językoznawczych przez elementy internacjonalne, a także wypieranie z użycia starszych środków słowotwórczych i technik. Konkludując, można stwierdzić, że przedstawione w tej pracy zmiany terminologiczne są spowodowane potrzebami nazewniczymi, a także potrzebą skutecznej komunikacji wielojęzycznej wspólnoty naukowej.

BIBLIOGRAFIA

- Bañcerowski, J., Pogonowski, J., & Zgółka T. (1982). *Wstęp do językoznawstwa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa slawistycznego iSybisław (b.d.). Pobrano 15 marca, 2016, z: <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl>
- Bojar, B. (2002). *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*. Warszawa: Wydawnictwo SBP (Nauka. Dydaktyka. Praktyka; 56).
- Bosák, J. (Red.). (1999). *Internacionalizácia v súčasných jazykoch: Za i proti*. Bratislava: Veda.
- Buzássyová, K., & Waszakowa, K. (2003). Tendencia k internacionalizácii: S ohľadom na funkčnú diferenciáciu internacionalizácie v rozličných sférach komunikácie. W I. Ohnheiser (Red.). *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich: Słowotwórstwo / Nominacja* (ss. 49–58). Opole: Uniwersytet Opolski.
- Currie, H. C. (1952). A projection of socio-linguistics: The relationship of speech to social status. *Southern Speech Journal*, 18, 28–37.
- Dubois, J., Giacomo, M., Guespin, L., Marcellesi, J.-B., & Mével, J.-P. (1973). *Dictionnaire de linguistique*. Paris: Librairie Larousse.
- Furdal, A. (2000). *Językoznawstwo otwarte*. (Wyd. 3 popr. i uzup.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Gajda, S. (1990). *Wprowadzenie do teorii terminu*. Opole: WSP im. Powstańców Śląskich w Opolu.
- Gajda, S. (2001). Stylistyka funkcjonalna, stylistyka pragmatyczna, stylistyka kognitywna. W B. Witosz (Red.), *Stylistyka a pragmatyka* (ss. 15–22). Katowice.
- Gołąb, Z., Heinz, A., & Polański, K. (1968). *Słownik terminologii językoznawczej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Grabias, S. (2003). *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Jedlička, A. (Ed.). (1977–1979). *Slovník slovanské lingvistické terminologie* [= *Словарь славянской лингвистической терминологии* = *Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology*]. (T. 1–2). Praha: Academia.
- Kozłowska, Z. (2007). *O przekładzie tekstu naukowego: na materiale tekstów językoznawczych*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Leszczyńska, K., & Skowronek, K. (2010). Socjologia języka/socjolingwistyka a społeczna analiza dyskursu: Perspektywa socjologa i językoznawcy. *Socjolingwistyka*, 24, 7–28.
- Lubaś, W. (1979). Socjolingwistyka jako metoda badawcza. *Socjolingwistyka*, 2, 11–26.
- Maćkiewicz, J. (1984). Co to są tzw. internacjonalizmy? *Język Polski*, (3).
- Maćkiewicz, J. (1993). Wyrazy międzynarodowe (internacjonalizmy) we współczesnym języku polskim. W J. Bartmiński (Red.), *Współczesny język polski* (ss. 525–532). Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Mieczkowska, H. (2006/2007). Wpływ zapożyczeń na zmianę współczesnych technik derywacyjnych: Na materiale słowacko-polskim. *Rocznik Slawistyczny*, 56, 83–96.
- Moulene, F. (2015). The challenge of sociology of language: Beyond sociolinguistics; towards discourse analysis. *Language, Discourse & Society*, 3(2), 119–132.
- Polański, K. (Red.). (1993). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2012). Rola słowotwórstwa w słowiańskiej terminologii językoznawczej. W Б. Ђорѓић & Р. Драгићевић (Red.), *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима: Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта* (ss. 311–318). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Satkiewicz, H. (1973). Słowotwórstwo. W D. Buttler, H. Kurkowska, & H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego: Zagadnienia poprawności gramatycznej* (ss. 80–123). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sękowska, E. (2000). Nurt antropologiczno-kulturowy we współczesnym polskim językoznawstwie. *Poradnik Językowy*, (6), 11–20.
- Sękowska, E. (2012). Językoznawstwo a nauki pokrewne. *Poradnik Językowy*, (6), 5–11.
- Waszakowa, K. (2003). Przejawy tendencji do internacjonalizacji w systemach słowotwórczych języków zachodniosłowiańskich. W I. Ohnheiser (Red.), *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich: Słowotwórstwo / Nominacja* (ss. 78–102). Opole: Uniwersytet Opolski.
- Waszakowa, K. (2005). *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wąsik, Z. (1997). *Systemowe i ekologiczne właściwości języka w interdyscyplinarnych podejściach badawczych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wysocki, W. (2013). Językoznawstwo otwarte na przełomie XX i XXI wieku: Wybrane dzieżyny. *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, 40, 3–38.

- Абрегов, А. Н. (Red.). (2003). *Словарь русской лингвистической терминологии*. Майкоп: Качество.
- Волкава, Я. (2017). Сінанімія тэрмінаў са значэннем 'навука пра мову' ў славянскіх мовах. W Z. Rudnik-Karwatowa (Red.), *Dynamika współczesnego słownictwa słowiańskiego w przestrzeni stylowo-funkcjonalnej* (ss. 61-76). Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Земская, Е. А. (1992). *Словообразование как деятельность*. Москва: Наука.
- Йирачек, Й. (1971). *Интернациональные суффиксы существительных в современном русском языке: Структурно-сопоставительное исследование*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Коряковцева, Е. И. (2009). Интернациональное vs. национальное в словообразовательной системе: к постановке вопроса. W E. Koriakowcewa (Red.), *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich* (ss. 179–199). Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Кубрякова, Е. С. (1995). Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века. W Ю. С. Степанов (Red.), *Язык и наука конца 20 века* (ss. 144–238). Москва: Институт языкознания РАН.
- Мечковская, Н. Б. (2000). *Социальная лингвистика*. (2-е wyd.). Москва: Аспект Пресс.
- Тихонов, А. Н., & Хашимов, Р. И. (Red.). (2008). *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий*. Москва: Флинта; Наука.
- Ярцева, В. Н. (Red.). (1990). *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия.

Dynamic Processes in Contemporary Slavic Linguistic Terminology (Based on Linguistic Discipline Names of the Polish and Russian Languages)

S u m m a r y

The subject of this work are names of linguistic disciplines in the Polish and Russian languages of the past forty years, which represent a specialized vocabulary (terminology) and a non-specialized erudite vocabulary, like for example Polish *juryslingwistyka*, *kaszubistyka*, *lingwistyka korpusowa*, Russian. *антропонимика*, *лингвокультурология*, *медиалингвистика*. The material collected allows to determine the causes of the dynamic changes of the studied vocabulary class. Particular attention has been paid to the manifestations of the interdisciplinarity of the studied areas as well as the phenomenon of internationalization in newly created vocabularies, as well as to the models of creating linguistic discipline names and the similarities and differences in building this class of names in both languages.

Dynamiczne procesy we współczesnej słowiańskiej terminologii językoznawczej (na przykładzie nazw dyscyplin językoznawczych w języku polskim i rosyjskim)

Streszczenie

Przedmiotem pracy są nazwy dyscyplin językoznawczych w języku polskim i rosyjskim ostatniego czterdziestolecia, reprezentujące słownictwo specjalistyczne (terminologię) i erudycyjne słownictwo niespecjalistyczne, np. *juryslingwistyka*, *kaszubistyka*, *lingwistyka korpusowa*, ros. *антропонимика*, *лингвокультурология*, *медиалингвистика*. Zebrany materiał pozwolił ustalić przyczyny dynamicznych zmian w badanej klasie słownictwa. Szczególną uwagę zwrócono na przejawy procesu interdyscyplinarności obszarów badawczych oraz na zjawisko internacjonalizacji w nowo tworzonym słownictwie, przedstawiono modele tworzenia nazw dyscyplin językoznawczych oraz podobieństwa i różnice w budowie nazw tej klasy w obu językach.

Keywords: interdisciplinarity; internationalization; Polish language; Russian language; linguistic discipline names; neologism; linguistics terminology

Słowa kluczowe: interdyscyplinarność; internacjonalizacja; język polski; język rosyjski; nazwy dyscyplin językoznawczych; neologizm; terminologia językoznawcza

ЯЎГЕНІЯ ВОЛКАВА

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск
volkava@gmail.com

СІНАНІМІЯ ТЭРМІНАЎ СА ЗНАЧЭННЕМ ‘НАВУКА ПРА МОВУ’ Ў СЛАВЯНСКІХ МОВАХ

Нягледзячы на тое, што даследаванні па тэрміналогіі налічваюць ужо сотні сур’ёзных прац, тэматыка вывучэння спецыяльнай лексікі пастаянна пашыраецца, з’яўляюцца новыя напрамкі і падыходы. Але разам з тым па-ранейшаму застаецца актуальным апісанне тэрміналагічнай лексікі ў розных галінах ведаў, што можа праводзіцца з пункту погляду дыяхраніі, функцыянальнасці, супастаўлення з іншымі мовамі (Гринев-Гриневич, 2008, сс. 287–288). Падобныя даследаванні дапамагаюць не толькі ўбачыць спецыфіку развіцця тэрміналогіі ў пэўных мовах, але і выявіць агульнае, тыпалагічнае ў развіцці і праблемах тэрміналогіі розных моў. Больш таго, некаторыя „праблемы” ў тэрміналогіі якой-небудзь мовы пры супастаўленні функцыянавання падобнага тэрміна ў іншых мовах выяўляюцца зусім не праблемамі, а агульнымі прыкметамі лексічных і семантычных зменаў у мове і ў тэрміналогіі як частцы лексічнага складу мовы.

У гэтым кантэксце разгледзім асаблівасці фіксацыі і функцыянавання тэрмінаў, якія абазначаюць ‘навуку пра мову’ ў беларускай і іншых славянскіх мовах.

Фактычна ва ўсіх славянскіх мовах ёсць славянамоўны тэрмін, крыніцай якога з’яўляецца нямецкі тэрмін *Sprachwissenschaft*, і запазычанне з французскай тэрміналогіі – *linguistique*:

балгарская	<i>езикознание</i>	<i>лингвистика</i>
беларуская	<i>мовазнаўства</i>	<i>лінгвістыка</i>
верхнялужыцкая	<i>rěčespyt</i>	<i>linguistika</i>
македонская	—	<i>лингвистика</i>
ніжнялужыцкая	<i>rěcywěda</i>	<i>linguistika</i>

польская	<i>językoznawstwo</i>	<i>lingwistyka</i>
русская	<i>языкознание</i>	<i>лингвистика</i>
сербская	<i>jezikoslovje</i>	<i>лингвистика</i>
славацкая	<i>jazykoveda</i>	<i>lingvistika</i>
славенская	<i>jezikoslovje</i>	<i>lingvistika</i>
українська	<i>мовознавство</i>	<i>лингвистика</i>
харвацкая	<i>jezikoslovlje</i>	<i>lingvistika</i>
чэшская	<i>jazykověda</i>	<i>lingvistika</i>

Адносна гэтых тэрмінаў існуе найбольш распаўсюджанае меркаванне, што яны знаходзяцца ў адносінах поўнай, або абсалютнай, сінаніміі. Аднак, варта звярнуць увагу і на той факт, што і сярод „уласнамоўных” тэрмінаў у некаторых славянскіх мовах таксама ёсць варыянты, якія ў адных мовах ужываюцца паралельна, г.зн. з’яўляюцца дублетамі, у іншых – адзін з варыянтаў мае стылістычныя абмежаванні або быў зусім выпіснуты з ужытку.

Расійская даследчыца Т. В. Шмялёва ў сваім артыкуле *Память термина: языковедение, языкознание, лингвистика* прасочвае пачаткі ўжывання тэрмінаў *языкознание, языковедение* і *лингвистика* ў расійскай навуцы. Пры гэтым асабліваю ўвагу яна надае ўжыванню пералічаных вышэй тэрмінаў у назвах устаноў, кафедраў і факультэтаў, выданняў і навучальных курсаў, справядліва лічычы, што хаця „такого рода информация, как правило, не фиксируется в терминологических словарях, но именно она может объяснить бытование термина, предпочтение его теми или иными учеными и другие важные обстоятельства” (Шмелева, 2014, с. 55). Аўтарка адзначае першаснасць тэрміна *языковедение* ў параўнанні з *языкознанием*. Разважанні на тэму, чаму ўсё ж тэрмін *языкознание* замяняў сабой *языковедение*, прывялі яе да наступных высноў:

Во многом из того, что уже сказано, становится ясно, что *языковедение* – первичный термин, освященный традицией дореволюционного университетского бытования. Потому он оказался не в чести у советской власти, которая предпочитала освобождаться от дореволюционных номинаций; [...]. Советские языковеды предпочитали *языкознание* – этот термин был своеобразным знаком лояльности [...]. Окончательно ситуация определяется, когда выходит в свет статья Сталина „Относительно марксизма в языкознании” („Правда”. 1950. 20 июня) [...]. Отныне термин *языкознание* канонизируется и становится практически единственно воз-

можным: создается Институт языкознания АН СССР, начинает выходить журнал „Вопросы языкознания” (Шмелева, 2014, сс. 57–58).

Аднак, на нашу думку, такое тлумачэнне не зусім карэктнае. Можна меркаваць, што ўжыванне Сталіным формы *языкознание* ў пэўным сэнсе паўплывала на больш хуткае замацаванне гэтай формы як пераважнай. Аднак магло быць і наадварот: гэтая форма была ўжыта, паколькі яна ўжо пачала становіцца пераважнай. Акрамя гэтага ўзнікае лагічнае пытанне: чаму непрыхільнасць да *языковедения* зусім не закранула іншыя галіны навук, назвы якіх таксама мелі ў сабе частку *-ведение*, і якія працягвалі існаваць у сталінскія і пазнейшыя часы, напрыклад, *востоковедение* з *Институтом Востоковедения*, *мерзлотоведение* таксама са сваім навуковым інстытутам пры Акадэміі навук, *славяноведение* з *Институтом Славяноведения*, і іншыя. Т. В. Шмялёва сама адзначае большую дэрывацыйную актыўнасць фарманта *-ведение* (Шмелева, 2014, с. 56). Аналіз назваў з гэтым фармантам паводле матэрыялаў слоўнікаў і корпусу рускай мовы паказаў, што тэндэнцыя замяняць гэтую частку на *-знание* характэрная для найбольш агульных навук: *искусствоведение* і *искусствознание*; *обществоведение* і *обществознание*; *естествоведение* і *естествознание*; *музыковедение* і *музыкознание*. Для найменавання больш вузкіх, спецыялізаваных галінаў навук па-ранейшаму выкарыстоўваецца словаўтваральная мадэль „назва прадмета навукі + *-ведение*”: *архивоведение*, *гербоведение*, *лекарствоведение*, *почерковедение*, *рекламоведение*, *рыбоведение* і шмат іншых (НКРЯ).

Наступная табліца, складзеная на падставе слоўнікаў, дэманструе наяўнасць або адсутнасць варыянтаў тэрмінаў:

мова	асноўны тэрмін	абмежаваны ва ўжыванні тэрмін
балгарская	<i>езикознание</i>	уст. <i>езиковедение</i> , <i>езиковедство</i> , <i>езикословие</i>
беларуская	<i>мовазнаўства</i>	
верхнялужыцкая	<i>rěčespyt</i>	уст. <i>rěčewěda</i>
ніжнялужыцкая	<i>rěcywěda</i>	з в.-луж <i>rěcyspyt</i>
польская	<i>językoznanstwo</i>	
руская	<i>языкознание</i>	<i>языковедение</i>
сербская	<i>језикословље</i>	уст. <i>језикознaнство</i> , <i>језикознање</i> , <i>језикословство</i>

славацкая	<i>jazykoveda</i>	уст. <i>jazykospyt</i>
славенская	<i>jezikoslovje</i>	уст. <i>jezikoslovstvo</i>
українська	<i>мовознавство</i>	
харвацкая	<i>jezikoslovlje</i>	<i>jezikoslovstvo</i> , уст. <i>jezikoznanstvo</i>
чэшская	<i>jazykověda</i>	<i>jazykospyt</i> , арх. <i>mluvověda</i> , <i>mluvospyt</i>

Як бачна з табліцы, амаль усе славянскія тэрмінасістэмы прайшлі праз неабходнасць выбару з некалькіх варыянтаў тэрміна, а ў некаторых паранейшаму суіснуюць некалькі варыянтаў.

Апрача ўнутрымоўных стасункаў, гэтыя варыянты тэрміна выяўляюць і пэўныя сувязі паміж асобнымі славянскімі мовамі. Напрыклад, верхнялужыцкае *rěčespyt* „złożuje so na čěski přikład. Tam rěka to **jazykospyt**” (Pohončowa, Šolcína & Wölkowa, 2009, с. 147). Лексема *rěčespyt* у ніжнялужыцкім слоўніку мае пазнаку „запazyчанне з верхнялужыцкай” пры нарматыўным *rěcywěda* (Starosta, 1999, с. 406). Балгарскае *езиковедение*, цяпер устарэлае, – запazyчанне з рускай мовы, якое было заменена на іншае запazyчанне з рускай мовы – *езикознание* (БЕР, 1971, с. 483). У беларускіх слоўніках іншыя варыянты тэрміна *мовазнаўства* не зафіксаваныя, аднак у тэкстах беларускіх мовазнаўцаў з дыяспары сустракаюцца варыянты *языкаведа* і *моваведа* (Станкевіч, 2002, 1, с. 112; Станкевіч, 2002, 2, с. 191).

Дарэчы, семантычная дыферэнцыяцыя паміж словаўтваральнымі варыянтамі тэрміна, якая была адзначаная для пары руск. *языкознание/языковедение*, назіраецца і ў іншых мовах. Напрыклад, гэта датычыць частак *-wěda* і *-spyt* у назвах навук у верхнялужыцкай мове. Верхнялужыцкія слоўнікі і тэкставы корпус дэманструюць большую актыўнасць часткі *-wěda* ў параўнанні з *-spyt* пры ўтварэнні назваў спецыяльных галінаў навук: *archiowowěda*, *barbowěda*, *brukowěda*, *drastowěda*, *hribowěda*, *kowowěda*, *metalowěda*, *nastrojowěda*, *ptakowěda*, *sadowěda*, *štomowěda*, *tekstilnowěda*, у той час як частка *-spyt* замацавалася для тэрмінаў, якія абазначаюць больш агульныя навукі: *ludospyt*, *přirodospyt*, *slowospyt* (Meškank, 2001; HOTKO).

Адрозніваюцца варыянты тэрмінаў і паводле словаўтваральных магчымасцяў. Звернем увагу на ўтварэнне прыметніка і назвы спецыяліста ў гэтай галіне навукі.

У слоўніках зафіксаваныя наступныя прыметнікі, утвораныя ад назвы навукі:

мова	тэрмін	прыметнік
балгарская	<i>езикознание;</i> уст. <i>езиковедение, езиковедство,</i> <i>езикословие</i>	<i>езиковедски</i>
беларуская	<i>мовазнаўства</i>	<i>мовазнаўчы</i>
верхнялужыцкая	<i>rěčespyt</i> уст. <i>rěčewěda</i>	<i>rěčespytny, rěčewědny</i>
ніжнялужыцкая	<i>rěcywěda</i> разм. <i>rěcyspyt</i>	<i>rěcywědny, rěcyspytny</i>
польская	<i>językoznawstwo</i>	<i>językoznawczy</i>
руская	<i>языкознание;</i> <i>языковедение</i>	<i>языковедческий</i>
сербская	<i>језикословље</i> уст. <i>језикознанство, језикознање,</i> <i>језикословство</i>	<i>језикословни</i>
славацкая	<i>jazykoveda</i> уст. <i>jazykospyt</i>	<i>jazykospytný, jazykovedný</i>
славенская	<i>jezikoslovje</i> уст. <i>jezikoslovstvo</i>	<i>jezikosloven</i>
украінская	<i>мовознавство</i>	<i>мовознавчі</i>
харвацкая	<i>jezikoslovlje</i> <i>jezikoslovstvo</i> , уст. <i>jezikoznanstvo</i>	<i>jezikoslovni</i>
чэшская	<i>jazykověda</i> <i>jazykozpyt</i> , арх. <i>mluvověda,</i> <i>mluvozpyt</i>	<i>jazykovědný, jazykozpytný, арх.</i> <i>mluvozpytný</i>

Як бачна, пры існаванні некалькіх варыянтаў тэрміна, не ад кожнага з іх утвараецца прыметнік. Аднак не заўсёды актуальны прыметнік утвораны ад сучаснай назвы навукі, як напрыклад руск. *языкознание*, але *языковедческий*, балг. *езикознание*, але *езиковедски*.

Наступная табліца падае назвы спецыяліста, утвораныя ад уласнамоўнай назвы навукі:

мова	Тэрмін	назва спецыяліста
балгарская	<i>езикознание;</i> уст. <i>езиковедение,</i> <i>езиковедство,</i> <i>езикословие</i>	<i>езиковед, езиковедка, езиковедец,</i> <i>езикословец</i>

беларуская	<i>мовазнаўства</i>	<i>мовазнавец, мовавед</i>
верхнялужыцкая	<i>rěčespyt</i> уст. <i>rěčewěda</i>	<i>rěčespytnik, rěčespytnica,</i> <i>rěčewědnik, rěčewědnica</i>
ніжнялужыцкая	<i>rěcywěda</i>	<i>rěcywědnik, rěcywědnica</i>
польская	<i>językoznawstwo</i>	<i>językoznawca, językoznawczyni</i>
руская	<i>языкознание;</i> <i>языковедение</i>	<i>языковед</i>
сербская	<i>jezikoslovље</i> уст. <i>jezikoznanstvo,</i> <i>jezikoznaње,</i> <i>jezikoslovstvo</i>	<i>jezikoslovaц, уст. jezikosлов,</i> <i>jezikosловник</i>
славацкая	<i>jazykoveda</i> уст. <i>jazykospyt</i>	<i>jazykovedec, jazykovedkyňa</i> <i>jazykospytec</i>
славенская	<i>jezikoslovje</i> уст. <i>jezikoslovstvo</i>	<i>jezikoslovec</i>
українская	<i>мовознавство</i>	<i>мовознавець</i>
харвацкая	<i>jezikoslovlje</i> <i>jezikoslovstvo, уст.</i> <i>jezikoznanstvo</i>	<i>jezikoslovac</i>
чэшская	<i>jazykověda</i> <i>jazykozpyt,</i> арх. <i>mluvověda, mluvozpyt</i>	<i>jazykovědec,</i> <i>jazykozpytec,</i> арх. <i>mluvozpytec</i>

Як і ў выпадку з прыметнікамі, відаць, што не ад кожнага варыянту назвы навукі ўтваралася назва спецыяліста, хаця большасць тэрмінаў усё ж стварылі дэрываты.

Разважаючы аб беларускай форме *мовавед*, нярэдкай у мовазнаўчым дыскурсе, неабходна звярнуць увагу на падыход да яе вядомага даследчыка, рупліўца чысціні беларускай мовы, П. Сцяцко:

...падчас бітвы за „зліццё моваў” слоўнікі сталі пагарджаць адмысловымі беларускімі структурамі на карысць усесаюзных стандартаў з фінальнымі часткамі *-вед, -вод*. Так, з’явіліся на старонках слоўнікаў *мовавед, прававед, трусавод* і пад. Аднак яны прырэчаць сістэмнасці тэрміналогіі: ад іх не ўтвараюцца вытворныя кампаненты, дый самыя яны не маюць у беларускай мове словаўтваральнай базы. Так, *мовавед* – калькаванне *языковед* (паўкалька) на месцы заканамернага *мовазнавец* не мае роднасных кампанентаў, а ў *мовазнаўца* яны ёсць: *мовазнаўства* і *мовазнаўчы*. Штучнасць *моваведа* ў тым, што няма ў беларускай мове назвы навукі *моваведства*, ад чаго магло б утварыцца *мовавед*

– спецыяліст у галіне „моваведства”, і не бытуе ў нашай літаратурнай мове прыметнік *моваведчы* як утварэнне ад „моваведства” (Сцяцко, 1998, с. 9).

Гэты пасаж супярэчлівы тым, што сам тэрмін *мовазнаўства* – з’яўляецца калькай з польскага *językoznawstwo*. А вядомы беларускі пурыст Ян Станкевіч навуку пра мову называў *языкаведа*: „Разгледзім, ці літаратурныя мовы ў сваім развоі патрабуюць помачы навуцы аб мове, г.зн. лінгвістыкі або *языкаведы*” (Станкевіч, 2002, 1, с. 112), адпаведна ўжываў прыметнік *языкаведны*, напрыклад, у назве *Языкаведны Інстытут* (Станкевіч, 2002, 1, с. 330), і назву спецыяліста – *языкаведнік* (Станкевіч, 2002, 1, с. 343). Пазней ён стаў ужываць тэрмін *моваведа*: *Інстытут моваведы* (Станкевіч, 2002, 2, с. 191). Такую форму, на думку даследчыкаў, Я. Станкевіч стварыў паводле чэшскай мадэлі – *jazykověda* (Пацюпа, 2007, с. 1073). Тэрміны *моваведа*, *языкаведа* і вытворныя *мовавед*, *языкавед* і *языкаведнік* ужывалі і іншыя беларускія мовазнаўцы на эміграцыі, напрыклад, Станіслаў Станкевіч, Вітаўт Тумаш і інш. (Станкевіч, 1994; Станкевіч, 2002).

Нельга не заўважыць і абмежаванасці фіксацыі жаночых формаў назвы спецыяліста ў мовазнаўстве, хаця ў апошнія гады актывізаваліся працэсы фемінізацыі назваў прафесій. Такія формы падаюцца ў балгарскім, верхнялужыцкім, ніжнялужыцкім, польскім і славацкім слоўніках, у чэшскіх тэкстах ужываецца форма *jazykovědkyně*. Што датычыць беларускай мовы, для жанчын, спецыялістак у мовазнаўстве, часам ужываецца форма *мовазнаўца* (напрыклад, у выразе *беларуская мовазнаўца*). Такое ўжыванне даволі распаўсюджанае ў літаратуры рознага тыпу, магчыма, таму, што гэты варыянт мае фармальную прыкмету назоўніка жаночага роду – канчатак *-а*. Праўда, гэтая форма аманімічная незафіксаванай у слоўніках, але даволі частотнай у тэкстах, форме мужчынскага роду – [*беларускі*] *мовазнаўца* (пры наяўнасці зафіксаванай у нарматыўных слоўніках формы *мовазнавец*). Таксама можна сустрэць дэрыват ад *мовавед* – *моваведка* (Максімюк, 2015). Апошнім часам прапануецца яшчэ адзін варыянт – *мовазнаўка* (Гарбацкі, 2012).

Падсумоўваючы вышэйсказанае, можна адзначыць, што паміж славянамоўнымі тэрмінамі амаль няма канкурэнцыі, карыстальнікі ўсведамляюць статус лексемы як „рэдкаўжывальнай”, „устарэлай”, „архаічнай”, гэтыя формы ўжываюцца часцей у навукова-папулярных і публіцыстычных тэкстах дзеля стылістычнай разнастайнасці.

Найбольш пытанняў выклікае суіснаванне ў навуковым дыскурсе славянамоўнага тэрміна і тэрміна французскага паходжання *linguistique*.

Як справядліва адзначае С. Грынёў-Грыневіч: „Наличие нескольких синонимичных терминов вызывает у пользующихся ими специалистов стремление (объяснимое привычкой к тому, что разные слова имеют разные значения) находить между ними разницу (часто несущественную), что приводит к искажению их содержания” (Гринев-Гриневич, 2008, с. 103).

Аналіз тлумачальных слоўнікаў паказвае розны падыход да афармлення слоўнікавых артыкулаў. Часцей за ўсё славянамоўны тэрмін лічыцца асноўным, гэта значыць дэфініцыя паняцця даецца толькі пры ім, а пры запазычанні даецца адсылка да асноўнага тэрміна або проста падаецца славянамоўны тэрмін:

мова	тэрмін	дэфініцыя
балгарская (РБЕ)	<i>езикознание</i>	наука за езика и законите на неговото развитие; лингвистика
	<i>лингвистика</i>	езикознание
польская (USJP)	<i>językoznawstwo</i>	nauka o języku jako narzędziu porozumiewania się ludzi, jego budowie, funkcjach i rozwoju; lingwistyka
	<i>lingwistyka</i>	zob. językoznawstwo
славенская (SSKJ)	<i>jezikoslovje</i>	veda o jeziku
	<i>lingvistika</i>	jezikoslovje
чэшская (SSJC)	<i>jazykověda</i>	věda o jazyku, vědecké zkoumání jazyka, řeči; jazykozpyt, lingvistika
	<i>lingvistika</i>	jazykověda, jazykozpyt

Часам пры запазычаным тэрміне даецца скарачаная дэфініцыя з адсылкай да славянамоўнага тэрміна:

беларуская (ТСБМ)	<i>мовазнаўства</i>	навука аб мове, законах яе развіцця; лінгвістыка
	<i>лінгвістыка</i>	навука аб мове; мовазнаўства
украінская (BTCCUM)	<i>мовознавство</i>	наука про мову, її суспільні функції, загальні особливості, конкретні прояви її структури
	<i>лінгвістика</i>	наука про мову, мовознавство

У сучасным слоўніку славацкай мовы (SSSJ) абодва тэрміны трактуюцца як раўнапраўныя: кожны мае сваю дэфініцыю [Курсіў наш, паказвае адрозненні ў дэфініцыях. – ЯВ] і пазнаку *syn.*, якая сведчыць пра іх сінанімічнасць:

jazykoveda	vedný odbor zaoberajúci sa skúmaním jazyka, jeho stavbou a fungovaním, vývojom a porovnávaním jazykov <i>z hľadiska súčasného i vývinového stavu, vzťahom jazyka k mimojazykovej skutočnosti a pod.</i> ; syn. lingvistika
lingvistika	vedný odbor zaoberajúci sa skúmaním jazyka, jeho stavbou a fungovaním, vývojom a porovnávaním jazykov <i>podľa genetických a typologických súvislostí</i> ; syn. jazykoveda

У тлумачальным слоўніку сербскай і харвацкай моў (РСХКНЈ) больш падрабязнае тлумачэнне даецца ў артыкуле *лингвистика*:

језикословље	наука о језику, филологија, лингвистика
лингвистика	наука о језику , која обухвата више релативно самосталних дисциплина, језикословље; теоријско проучавање језика, теоријска, општа наука о језику

У расійскай лексікаграфіі назіраюцца разыходжанні ў разуменні месца абодвух тэрмінаў у іерархіі.

У слоўніку лінгвістычных тэрмінаў 1976 года тэрмін *лингвистика* падаецца як асноўны: **лингвистика** – наука о языке (Розенталь & Теленкова, 1976, с. 164), **языковедение** – то же, что лингвистика, **языкознание** – то же, что лингвистика (Розенталь & Теленкова, 1976, с. 543). Аднак у *Лингвистическом энциклопедическом словаре* чытаем: **лингвистика** – см. языкознание (ЛЭС, 1990). Цікава, што ў 1998 годзе было здзейснена рэпрынтнае выданне гэтага слоўніка пад назвай *Языкознание: Большой энциклопедический словарь* (языкознание, 1998).

А вось у тлумачальным перакладазнаўчым слоўніку 2003 года тэрмін *лингвистика* – асноўны: „**Лингвистика** – наука о языке, языкознание, языковедение»; «**Языкознание** – то же, что лингвистика” (Нелюбин, 2003). Гэты слоўнік уяўляе цікавасць тым, што пры складанні аўтар карыстаўся не толькі тэрміналагічнымі слоўнікамі, але і браў пад увагу навуковыя тэксты. Таму, мяркуем, што яго выбар асноўнага тэрміна заснаваны на пераважным ужыванні ў тэкстах тэрміна *лінгвістыка*. Аднак, пры тым, што на думку аўтара тэрмін *лінгвістыка* – асноўны, пры ўсіх дэфініцыях розных напрамкаў навукі пра мову, адзначаецца што гэта „раздел языкознания”.

Такім чынам, функцыянаванне тэрміна ў тэкстах – важны паказнік прыкрытэтаў ва ўжыванні канкрэтных варыянтаў тэрміна. На прыкладзе кнігі *Удивительное языкознание* А. Быкава разгледзім суадносіны ўжывання тэрмінаў *языкознание* і *лингвистика*. Спачатку сцвярджаецца, што *языкознание*, *языковедение* і *лингвистика* – гэта сінонімы: „Существует четыре слова, обозначающих науку о языке: языкознание, языковедение, лингвистика (от латинского *lingua* – «язык») и филология (по-русски – «словолюбие»). Первые три будем считать синонимами” (Быков, 2011, с. 10). Аднак у наступным сказе аўтар прапануе іерархію: „Осталось понять разницу между первыми тремя, объединяемыми общим термином *лингвистика*, и филологией” (Быков, 2011, с. 10). З аналізу ўжывання ў тэксце кнігі тэрмінаў *языкознание* і *лингвистика* становіцца зразумела, што для аўтара тэрмін *лингвистика* – больш шырокі і ўключае ў сябе паняцці, якія абазначаюцца тэрмінам *языкознание*: „К концу XIX века в результате бурного развития нового направления в лингвистике – сравнительного языкознания – была построена теория родственных связей между языками” (Быков, 2011, с. 11).

У беларускім мовазнаўстве, як беларускамоўным, так і рускамоўным, прынята лічыць тэрміны *мовазнаўства* і *лінгвістыка* абсалютнымі сінонімамі. Гэта або пастулюецца найпрост – „Адно паняцце можа быць перададзенае рознымі словамі (сінонімамі, дублетами): *лінгвістыка* і *мовазнаўства*” (Сцяцко, 2001, с. 92) або дэманструецца ўжываннем. У якасці прыкладу такой, можна нават сказаць „навязлівай”, дэманстрацыі сінанімічнасці гэтых тэрмінаў прывядзём выцінкі з праграмы курса *Введение в языкознание*:

Лингвистика как наука

I. ЯЗЫКОЗНАНИЕ КАК НАУКА О ЯЗЫКЕ

Лингвистика (языкознание) – наука, изучающая различные языки мира и человеческий язык вообще как уникальное явление.

[...]

II. ЯЗЫКОЗНАНИЕ В СИСТЕМЕ НАУК, РАЗДЕЛЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

[...]

Основные разделы лингвистики

[...]

Лингвистика в системе наук

Связь лингвистики и гуманитарных наук

Связь языкознания и естественных и точных наук (Горицкая, 2014).

Вернемся да кнігі П. Сцяцко *Уводзіны ў мовазнаўства*. У ёй аўтар некалькі разоў рознымі спосабамі сцвярджае, што *мовазнаўства* і *лінгвістыка* – гэта поўныя, абсалютныя сінонімы. Ужыванне паказвае, як выявілася, што тэрмін *мовазнаўства* ў кнізе сустракаецца 47 разоў, *лінгвістыка* – 21 раз¹. У спалучэнні з лексэмамі *галіна* або *раздзел* (што сведчыць пра большы аб’ём паняцця) тэрмін *мовазнаўства* сустракаецца 18 разоў, а спалучэнне *галіна лінгвістыкі* – 2 разы. Слова *лінгвістыка* як назва асобнай галіны (напрыклад, *вылічальная лінгвістыка*, *інжынерная лінгвістыка*, *сацыяльная лінгвістыка* і інш.) – сустракаецца 5 разоў, у той час як *мовазнаўства* 7 разоў ужываецца з азначэннямі *агульнае*, *практычнае*, *тыпалагічнае*, *прыватнае*, г.зн. абазначае больш шырокае паняцце, чым асобная галіна навукі.

У сувязі з удзелам у працы па стварэнні бібліяграфічнай інфармацыйна-пошукавай сістэмы iSybislaw (<http://www.isybislaw.ispan.waw.pl>), нам падалося цікавым прааналізаваць, як ужываюцца тэрміны, якія абазначаюць ‘навуку пра мову’, у загалоўках навуковых артыкулаў. Мы паслядоўна правялі пошук дакументаў паводле загалоўкаў, якія змяшчаюць тэрміны *лінгвістыка* і *мовазнаўства* на ўсіх славянскіх мовах. Натуральна, што атрыманыя лікі нельга абсалютызаваць, паколькі база звестак iSybislaw развіваецца вельмі дынамічна, і колькасць дакументаў павялічваецца штодня; таксама не заўсёды можна па загалоўку вызначыць, у якім аб’ёме тракуецца паняцце. Аднак некаторыя папярэднія высновы, прынамсі на перыяд 1996–2005 гадоў, можна зрабіць. Такім чынам, для гэтага перыяду было характэрнае пераважнае ўжыванне тэрміна *лінгвістыка* часцей у якасці часткі назвы пэўнай галіны сучасных напрамкаў навукі пра мову. Вось прыклады некаторых назваў артыкулаў: *Mluvená čeština a korpusová lingvistika*; *Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj*; *Развојни правци српске лингвистике текста*; *Основы компьютерной лингвистики*; *Lingwistyka matematyczna a badania językowo-stylistyczne*. Сустракаліся назвы, у якіх тэрмін быў ужыты адначасова і як шырокае паняцце, і як вузкае: *Badania w zakresie lingwistyki tekstu w lingwistyce chorwackiej i serbskiej*. Тэрмін *мовазнаўства* традыцыйна ўжываўся як больш шырокае паняцце, а больш частотным азначэннем да яго было, улічваючы, што гэта база бібліяграфічных звестак славістычнага мовазнаўства, – *славянскае* або *славістычнае*: *Питанне інавацыйных цэнтраў у славянскім мовазнаўстве*;

¹ Для аналізу тэксту мы выкарыстоўвалі праграму аналізу тэкстаў і стварэння канкардансаў AntConc 3.4.3w, аўтарства Laurence Anthony, даступную на сайце аўтара <http://www.laurenceanthony.net/software/antconc/>

Дослідження з мовознавства; Mały przewodnik leksykalno-bibliograficzny po współczesnym językoznawstwie ogólnym i polonistycznym; Термин как категория общего языкознания; Балканско езикознание.

Падсумоўваючы ўсё вышэйсказанае, прывядзём дэфініцыі, якія, на нашу думку, найбольш адпавядаюць цяперашняму статусу тэрмінаў *лінгвістыка* і *мовазнаўства*: „**Лингвистика** – то же, что языкознание. Термин Л. входит в название наук, разновидностей языкознания, а также комплексных дисциплин, развивающихся на стыке языкознания с другой наукой” (Матвеева, 2010, с. 183); „**Языкознание** – наука о языке во всём его объеме, разветвленная в соответствии с изучаемым объектом и целями исследования” (Матвеева, 2010, с. 556).

У сувязі з тэрмінам *лінгвістыка* неабходна згадаць і кнігу расійскага лінгвіста М. А. Кронгауза *Русский язык на грани нервного срыва*, дакладней адну главу – *Украли слово* (Кронгауз, 2007, сс. 49–51). Гэтая глава прысвечана некаторым аспектам бытавання ў рускай мове лексемы *лінгвістыка* і яе дэрыватаў. Аўтар тут сцвярджае, што тэрмін *лінгвістыка* пачынае паціху выпцясяняць тэрмін *языкознание*, паколькі назвы сучасных напрамкаў мовазнаўства ў пераважнай большасці маюць у сваёй структуры тэрмін *лінгвістыка*: *компьютерная лингвистика, структурная лингвистика* і г.д. Да аналагічных высноў прыходзяць і іншыя даследчыкі лінгвістычнай тэрміналогіі (Ostarczuk, 2007, с. 62). Разам з тым М. А. Кронгауз адзначае той факт, што тэрмінам *лінгвістыка* пачалі называць і вывучэнне замежных моў. Даследчык сцвярджае, што такая „лінгвістыка” нічога агульнага не мае з навукай *лінгвістыкай* (Кронгауз, 2007, с. 50). Натуральна, што выхад тэрміна за рамкі навукі, хоць і ў сумежныя сферы адукацыі, заўсёды, у канцавым выніку, уплывае і на бытаванне тэрміна ў навуковым дыскурсе, тым больш, што *мовазнаўства/лінгвістыка* – не належыць вузкаму колу спецыялістаў, а ахоплівае шырокае кола гуманітарных навук.

Падобна на тое, што гэтая з’ява мае не лакальны характар. Нярэдка выпадкі, калі словамі, якія, паводле слоўнікаў, абазначаюць спецыяліста ў галіне мовазнаўства/лінгвістыкі, называюць курсы па вывучэнні моў, напрыклад: *Мовознавец* – курсы англійскай мовы ў Кіеве (Украіна), назву *Языковед* маюць курсы замежных моў у Гомелі (Беларусь), курсы славянскіх моў у Маскве і курсы вывучэння замежных моў у Екацярынбургу (Расія). А назву *Моваведа*, якую замежныя беларусісты часам ужываюць як адпаведнік *мовазнаўству*, маюць курсы беларускай мовы ў розных гарадах Беларусі, а таксама школа замежных моў у Мінску (між іншага, рускамоўная). Відавочна, што для

арганізатараў моўных школ і курсаў гэтыя лексемы маюць іншае значэнне: *языковед*, *мовознавец* – ‘той, хто ведае мовы’, *моваведа* – ‘веданне моў’. Дарэчы, такое значэнне маюць і сербскія *језикозналац*, *језикознацац* ‘онај који добро познаје неки језик, познавалац језика, језички стручњак’ (РСХКНЈ).

З усяго даследаванага матэрыялу напрошваецца выснова (хаця, можа, і заўчасная), што, сапраўды, славянамоўны тэрмін пачынае ў пэўнай ступені (у некаторых мовах – напрыклад, у рускай – даволі значнай) адыгрываць ролю ўрачыстага, але не асабліва важнага складніка, якому на пачатку аддаюць даніну павагі (у загалюку або ў пачатку тэксту), а потым з чыстым сумленнем карыстаюцца працоўным інструментам – *лінгвістыкай*. Натуральна, што працэсы гэтыя ў розных мовах ідуць з рознай хуткасцю. Напрыклад, для польскага мовазнаўства, паводле аналізу загалюкаў у сістэме iSybislaw, характэрнае актыўнае ўжыванне тэрміна *językoznawstwo* ў тых спалучэннях, у якіх у іншых славянскіх мовах ужываецца тэрмін *лінгвістыка*: *Znaczenie badań nad językiem dla poznania funkcjonowania mechanizmów mózgowych: rozważania z perspektywy językoznawstwa kognitywnego*; *O jednej z tendencji opisu niemieckich i polskich imiesłowów – zastosowanie zasad językoznawstwa kognitywnego w opisie gramatycznym*, але *Анатомічная терминология в светлината на когнитивната лингвистика*; *Части речи в контексте когнитивной лингвистики*.

ПРЫНЯТЫЯ СКАРАЧЭННІ

уст. – устарэлае

арх. – архаізм

КРЫНІЦЫ

- БТР – Андрейчин, Л., & al. (1963). *Български тълковен речник* (2 изд.). София: Наука и изкуство.
- Быков, А. (2011). *Удивительное языкознание*. Москва: ЭНАС.
- ВТССУМ – Бусел, В. Т. (Рэд.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: Перун.
- Гарбацкі, У. (2012). *Аб фэмінізацыі беларускай мовы: фэмінізацыя nomina agentis і пэўных іншых катэгорыяў у сучаснай беларускай мове*. [ebook] <https://www.smashwords.com/books/view/251752> (дата доступу 01.07.2016).
- Горицкая, О. С. (2014). *Введение в языкознание: лекция 1: лингвистика как наука*. [Электронны дакумент] <http://philology.by/uploads/logo/vvedenie1.pdf> (дата доступу 01.03.2015).

- ЛЭС – Ярцева, В. Н. (Рэд.). (1990). *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия.
- Максіміюк, Я. (2015). *Што ў Японіі можна даведацца пра мовы?* [Электронны дакумент] <http://www.svaboda.org/content/article/26830187.html> (дата доступу 01.07.2016).
- Матвеева, Т. В. (2010). *Полный словарь лингвистических терминов*. Ростов-на-Дону: Феникс.
- Нелюбин, Л. Л. (2003). *Толковый переводоведческий словарь*. Москва: Флинта.
- НКРЯ – *Национальный корпус русского языка*. [Электронны дакумент] <http://www.ruscorpora.ru/index.html> (дата доступу 01.07.2016).
- Пацюпа, Ю. (2007). Камэнтары. В Я. Станкевіч, *Язык і языказнаўства*. Вільня: Інстытут беларусістыкі.
- РБЕ – Чолакова, К. (Рэд.). (1977–). *Речник на българския език* (Т. 1–). София: БАН.
- РМЈ – Димитровски, Т., Корубин, Б., & Стаматоски, Т. (1961–1966). *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (Т. 1–3). Скопје: Просветно дело.
- Розенталь, Д. Э., & Теленкова, М. А. (1976). *Словарь-справочник лингвистических терминов*. Москва: Просвещение.
- РСХКЈ – *Речник српскохрватског књижевног језика* (1967–1976) (Кн. 1–6). Нови Сад: Матица српска.
- РСХКНЈ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–) (Т. 1–). Београд: САНУ.
- Станкевіч, С. (1994). *Русифікацыя беларускае мовы ў БССР і супрацьў русифікацыйнаму працэсу*. Мінск: Навука і тэхніка. [Перадрук з выдання: *Запісы* (1964) (Кн. 1) (сс. 89–137). Мюнхэн: Беларускі Інстытут Навукі і Мастацтва].
- Станкевіч, Я. (2002). *Збор твораў: у двух тамах*. Менск: Энцыклапедыкс.
- ТСБМ – Атраховіч, К. К. (Рэд.). (1979). *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т.* (Т. 3). Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя.
- Языкознание 1998 – Ярцева, В. Н. (Рэд.). (1998). *Языкознание: большой энциклопедический словарь*. Москва: Большая Российская энциклопедия.
- HOTKO – Serbski Institut Budyšin: *HOTKO: hornolužický textový korpus, verze 1 z 6. 3. 2013*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2013. <http://www.korpus.cz> (дата доступу 14.12.2017)
- iSybislaw – Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa slawistycznego iSybislaw. (n.d.). <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl> (дата доступу 14.01.2014).
- Meškank, T. (2001). *Retrogradny slovník hornjoserbskeje řeče*. Berlin: Mensch & Buch Verlag.
- Ostapczuk, O. (2007). Język informacyjno-wyszukiwawczy i problem ekwiwalencji słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego. *Zagadnienia Informatyki Naukowej* 2007, 2, 54–62.
- PSJČ – *Příruční slovník jazyka českého a databáze lexikálního archivu. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky*. <http://psjc.ujc.cas.cz> (дата доступу 28.01.2015).
- SJP – Doroszewski, W. (Рэд.). (1962). *Słownik języka polskiego* (Т. 4). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SSJ – Peciar, Š. (Рэд.). (1959). *Slovník slovenského jazyka* (Кн.1). Bratislava: Vydav. SAV.
- SSJČ – Havránek, B. (Рэд.). (1960–1971). *Slovník spisovného jazyka českého*. (Т. 1–4). Praha: ČSAV.

- SSKJ – Bajec, A., & al. (1975). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Кн. 2). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- SSSJ – Buzássyová, K., & Jarošová, A. (Рэд.). (2011). *Slovník súčasného slovenského jazyka* (H–L). Bratislava: Veda.
- Starosta, M. (1999). *Dolnoserbsko-nimski słownik / Niedersorbisch-deutsches Wörterbuch*. Budyšin/Bautzen: Ludowe nakładnistwo Domowina / Domowina-Verlag.
- USJP – Dubisz, S. (Рэд.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. (Т. 1–4). Warszawa: PWN.

БІБЛІОГРАФІЯ

- БЕР – Георгиев, Вл. И. (Рэд.). (1971). *Български етимологичен речник*. (Т. 1). София: Българска Академия на науките.
- Гринев-Гриневич, С. В. (2008). *Терминоведение: учебное пособие для студентов высших учебных заведений*. Москва: Академия.
- Кронгауз, М. А. (2007). *Русский язык на грани нервного срыва*. Москва: Знак: Языки славянских культур.
- Сцяцко, П. У. (1998). Адмысловыя дэрывацыйныя структуры ў тэрміналагічных слоўніках 90-х гадоў XX ст. В *Перспективы развития і функцыянавання нарматыўнай лексікі: артыкулы і матэрыялы міжнароднай навукова-метадычнай канферэнцыі 22-23 мая 1998 г., г. Гомель* (сс. 5–10). Гомель: Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны.
- Сцяцко, П. У. (2001). *Уводзіны ў мовазнаўства*. Гродна: ГрДУ.
- Шмелева, Т. В. (2014). Память термина: языковедение, языкознание, лингвистика. *Вестник Томского государственного университета. Филология*, (1), 53–62.
- Ostapczuk, O. (2007). Język informacyjno-wyszukiawczy i problem ekwiwalencji słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego, *Zagadnienia Informacji Naukowej*, (2), 54–63.
- Pohončowa, A., Šolcína, J., & Wölkowa, S. (2009). *Z labyrinta serbsčiny: bjesady wo řeči*. Budyšin: Domowina.

Synonymity of Terms Which Denote ‘Linguistics’ in Slavic Languages

Summary

This article considers the synonymical terms which in Slavic languages denote the concept of ‘the scientific study of language’ (such as *językoznawstwo* – *lingwistyka* in Polish). Variants of terms for ‘linguistics,’ including *языковедение* – *языкознание* in Russian, *езикословие* – *езикознание* – *езиковедство* in Bulgarian, *jazykospyt* – *jazykoveda* in Slovak are studied, along with their word-formation potential. The paper considers the methods of recording these terms in both explanatory and bilingual dictionaries of various Slavic languages as well as the usage of these terms in scientific linguistic texts, focusing in particular on the titles of documents in the iSybislaw database.

Сінанімія тэрмінаў са значэннем ‘навука пра мову’ ў славянскіх мовах

Р э з ю м э

У артыкуле на матэрыяле славянскіх моў разглядаюцца тэрміны-сінонімы, якія абазначаюць паняцце ‘навука пра мову’: *językoznawstwo – lingwistyka*. Даследуюцца наяўныя ў некаторых славянскіх мовах варыянты тэрмінаў, тыпу: у рускай *языковедение – языкознание*, у балгарскай *езикословие – езикознание – езиковедство*, у славацкай *jazykospyt – jazykoveda* і інш., іх дэрывацыйныя магчымасці. Аналізуюцца спосабы фіксацыі гэтых тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках розных славянскіх моў, а таксама іх выкарыстанне ў сферы функцыянавання на матэрыяле тэкстаў мовазнаўчых прац і загатоўкаў дакументаў, змешчаных у бібліяграфічнай базе iSybislaw.

Keywords: iSybislaw; linguistic terminology; ‘linguistics’; synonym; Slavic languages

Ключавыя словы: iSybislaw; лінгвістычная тэрміналогія; ‘навука пра мову’; сінонім; славянскія мовы

DYNAMIKA MECHANIZMÓW
SŁOWOTWÓRCZYCH I LEKSYKALNYCH

DESUBSTANTIVNÍ DEMINUTIVA – JEJICH UPLATNĚNÍ A TVOŘENÍ V SOUČASNÉ ČEŠTINĚ (SE ZAMĚŘENÍM NA OKAZIONALISMY)¹

1. Úvod

Príspevek pojednává o skupině okazionálních pojmenování, a to o desubstantivních deminutivech, která se neuplatní v úzu². Materiál analyzovaných deminutiv vychází z Českého národního korpusu (v němž převažují publicistické texty) a z neologické databáze Neomat a jedná se o deminutiva, která se vzhledem ke své neuzuálnosti nedostanou do hesláře připravovaného výkladového slovníku současné češtiny (pracovní název *Akademický slovník současné češtiny*, dále ASSČ)³.

Při tvorbě výkladového slovníku je vždy nutné řešit mnoho koncepčních otázek. V první řadě se jedná o stavbu hesláře, rozhoduje se, zda zařadit jednotky periferní (neologismy, archaismy, slangismy, nářeční slova aj.) a do jaké míry také zařazovat potenciální slova (zejména vysoce produktivní, pravidelně tvořené typy, např. adverbia, verbální substantiva i deminutiva), která ani nemusí být realizovaná, nebo realizovaná jen v několika málo dokladech.

K vysoce produktivní slovotvorné kategorii náleží i deminutiva⁴. Všechna nově vznikající desubstantivní deminutiva by pak byla realizovanými potencemi neome-

¹ Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) Nová cesta k modernímu jednojazyčnému výkladovému slovníku současné češtiny (DF13P01OVV011).

² Pojem úzus v tomto textu užíváme ve významu: soubor jazykových prostředků, které jsou běžně užívány jazykovým společenstvím, jsou pro jazykové společenství srozumitelné a aktivně jím užívány. Jako neuzuální pak vnímáme prostředky, které se tvoří přímo v řeči a nejsou běžně užívány (jejich výskyt v jazyce je velmi nízký).

³ Nový všeobecný výkladový slovník vzniká od r. 2012 v Oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Heslář slovníku by měl obsahovat 120–150 tisíc lexikálních jednotek. Předpokládaným uživatelem ASSČ je středoškolsky vzdělaný rodilý mluvčí, počítá se však i se zájemci o češtinu jako cizí jazyk.

⁴ „Počet deminutiv je vlastně neuzavřený, existuje možnost prakticky od každého substantiva vytvořit deminutivum“ (Dokulil, Daneš, Kuchař & kol., 1967, s. 494).

ženě produktivní slovotvorné kategorie; i přesto některá nově vznikající deminutiva označujeme jako okazionální, neboť určitým způsobem narušují pravidelnost tvoření slovotvorné kategorie deminutiv. Na materiálu deminutiv, která (ne)zařazujeme do hesláře připravovaného výkladového slovníku, chceme ukázat, do jaké míry a jakými způsoby se projevuje nepravidelnost a neobvyklost tvoření u okazionálních deminutiv.

V souvislosti s tvorbou hesláře slovníku se ukázalo, že nelze do hesláře zahrnout všechna doložená deminutiva, proto se soustředíme na způsob, jak nalézt spolehlivé kritérium, pro odlišení deminutiv uzuálních a neuzuálních, a následně jejich zhodnocení jako okazionálních nebo potenciálních.

Materiál, z něž se vychází při tvoření hesláře slovníku, obsahuje jednak deminutiva uzualizovaná, běžně užívaná, jednak deminutiva nová, neuzualizovaná. Pro tuto analýzu jsme zvolili deminutiva začínajících na *b*, neboť úsek hesláře se slovy začínajícími na toto písmeno je pro slovník již zpracován.

2. Slovotvorná kategorie desubstantivních deminutiv

Deminutiva jsou v češtině hojně užívaným a značně rozšířeným typem. Jedná se o jednu ze základních modifikačních onomaziologických kategorií, deminutiva modifikují význam základových substantiv.

Deminutivních forem se v češtině využívá k vyjádření různých jevů. Podle *Akademické gramatiky spisovné češtiny* (Štícha & kol., 2013, s. 154) je základní funkcí deminutiv zdrobňování (tj. modifikační funkce kvantifikující), deminutivem se označuje objekt menší, než je průměrná nebo obvyklá velikost objektů daného druhu označovaného základovým substantivem. Dále deminutiva vyjadřují emotivní vztah, přičemž deminutivní forma neoznačuje objekt malý, nýbrž mluvčí touto formou k označovanému objektu zaujímá citový (zpravidla kladný) vztah. Třetí uplatnění deminutivních forem je při utvoření nového pojmenování (pojmenovávajícího dosud nepojmenovaný objekt), přičemž dané deminutivní formy nemají příznak zdrobňování, ale nabývají významu specifikovaného.

Slovotvornými prostředky pro tvoření deminutiv v češtině jsou sufixy⁵, přičemž inventář přípon je značně omezený, v současné češtině se využívají jen tzv. *-k-* formanty (starší deminutivní sufixy *s* *-c-* formantem se už v češtině neuvžívají). Uplatňují se sufixy *-ek* / *-k-* a *-ík* (pro tvoření názvů mužského rodu); *-k(a)* (pro tvoření názvů ženského rodu); *-k(o)* (pro tvoření názvů středního rodu). Vedle uvedených

⁵ Pojmenování označující menší předmět lze tvořit také kompozitně pomocí prefixoidů *mini-*, *pidi-*, *mikro-*; takto vznikající pojmenování nyní do materiálu nezahrnujeme.

přípon lze tvořit také sekundární deminutiva (druhého stupně) a u feminin pravidelně také terciální deminutiva (třetího stupně). Deminutiva pravidelně respektují rod základového substantiva (výjimky jsou ojedinělé, zpravidla bývá uváděno pouze: *květ – kvítko*).

Podle *Mluvnice češtiny* (Dokulil & kol., 1986) je slovo tvorná kategorie deminutiv charakterizována velkou početností a produktivitou tvoření, existuje vždy potenciální možnost tvořit deminutiva od slov nově vzniklých nebo přejatých stejně jako od starých slov z důvodů stylistických nebo významových. Nově utvářená deminutiva se tak považují za realizované potence dané slovo tvorné kategorie vznikající při komunikační pojmenovací potřebě (Dokulil, Daneš, Kuchař & kol., 1967; Štícha & kol., 2013).

Při tvoření deminutiv jsou i určitá omezení, která spočívají zejména ve významu základových substantiv. Podle *Akademické gramaticky spisovné češtiny* (Štícha & kol., 2013, s. 155) se deminutiva netvoří od jmen, jejichž význam odporuje zdrobňování (kvalifikujícímu i kvantifikujícímu), např. *moře, sen, lež*. Pokud dojde ke komunikační potřebě takového substantiva užít, mohou vznikat problémy s tím, jak dané deminutivum utvořit, např. *sen *senek, *seník, *snek, *sník, ?sníček* nebo *lež ?ležka, ?ležička*) a žádná z utvořených forem většinou není plně akceptovatelná.

3. Analýza lexikálního materiálu

Analýzovaný lexikální materiál vychází z korpusů textů Českého národního korpusu⁶ a z neologické databáze Neomat⁷, přičemž v obou zdrojích jsou výrazně zastoupeny zejména publicistické texty (databáze Neomat vzniká excerpcí současné publicistiky; publicistické texty tvoří více než dvě třetiny korpusu SYN).

Zaměřili jsme se na deminutiva začínající písmenem *b*, neboť tento úsek hesláře je pro slovník již zpracován. Shromáždili jsme 162 deminutiv začínajících na *b* a domníváme se, že tento vzorek je dostatečně reprezentativní. Shromážděná deminutiva jsme rozdělili do několika skupin: 1) deminutiva, která zařazujeme do hesláře slovníku a která zároveň byla také součástí předchozích všeobecných výkladových slovníků češtiny; 2) deminutiva, která zařazujeme do hesláře slovníku, která ale nebyla zaznamenána (nebo zařazena) předchozími slovníky, mají tedy, do

⁶ Heslář je vytvářen na základě vyvážených korpusů Českého národního korpusu SYN 2000, SYN 2005, SYN 2010 s celkovým objemem 300 milionů slov, při dalším zpracování jsou využívány i další korpusy, zejména korpus SYN. Dostupné (po zaregistrování): <https://korpus.cz>.

⁷ Neomat je interní databáze provozovaná oddělením současné lexikologie a lexikografie ÚJČ. V omezeném rozsahu je přístupna veřejnosti: <https://www.neologismy.cz>.

jisté míry, charakter slov nových; 3) deminutiva, která do slovníku nezařazujeme, která jsou pravidelně utvořena, ale nejsou dostatečně rozšířena v úzu; 4) deminutiva, která do slovníku nezařazujeme, nejsou dostatečně rozšířena v úzu a svoji formální nebo významovou stavbou narušují pravidelnost tvoření v rámci slovotvorné kategorie deminutiv.

3.1. Deminutiva zařazená do slovníku

Při tvorbě hesláře pro slovník jsme vyhodnocovali různorodou skupinu deminutiv. Nejpočetnější byla zastoupena deminutiva, která jsme do hesláře ASSČ zařadili bez výhrad – jedná se o lexémy uzualizované, dostatečně doložené v korpusu a zpravidla uvedené také v předchozích výkladových slovnících češtiny: *Příruční slovník jazyka českého* (PSJČ, 1935–1957), *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ, 1958–1971), *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČ, 1978), *Nový akademický slovník cizích slov* (NASCS, 2005) (což dokládá, že jsou dlouhodobě trvalou součástí české slovní zásoby). Hojně jsou mezi nimi zastoupena deminutiva s kvantifikující funkcí, která označují objekt menší, než je průměrná nebo obvyklá velikost objektů daného druhu označovaného základovým substantivem. Jedná se zejména o zdobnělé názvy konkrétních věcí (*balíček, batůžek, bazének, bečička, bedýnka, boudička* ad.), hojně se zdobňují názvy oblečení (*blůzička, bundička* ad.),⁸ názvy jídel (*bifteček, bochánek, buchtička, bramboráček, brambůrek* ad.), zdobňování názvů poživatin se často užívá pro vyjádření kvalitativní funkce, kladného vztahu k danému objektu (srov. i *kávička, pivečko, obídek* ap.)⁹; pravidelně se zdobňují názvy zvířat (*bělička, běloušek, bleška, bobřík* ad.). Pokud zdobněliny vyjadřují primárně funkci kvantitativní (označují menší věc), v ASSČ je hnízdujeme k jejich základovým slovům; obdobně uváděly zdobněliny i předchozí všeobecné výkladové slovníky češtiny [zejm. *Příruční slovník jazyka českého* (PSJČ), *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ), *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČ) i *Nový akademický slovník cizích slov* (NASCS)].

Často se zdobňují také názvy abstraktní, přičemž takové zdobněliny mají obvykle funkci kvalitativní a je jimi vyjadřován emotivní vztah (zpravidla kladný) mluvčího k danému objektu, např. *bandička, bijásek, bydleníčko*. Deminutivní formy abstrakt mohou označovat také kvantitativní zdobňování, např. malý význam něčeho: *banalítka, bitvička*. Specifickou funkci mají také zdobnělé názvy označu-

⁸ Četně se tato deminutiva vyskytují v textech obracejících se k dětem nebo v textech referujících o dětech.

⁹ Na zvýšené užívání deminutivních forem za účelem persvaze (zejména v jídelních listcích) upozornila H. Menclová (Menclová, 2013).

jící osoby, užívají se k (něžnému) oslovení milé osoby (často dítěte), např. *brouček*, *broučinek*, *bobeček*¹⁰; případně se zdobných podob názvů osob užívá pro zjemnění expresivního, hanlivého výrazu, např. *blázínek*, *blbeček*. Deminutivních forem názvů osob se nezdá užít také pro vyjádření ironie, bezvýznamnosti, pohrdání, srov. *dámička*, *doktůrek*, *profesůrek* (v našem materiálu, deminutiv začínajících na *b*, se tyto případy nevyskytly).

K deminutivům, která neoznačují kvantitu pojmu (nejsou ve vztahu k základovému slovu primárně modifikací jeho významu) a která jsou značně expresivní, je ve slovníku nutné volit speciální přístup a nehnízdot je stejným způsobem jako pravé zdobněliny¹¹. Jako vhodné řešení se ukazuje samostatné zpracování zdobnělin s náležitými stylovými kvalifikátory a se slovotvorným poukazem na základové slovo, např. *blázínek* ‘expr., zjem. blázen 3’, *bijásek* 2 ‘expr. *biják* 1/2 (kulturní zařízení)’.

3.2. Nová deminutiva zařazená do slovníku

Výše uvedená, do ASSČ zařazená, deminutiva byla zaznamenána také předchozími všeobecnými výkladovými slovníky češtiny (PSJČ, SSJČ, SSČ, NASCS). Menší měrou jsme heslář ASSČ doplňovali o lexémy, které nebyly dříve ve slovních zaznamenány. V první řadě se jednalo o deminutiva, která měla charakter slov nových a byla do slovníku zařazena nově spolu se svým základovým slovem, např. *bigbítek* spolu se základovým slovem *bigbít*¹²; dále se heslář doplňoval o slova (a jejich příslušná, doložená deminutiva), která byla zaznamenána neologickými slovníky, např. slovník neologismů *Nová slova v češtině. Slovník neologismů 1* (Martincová & kol., 1998) uvádí neologismus *body*, které je v ASSČ již doplněno i o zdobnělinu *bodíčko*; do hesláře ASSČ přešlo také heslo *bagetka* zaznamenané slovníkem *Co v slovnících nenajdete* (Sochová & Poštolková, 1994)¹³. Ve větší míře jsme doplňovali heslář o realizovaná potenciální deminutiva (dotvořená k již známým a uzualizovaným základovým slovům), např. *bagřík*, *balerínka*, *baterčíčka*, *bazárek*, *bikinky*, *blbůstka*, *boxík*, *brzdička*, *bulvička*, *busík*, *blondýnečka*. Nutno

¹⁰ Zde uvedené příklady neoznačují primárně osoby, ty označují až v přeneseném významu, ale srov. i *děvčátko*, *chlapeček*, *človíček* ad.; v tomto významu se užívají také hypokoristika: *bábinka*, *bratříček* ad.

¹¹ Srov. k tomuto tématu studie M. Hayekové, 1956; 1957; L. Balážové, 2009, J. Zimy, 1958.

¹² V ASSČ je zaznamenána pouze nová forma, dříve užívaná forma základového slova *big beat*, *bigbeat* je uvedena v SSJČ a NASCS (ovšem bez příslušného deminutiva).

¹³ Zde je deminutivní forma zpracována jako varianta základového slova *bageta*; v ASSČ heslo *bagetka* uvádíme jako zdobnělinu k *bageta*.

podotknout, že daná deminutiva (s výjimkou: *bagřík*, *balerínka*, *bazárek*, *busík*) byla zaznamenána již při tvorbě předchozích slovníků, můžeme je nalézt v kartotéce Novočeského lexikálního archivu¹⁴, který sloužil jako materiálová základna pro vznik slovníků PSJČ, SSJČ, SSČ. V dané době nebyly tyto lexémy pravděpodobně dostatečně v úzu a / nebo nebyly komunikačně natolik potřebné, aby prošly do hesláře tehdejších výkladových slovníků.

3.3. Deminutiva nezařazená do slovníku

Do hesláře ASSČ se nedostala deminutiva, která nejsou dostatečně doložena v úzu a jejich frekvence užití v korpusu SYN nepřesáhla určitý počet výskytů. Stanovení hranice počtu výskytů daného výrazu pro zařazení do hesláře není snadné. Velmi zjednodušeně lze říct, že určené kritérium stanovuje výskyt daného deminutiva alespoň pětkrát v korpusu SYN (2,232 mld. slov), zároveň je nutné zhodnotit kontexty, v nichž se dané deminutivum vyskytuje (zejména je potřeba eliminovat texty referující o dětech, internetové texty skupin sdružující diskutující rodiče malých dětí, značně infantilizované bývají některé texty receptů ap.), případně ještě ověřit výskyt a funkčnost daného výrazu v jiných zdrojích (obecně zejména na internetu pomocí vyhledávače Google). Málo objektivní, ale také nutné, je i zhodnocení komunikační funkčnosti daného deminutiva lexikografem, resp. kolektivním lexikografickým povědomím – tímto způsobem lze vyloučit výrazy, které sice překračují stanovenou hranici pěti výskytů v korpusu SYN, ale může se jednat o výrazy módní, efemérní, o lexikální aktualizace, které nejsou komunikačně funkční ap.

Neuzuální deminutiva, tedy výrazy, které nebyly zařazeny do hesláře ASSČ, jsme rozdělili do dvou skupin – realizovaná potenciální deminutiva pravidelně tvořená a okazionalní deminutiva porušující slootovornou normu daného typu. Chceme tak naznačit, že tvoření deminutiv je nejen realizováním potence slootovorné kategorie, ale užívá se také záměrně pro tvoření nápadných, neobvyklých lexikálních aktualizací (okazionalismů).

3.4. Realizovaná potenciální deminutiva

Jako realizovaná potenciální deminutiva hodnotíme ta slova, která jsou tvořena pravidelně (v rámci dané slootovorné kategorie), ale v analyzovaném materiálu jsou doložena jen několika málo doklady, nejsou rozšířena v úzu. Potencialismy bývají charakterizovány jako lexémy neuzualizované, tvořené v případě komunikační

¹⁴ Novočeský lexikální archiv byl systematicky budován od r. 1911 jako listkový lexikální archiv, později jako elektronický lexikální archiv. Shromážděná excerpta byla využita při tvorbě všech výkladových slovníků tvořených v ÚJČ, více viz <https://www.lexiko.ujc.cas.cz>

pojmenovací potřeby *ad hoc* v řeči, obvykle doplňují prázdné místo slovotvorného paradigmatu.

V našem materiálu se jedná zejména o pravidelně tvořená kvantitativní deminutiva od konkrét (*běhounek*, *baldachýnek*, *balzámek*, *blahopřáníčko*), mezi nimi nalezneme také zdobnělé názvy jídel (*bagetička*, *brusketka*, *buřtiček*), názvy oblečení (*beranička*); zaznamenali jsme také kvalitativní deminutiva, např. *baštička* od *bašta* ‘výborné jídlo’; *bluegrásek* od *bluegrass* ‘hudební styl’. Nezaznamenali jsme, mezi deminutivy vyřazenými z hesláře ASSČ, názvy zvířat, ale vyskytlo se několik zdobnělých forem názvů psích plemen: *boxerek*, *boloňáček*, *bišonek*. O kvantitativně-kvalitativní deminutivum se jedná v případě lexému *boxerek*, kdy jde o pojmenování malého (a někomu milého) psa (štěněte) rasy boxer př.: *Když jsem toho boxerka dostal, byl mu měsíc a půl, šli jsme spolu do parku a chytlo se na něj tolik ženských, že jsem to už ani nepočítal*¹⁵.

V dalších dvou případech (*boloňáček*, *bišonek*) se jedná o formální deminutiva, která mají funkci pojmenovací – užívají se k označení psí rasy, mají tedy charakter spíše terminologický (nejde o mazlivé pojmenování, ani o označení velikosti vzhledem k základovému slovu, význam základového slova je totožný s významem zdobnělé formy): *boloňáček* i *boloňák* (také *boloňský psík*), *bišonek* i *bišon*. Zdobnělá forma názvu psí rasy se v tomto případě prosazuje také proto, že se jedná o psy charakteristické velmi malým vzrůstem.

Zaznamenali jsme několik zdobnělých forem názvů osob, odvozených od názvů expresivních, vulgárních: *bonzáček* od *bonzák* ‘expr. uduvač, donašeč’, *buránek* od *buran* ‘hanl. neohrabaný, hrubý člověk’, *bukvička* od *bukvice* ‘vulg. homosexuál’, *buznička* od *buzna* ‘vulg. homosexuál’. Jak jsme zmínili výše, zdobňování názvů osob není neobvyklý jev, v tomto případě jde o zdobňování za účelem zjemnění hanlivého pojmenování. Zdobňováním hanlivých slov, zejména augmentativ, pak vzniká nápadný významový rozdíl, přičemž zdobňující přípona dodává významový odstín kontrastně zjemňující. Funkce daných slov v textu je aktualizací, př.: *bonzáček napráskal prodejce poldům; s oblibou se označuje jako buránek regionálního charakteru; nohy si holej jenom buzničky; Musím obhajovat, že jsem buznička. Opravdu hodně lidí mi říká: „Já si stejně myslím, že jsi latentní heterák”*.

Jako realizované potencialismy hodnotíme také početnou skupinu zdobnělých názvů tvořených od slov s komponentem *bio-*: *biobagetka*, *biobednička*, *biobedýnka*, *biobýček*, *biočajíček*, *biojablíčko*, *biokašička*, *biokavárnička*, *biomrkvička*, *bio-*

¹⁵ Uvedené příklady pocházejí z korpusu SYN [online] dostupné z <https://www.korpus.cz> a z neologické databáze Neomat [online] dostupné z <https://www.neologismy.cz>

obleček, biorajčátko, biosalámek, biosvačinka, biovepřík. Komponent *bio-* v těchto případech označuje význam ‘vyrobený / vypěstovaný s použitím přírodních (nikoli chemických) látek’ (*biomrkvička, biosvačinka* aj.) nebo ‘nabízející/obsahující přírodní produkty’ (*biobednička, biokavárnička* aj.). Domníváme se, že většina těchto lexémů vzniká jako zdobněliny od základů slov s komponentem *bio-* (*biočaj* → *biočajíček, biojablko* → *biojabličko, biomrkev* → *biomrkvička*); mohou vznikat také prefixací užívaného, známého deminutiva, a to v případech, pokud neexistuje nezdobnělá podoba daného lexému s komponentem *bio-*, např. **biovepř bio- + vepřík; *biosvačina bio- + svačinka*¹⁶. O prefixaci zdobněliny lze hovořit v případě slov *biobedýnka, biobednička* (*biobedna* nedoloženo), neboť *bedýnka, bednička* jsou (v jednom z významů) formálními zdobnělinami označujícími bednu / bedýnku s bio potravinami, která je distribuována od pěstitelů, chovatelů až do domu zákazníka – zdobnělina má v tomto případě pojmenovací funkci a komponent *bio-* je dodán k pojmu *bedýnka, bednička*.

V posledních letech jsou názvy s komponentem *bio-* v češtině poměrně frekventované, neboť přírodní, zdravé produkty jsou nyní značně propagovány a je o ně velký zájem, tuto zvýšenou pozornost o dané produkty reflektuje i jazyk. Právě tato skupina představuje efemérní slova, která se mohou v určité době v jazyce vyskytovat poměrně často (doklady v korpusu mnohdy přesahují pět výskytů), a o jejich (ne)zařazení rozhoduje lexikograf, neboť odrážejí určitý dobový, obvykle časově omezený, jev. U většiny zdobnělin tohoto typu jsme se rozhodli pro nezařazení, zařadili jsme výrazně více doložené *biozahrádka, bioobchůdek*.

3.5. Okazionalní deminutiva

Jako okazionalismy hodnotíme ta deminutiva, která nejsou v úzu (v ověřovaných zdrojích jsou doložena velmi málo, mnohdy se jedná pouze o jediný doklad), jsou nápadná svým utvořením, jsou užitá jako expresivní lexikální aktualizace a bez širšího kontextu často nelze poznat jejich význam.

Zásadním diferenčním rysem mezi okazionalismy a potencialismy je způsob utvoření. Okazionalismy narušují pravidelnost tvoření deminutiv – vzhledem k výrazné produktivnosti (téměř neomezenosti v tvoření) dané slovo-tvorné kategorie nejsou tato narušení v utvoření příliš výrazná. Porušení pravidelnosti v tvoření spočívá zejména v odvozovacím základu. Okazionalní deminutiva bývají tvořena od slov, která vzhledem k jejich významu nelze zdobňovat a jejich zdobnělá forma působí nápadně, je

¹⁶ Neexistence daných lexémů je velmi relativní, v uvedených případech se jedná o námi nedohledané lexémy, ale nelze vyloučit jejich existenci / dotvoření.

velmi expresivní. Mnohdy bývá základové slovo deformováno, pozměněno ap.; další porušení jsou specifického rázu, popisujeme je u jednotlivých příkladů.

Jako nepravidelně utvořená (s porušení slovotvorné stavby nebo významové struktury) hodnotíme deminutiva *bizárek*, *beemváček*, *bjogíšek*, *bejbísek*, *berdík*, *baníček*, *blafáček*, *břevínko*, *bařík*, *bárek*, *babyboomek*, *bikemaratoněk*, *bichlička*, *boulevardček*.

U deminutiva *bizárek* ve významu 'úplně, velmi bizarní, neobvyklá věc' není jasné, od jakého základového slova bylo utvořeno. Motivace od *bizarní* (věc, událost) je zřejmá, pokud by bylo od abstrakta *bizarnost*, tak by pravidelné utvoření mělo být *bizarnůstka* (pravidelně deminutiva zachovávají rod výchozího, základového slova); jako další pravděpodobný slovní základ se jeví okazionalní *bizár* (pak by byl způsob utvoření pravidelný, deminutivum by bylo shodného rodu a i lexikální charakter výchozího substantiva (okazionalismus) by přebíralo vznikající deminutivum). Př.: *A nyní ještě trochu showbyznysového bizárku: moderátorka Oprah Winfreyová v slzách popřela, že je lesba.*

U deminutiv *bjogísek*, *bjogíšek* i *blogísek*, motivovaných slovem *blog* 'veřejný internetový deník, zápisník', je narušena pravidelná struktura záměrnou deformací – nápodobením šišlavé, dětské řeči. Je pravděpodobné, že dané formy jsou utvořeny analogicky podle slov (často vlastních jmen), které běžně tvoří malé děti (případně jsou tvořeny dospělými v reakci na děti, např. *mamísek*, *bobíšek*, *Robíšek*, *Terísek*, *Tomíšek*). Př.: *Jmenuji se Kristiánek a totok je můj blogísek. Protože jsem ještě malinký, budou do něj zatím psát jiní. Tak pápáááá.*

Stejným způsobem je pravděpodobně utvořeno také deminutivum *bejbísek*, motivované slovem *bejby* (výslovnostní podoba anglicismu *baby*) 'malé dítě, miminko'. Daný výraz má napodobit šišlavou mluvu dětí (nebo ironizovat infantilní mluvu rodičů); výchozí lexém je jiného rodu než utvořené deminutivum (což porušuje pravidelnost tvoření kategorie deminutiv), př.: *„Tak jsme s mimískem začli 17. týden těhulkování a řeknu vám žádná velká sláva“, svěřila se v internetové diskusi jedna z maminek v očekávání. „Bříško se boulí, už to musí být velký mimísek, já i manža už se moc těšíme“, přisadila si jiná. „Držím palečky, ať je bejbísek zdravoučky“, popřála další.*

Nepravidelně utvořeno je také deminutivum *berdík*, jehož význam bez širšího kontextu není srozumitelný. Jedná se o pojem ze sportovní terminologie (oblast golfu), základovým slovem je *birdie* (označení pro trefu do jamky pomocí tří ran). Pojmenování *berdík* může být zdrobnělinou (s pozměněným slovním základem), nebo počeštěnou, přizpůsobenou podobou anglického *birdie*. Př.: *Pro ty, kdo nemají fobii z vody, se tady nabízí zahrát berdika (ránu pod par).*; *Novozáland'anovi*

Michaelu Campbellovi, jenž v závěrečném kole zahrál skvělých 64 a zaznamenal neskutečných 11 „berdiku“, což je jen o jeden méně, než činí rekord evropské túry. Uvozovky obvykle svědčí o nedostatečné lexikalizaci, mohou také naznačovat expresivitu pojmu. Vzhledem k tomu, že pojmenování *birdie*, *berdík* mají terminologický charakter a že máme k dispozici jen několik málo dokladů, není možné přesně určit, jakou funkci má podoba lexému *berdík* – zda je lexikální aktualizací (okazionalismem) nebo přizpůsobeným, počestěným termínem.

V našem materiálu, který pochází z větší části z publicistických textů, se objevilo více zdrobnělých pojmenování z oblasti sportu: *blafáček*, *břevínko*, *B/baniček*. Zdrobnělé podoby vycházejí ze základových slov: *blafák* ‘útok na branku soupeře (v hokeji)’, *břevno* ‘příčná tyč branky’ (často se užívá jako elipsa pro vyjádření pokusu o vstřelení gólu, při němž se míč odrazil od břevna), *Baník* ‘fotbalový tým’. Daná pojmenování nemotivují ke zdrobňování (kvantitativnímu ani kvalitativnímu), v textu mají funkci lexikálních aktualizací. Komunikační oblast sportovního komentátorství je charakteristická jazykovou kreativitou, užíváním expresiv a také častým zdrobňováním, vyjadřuje se tak citová zainteresovanost komentátorů, sportovců i diváků k danému sportu, v případě pojmenování *B/baniček* oblibenost sportovního týmu. Př.: *Pěkný gól jsme vám tu ukázali už včera, ale tenhle efektivní blafáček taky stojí za to.; Málem dal i gól, takhle z toho bylo jen břevínko.; Dneska se v netradičním čtvrtéčním termínu utkal Baniček s Jabloncem, kterého nakonec po výborném výkonu porazil.*

Zdrobňování vlastních názvů není obvyklé (s výjimkou osobních jmen, tam je naopak zdrobňování velmi časté a běžné) a také jej považujeme za okazionální jev, zaznamenali jsme pojmenování *B/baniček* (již zmíněné) a *beemváček*. *Beemváček* je zdrobnělou formou výslovnostní podoby [béemvé] zkratky názvu značky automobilu BMW, př.: *Ve dvoře kancléřství však parkovaly mohutné a hřmotné limuzíny, vedle nichž se její bílý beemváček jakoby ztratil.*

Další jev, který může naznačovat neobvyklost utvoření zdrobněliny a zejména její neustálenost, bývá výskyt jednoho výrazu různých forem, např. *bárek* i *bařík* označující ‘malý a / nebo útulný, oblíbený bar’, přičemž ani jedna z forem není v úzu a bez kontextu nemusí být dané výrazy srozumitelné, př.: *Podobně tomu bylo při otevření zcela nového „baříku“ na vinohradském náměstí Jiřího z Poděbrad, který se jmenuje Černá kočka bílý kocour.; V našem báрку máme pro vás několik nových rumů.* Pokud je však výraz komunikačně funkční, může se jedna z podob ustálit (např. u výrazů *busek* a *busík* se ustálila a běžně se užívá podoba *busík*).

Jako okazionální výrazy jsme vyhodnotili také pojmy *babyboomek*, *bikemaratonek*, *bichlička*, *boulevardček*, a to z důvodu, že význam základového slova pří-

mo odporuje zdrobňování, neboť označuje něco velkého, velmi rozměrného: *bichle* ‘velká, rozměrná kniha’, *babyboom* ‘velké, prudké zvýšení počtu narozených dětí’, *boulevard* ‘široká, rozsáhlá velkoměstská ulice’, případně označuje přesně (početně) vymezený údaj: *bikemaraton* ‘závod na kole, zprav. o délce 42,2 km’. Význam daných substantiv také nemotivuje k emocionalizaci, zdrobňelé formy působí v kontextu neobvykle, nápadně, mají funkci lexikálních aktualizací, př.: *Počet narozených dětí v Česku rostl posledních sedm let. V roce 2008 překročil jejich počet hranici 120 tisíc. Pořád to byl ale jen takový malý „babyboomek“.* V 70. letech se rodilo i 180 tisíc dětí za rok.; *Padesátikilometrový „pohodový bikemaratoněk“ Free Litovel Bobr Bike už posedmé startuje v sobotu ve 12 hodin od pivovaru v Litovli.; Je to docela velká bichlička, ale snad si na ni najdu čas, protože vypadá krásně a myslím, že ji budu potřebovat k maturitě.; Pražská Pařížská ulice, náš český boulevardeček, má podobný problém. Vždycky mě mrzí, když z takových míst zmizí kavárna nebo hospoda, už tak tam chybí.*

Představená okazionální deminutiva hodnotíme jako nedostatečně komunikačně důležitá, aby vešla do obecného úzu, jedná se o jednotky náhodné s velmi nízkou frekvencí výskytu. Jejich značně sníženou komunikační funkci dokládá i jejich (častá) nesrozumitelnost mimo kontext, čímž je lze odlišit od potencialismů, které jsou vždy jednoznačně srozumitelné. „Potenciální existenci slov je záhodno prověřit jazykovým povědomím druhých osob. Za prokázanou ji lze považovat tehdy, jestliže jiné osoby jednak rozumějí daným útvarům ve smyslu významové formule daného typu, jednak by sami v případě potřeby mohli takové slovo utvořit. Tato významová formule může být ovšem značně širší než konkrétní význam, který je do nového slova tvůrcem vkládán.“ (Dokulil, 1962, s. 79).

Dalším rysem okazionálních deminutiv je výrazná expresivita, v textu mají úlohu lexikálních aktualizací, což bývá mnohdy zdůrazněno opatřením daného výrazu uvozovkami.

4. Závěr

Představením materiálu desubstantivních deminutiv jsme se pokusili prezentovat, jak se v současné češtině deminutiva tvoří, jak se uplatňují ve slovní zásobě a do jaké míry lze jejich výskyt zaznamenat ve výkladovém slovníku. Naším cílem bylo představit aktuální formální rysy a významovou strukturu deminutiv a upozornit na jevy, které mohou naznačovat nepravidelnost v jejich tvoření.

Jako materiálové východisko jsme využili lexikální materiál, který tvoří bázi pro sestavování hesláře nového výkladového slovníku, čímž jsme měli možnost

představit, jaká deminutiva se v současné češtině vyskytují a kolik z nich může přecházet do slovníku. Nejpočetnější je skupina deminutiv, kterou do slovníku zařazujeme a daná deminutiva jsou již dlouhodobě součástí slovní zásoby češtiny (byla zaznamenána i předchozími výkladovými slovníky). Ukázalo se, že slovní zásoba se obohatila jen o několik málo nových deminutiv, která v předchozích slovnících nebyla (*bigbítek*, *bodíčko*, *bagetka*), další nově přidaná deminutiva, byla zaznamenána již dříve (*baterčička*, *blbůstka*, *boxík*, *brzdíčka* ad.). Druhou nejpočetnější skupinu tvořila realizovaná potenciální deminutiva a nejméně početná je skupina deminutiv, která jsme vyhodnotili jako okázalá.

Volba zdrojů lexikálního materiálu (zejm. publicistické texty) se ukázala jako vhodná, neboť publicistika odráží nejnovější tendence v lexiku, mohli jsme tak zaznamenat tvoření okázalých deminutiv od pojmenování z oblasti sportu, četné tvoření módních slov s komponentem *bio-* nebo okázalé zdobňování v mluvě rodičů referujících o dětech.

Vymezení skupiny okázalých deminutiv se ukázalo jako problematické, vzhledem k tomu, že tvoření deminutiv je téměř neomezené a pro deminutiva obecně je charakteristická vysoká míry expresivity. Při odlišení okázalých a potenciálních deminutiv jsme se opřeli zejména o komunikační funkci daného výrazu a o význam slovního základu deminutiva. Upozornili jsme také na slovotvorné nepravidelnosti při tvoření deminutiv, které se ale projevují jen v menší míře, nepovažujeme je tedy za zásadní charakteristický rys okázalých deminutiv.

Stručně jsme představili také způsob, jakým budou zpracována deminutiva v připravovaném výkladovém slovníku češtiny, zejména odlišujeme zpracování kvantitvních a kvantitativně-kvalitativních deminutiv, která hnízdujeme k jejich základovým slovům, od deminutiv – expresiv, která nyní zpracováváme samostatně. Úskalím tohoto zpracování je nalezení spolehlivého kritéria pro odlišení expresiv od kvantitativně-kvalitativních deminutiv; dalším úskalím je výrazné zvyšování počtu samostatně zpracovaných heslářových položek. Vhodnost či nevhodnost prozatím zvoleného postupu odhalí až zpracování dalších úseků hesláře.

SLOVNÍKY A ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Český národní korpus. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupné 15. prosince 2015, z <https://korpus.cz>

Martincová, O., & kol. (1998). *Nová slova v češtině: slovník neologizmů*. 1. Praha: Academia.

- Neomat (databáze). Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha. Dostupné 15. prosince 2015, z <http://www.neologismy.cz>
- NASCS (2005) – *Nový akademický slovník cizích slov*. Zpracoval lexikografický kolektiv Ústavu pro jazyk český AV ČR pod vedením J. Krause. Praha: Academia.
- PSJČ (1935-1957) – *Příruční slovník jazyka českého*. (1.–8. díl). Zpracoval lexikografický kolektiv Ústavu pro jazyk český ČSAV. Praha: Státní nakladatelství. Dostupné 15. prosince 2015, z <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/>
- SSČ (1978) – *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Zpracoval lexikografický kolektiv Ústavu pro jazyk český AV ČR pod vedením J. Filipce. Praha: Academia.
- SSJČ (1958-1971) – *Slovník spisovného jazyka českého*. (1.–4. díl). Zpracoval lexikografický kolektiv Ústavu pro jazyk český ČSAV pod vedením B. Havráňka. Praha: Academia. Dostupné 15. prosince 2015, z <http://ssjc.ujc.cas.cz>
- Sochová, Z., & Poštolková, B. (1994), *Co v slovnících nenajdete: novinky v současné slovní zásobě*. Praha: Portál.

LITERATURA

- Balázová, I. (2009). O deminutívnej lexike v Slovníku súčasného slovenského jazyka. In M. Košková & M. Čoroleeva (Eds.), *Bulharská a slovenská lexikografia v zjednotenej Európe* (ss. 142–152). Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied.
- Buzássyová, K. (1979). O vzťahu potenciálnych a príležitostných odvodených slov k jazykovej norme. In J. Růžicka (Ed.), *Z teórie spisovného jazyka* (ss. 124–127). Bratislava: Veda.
- Buzássyová, K. (1990). Okazionálna slovotvorba ako indikátor synchronnej a diachronickej dynamiky. In V. Blanár (Ed.), *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov* (ss. 63–73). Bratislava: JÚLŠ SAV.
- Buzássyová, K. (1999). Tvorivosť a reprodukovanosť v jazyku. In J. Genzor & S. Ondrejovič (Eds.), *Pange lingua* (ss. 131–146). Bratislava: Veda.
- Dokulil, M. (1962). *Tvoření slov v češtině (1: Teorie odvozování slov)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Dokulil, M., Daneš, F., Kuchař, J., & kol. (1967). *Tvoření slov v češtině (2: Odvozování podstatných jmen)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Dokulil, M., & kol. (1986). *Mluvnice češtiny* (1). Praha: Academia.
- Filípec, J., & Čermák, F. (1985). *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- Hayeková, M. (1956). Deminutiva v slovníku, ich štylistické označenie a využitie. *Slovenská reč*, 21, 76–81.
- Hayeková, M. (1957). Ešte o formálnych zdrobneninách – expresívach. *Slovenská reč*, 22, 359–363.
- Horecký, J., & Buzássyová, K. (1989). *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- Karlík, P., Nekula, M., & Pleskalová, J. (Eds.). (2002). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

- Klímová, K. (2009). Zdrobněliny v současné komunikaci. In P. Mitter & K. Tošková (Eds.), *Ty, já a oni v jazyce a literatuře* (ss. 153–157). Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
- Martincová, O. (1983). *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha: Univerzita Karlova.
- Menclová, H. (2013). Pragmatické funkce německých a českých deminutiv. In B. Bednaříková & P. Hernandezová (Eds.), *Od slova k modelu jazyka : sborník z 13. mezinárodního setkání mladých lingvistů* (ss. 256–263). Olomouc: Univerzita Palackého.
- Nekula, M. (2004). Deminutiva a zdvořilost. In Z. Hladká & P. Karlík (Eds.), *Čeština – univerzália a specifiká 5* (ss. 110–119). Praha: NLN.
- Rusínová, Z. (1995). Deminutivní modifikace z hlediska pragmalingvistického. In P. Karlík, J. Pleskalová & Z. Rusínová (Eds.), *Pocta Dušanu Šlosarovi: sborník k 65. narozeninám* (ss. 187–193). Boskovice: Albert.
- Rusínová, Z. (1996). Deminutivní modifikace z hlediska pragmalingvistického: intenzifikace. *Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity, A 44*, 91–95.
- Rusínová, Z. (2001). Deminutiva jako jazykové univerzálie. *Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity, A 49*, 137–145.
- Šticha, F., & kol. (2013). *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- Zima, J. (1958). O expresivitě substantivních deminutiv v češtině. *Slovo a slovesnost, 19*, 254–260.
- Zima, J. (1961). *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Substantive Diminutives – Their Application and Creation in Contemporary Czech (Focusing on Occasionalisms)

S u m m a r y

In this paper we focus on one group of occasional words – the diminutives from substantives which are not in established use.

Diminutives as a derivation type are very common in Czech and they are very frequent in communication. But quite often they are used just for text stylization and find no permanent place in the lexicon. The material of the diminutives we analyzed is based on the Czech National Corpus (where journalistic texts predominate) and consists of diminutives that will not be included in the word list of a new monolingual Czech dictionary. In the material we find diminutives formed from nouns of non-emotionalisational motivation (eg. *bikemaratonek*, *babyboomek*, *bizárek boulevardček*). In our analysis we concentrate on the phenomena that can indicate the occasional character of diminutives, especially the phenomena of word formation and semantic limitations.

Desubstantivní deminutiva - jejich uplatnění a tvoření v současné češtině (se zaměřením na okazionalismy)

R é s u m é

V příspěvku se zaměříme na jednu skupinu okazonálních pojmenování – desubstantivní deminutiva, která se neuplatní v úzu.

Deminutiva jsou v češtině hojně využívaným slovotvorným typem a v komunikaci velmi frekventovaným, často jsou však tvořena deminutiva jen prostředkem stylizace textu a neuplatní se trvale ve slovní zásobě. Materiál námi analyzovaných deminutiv vychází z Českého národního korpusu (v němž převažují publicistické texty) a jedná se o deminutiva, která se vzhledem ke své neuzuálnosti nedostanou do hesláře připravovaného výkladového slovníku současné češtiny. Často se jedná se o deminutiva tvořená od pojmenování, jejichž význam nemotivuje k emocionalizaci (např. *bikemaratoněk*, *babyboomek*, *bizárek boulevardček*). V naší analýze se budeme soustředit na jevy, které mohou signalizovat okazionalnost daných deminutiv, a to zejména na jevy slovotvorné a na sémantická omezení.

Keywords: Czech language; diminutive; lexicography; *A New General Explanatory Dictionary of the Czech Language*; occasionalism

Klíčová slova: čeština; deminutivum; lexikografie; *Nový všeobecný výkladový slovník češtiny*; okazionalismus

MARCIN FASTYN

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

avtandil@gazeta.pl

NAZWY KOMPUTERÓW I ROBOTÓW W KONGRESIE FUTUROLOGICZNYM STANISŁAWA LEMA – STRATEGIE TRANSLATORSKIE W PRZEKŁADACH BULGARSKIM, CZESKIM I ROSYJSKIM

Do najbardziej oryginalnych utworów Stanisława Lema należą dzieła zaliczane do nurtu groteskowo-ludycznego. Jednym z nich jest *Kongres futurologiczny* – utwór obecnie wydawany jako część *Dzienników gwiazdowych*, lecz pierwotnie publikowany w 1971 r. jako dzieło niezależne, w tomie opowiadań *Bezsensność*. Jego charakterystyczną cechą jest wysoka frekwencja neologizmów. Przyczyną tego jest potrzeba nazwania realiów charakterystycznych dla świata przedstawionego w odległej przyszłości (określonej na rok 2039), a co za tym idzie – „uprawdopodobnienia go użyciem innego, a zarazem nowego słownictwa” (Hejwowski, 2004, s. 113). Należy więc przyjąć, że zdecydowana większość neologizmów *Kongresu futurologicznego* pełni funkcję kreacyjną według klasyfikacji Dajnowskiego (Dajnowski, 2005, s. 56). W tej pracy przedstawię strategie oraz rozwiązania wybierane przez tłumaczy przy przekładzie leksemów nazywających komputery oraz roboty pełniące rozmaite funkcje w świecie przyszłości. Do analizy wykorzystuję następujące przekłady: bułgarski z 1994 r. autorstwa Swetłany Petrowej, czeski z 2000 r. autorstwa Heleny Stachovej oraz rosyjski z 1994 r. autorstwa Konstantina Duszenki.

Dla tłumacza przekład autorskich neologizmów jest jednym z najtrudniejszych wyzwań. O ile w przypadku literatury technicznej sposobów radzenia sobie z neologizmami jest więcej – dobrym rozwiązaniem może być pozostawienie niewystępującej w języku przekładu oryginalnej nazwy jakiegoś urządzenia lub procesu, traktowane w takim przypadku jako zapożyczenie realiów, dopuszczalne może być też jej skalkowanie (jak to czasami ma miejsce w terminologii komputerowej), o tyle w przekładzie literatury pięknej sytuacja jest znacznie bardziej skomplikowana. Neologizmy tego typu występują z reguły jednorazo-

wo, pojawiają się w obrębie jednego, ewentualnie kilku utworów danego autora i nie wchodzą do obiegu. W literaturze przedmiotu istnieje wiele sposobów podejścia do kwestii ekwiwalencji przekładowej, przy czym nierzadko są one, jak stwierdza Wolfram Wills, wzajemnie sprzeczne (Wills, 1982, s. 134). Pełna ocena jakości przekładu literackiego niewątpliwie wymaga zbadania i uwzględnienia jednostek tłumaczeniowych różnego poziomu. Ze względu na to, że braki ekwiwalencji na określonym poziomie lub w określonym fragmencie (spowodowane różnymi czynnikami, takimi jak różnice systemów językowych (Catford, 1969) czy nawet cenzura) tłumacz może rekompensować w innym elemencie przekładu, przyjmuje się, że niekiedy przekład trzeba oceniać holistycznie, na poziomie większych jednostek, w skrajnych przypadkach – na poziomie całego tekstu, czy też, zwłaszcza w poezji, zgodnie z założeniami kognitywistycznymi – na poziomie obrazowania (Tabakowska, 2001, s. 50). W swojej pracy będę się zajmować jedynie analizą ekwiwalencji i strategii translatorskich na poziomie poszczególnych wyrazów – zbadanie ich na poziomie większych jednostek tłumaczeniowych przekraczałoby zakres problemowy i wyznaczoną przez redakcję objętość tego tekstu. W przypadku tekstów standardowych, niezawierających neologizmów autorskich takie badanie byłoby bezcelowe, ponieważ na poziomie leksykalnym „ekwiwalencja, jeżeli nawet istnieje, prawie zawsze jest przybliżona i prawie nigdy nie jest absolutna” (Pisarska & Tomaszewicz, 1996, s. 109). Jednak w przypadku tekstów, w których obfitość neologizmów jest elementem autorskiej stylizacji, sytuacja jest odmienna. Przyjmując, że główną zasadą, którą powinien się kierować tłumacz podczas pracy, jest dążenie do możliwie wiernego oddania treści, wrażeń i idei zawartych w przekładanym tekście, uznać należy, że każdy z autorskich neologizmów wymaga specyficznego podejścia, zależnie od jego budowy słotwórczej, znaczenia oraz roli w utworze. Inaczej należy bowiem potraktować leksem pozbawiony motywacji słotwórczej, który ma za zadanie wyłącznie wywołać u czytelnika wrażenie tajemniczości i obcości (tego typu wyrazy można bez uszczerbku dla jakości przekładu przenieść do tekstu docelowego w niezmienionej postaci, pamiętając jedynie o dostosowaniu go do systemu fonologicznego i gramatycznego drugiego języka, względnie zastąpić jakimkolwiek niemotywowanym wyrazem brzmiącym obco w języku przekładu), inaczej zaś – leksem motywowany słotwórczo, zawierający elementy, które pozwolą czytelnikowi odgadnąć cechy charakterystyczne desygnatu oraz odczytać zabarwienie stylistyczne neologizmu. W tej drugiej sytuacji tłumacz powinien dążyć do stworzenia neologizmu w języku przekładu, wykorzystując tożsamą lub zbliżoną pod względem semantycznym podstawę słotwórczą oraz ekwiwalen-

tnie środki słowotwórcze (co pozwoli przekazać jak najwięcej związanych z nim skojarzeń, obecnych w tekście oryginału) – choć, oczywiście, pełna ekwiwalencja nie zawsze jest osiągalna.

W dotychczasowych swoich pracach poświęconych przekładom utworów Stanisława Lema na inne języki słowiańskie, zwłaszcza bułgarski, wyszczególniłem następujące poziomy ekwiwalencji (Fastyn, 2011, ss. 61–62):

a) kongruencja – tego terminu używam za A. Kopczyńskim (Kopczyński, 2009, s. 11) na określenie sytuacji, w której zachowane zostaną zarówno budowa słowotwórcza, jak i powiązania semantyczne, a także podobieństwo fonetyczne odpowiednika zastosowanego w przekładzie do oryginału będzie tak pełne, jak na to pozwala zasób leksykalny obu języków;

b) ekwiwalencja – terminem tym będę się posługiwać dla określenia tych odpowiedników zastosowanych w przekładzie, które zachowują te same lub pokrewne elementy semantyczne co oryginał, nawet jeśli nie zachodzi ścisła tożsamość polskiego oryginału z przekładowym odpowiednikiem;

c) ekwiwalencja częściowa – do tej kategorii zaliczam jednostki translatoryczne, które w przekładzie zachowują znaczenie oryginału jedynie częściowo, a ich zastosowanie wiąże się z zauważalnymi stratami, czy to na płaszczyźnie semantycznej, czy też kontekstualnej.

W przekładach charakteryzujących się niższą jakością (jak np. bułgarski przekład *Bajek robotów* lub *Powtórki*) można także wyszczególnić neutralizację, oddanie neologizmu w sposób opisowy, transkrypcję, a także – już jako błędy – niewłaściwe rozpoznanie neologizmu lub jego całkowite pominięcie. W przeważającej części analizowanego przeze mnie materiału zachowana jest przynajmniej częściowa ekwiwalencja i jedynie sporadycznie zdarzają się pominięcia lub transkrypcje, niemające jednak istotnego wpływu na odbiór całości utworu.

Pod względem budowy słowotwórczej neologiczne nazwy komputerów i robotów w *Kongresie futurologicznym* można podzielić na dwie główne kategorie. Około połowy analizowanych neologizmów (24 wyrazy) to formacje, których podstawę słowotwórczą stanowią wyłącznie internacjonalizmy. Są to przeważnie kontaminacje zawierające element *komputer* lub *robot*. Drugą znaczącą grupę (30 wyrazów) stanowią formacje, w których podstawa słowotwórcza (wyłączna lub jedna z dwóch – w przypadku kontaminacji) jest pochodzenia polskiego. Do tej grupy podstaw słowotwórczych zaliczam też wyrazy niebędące internacjonalizmami, które do polszczyzny dotarły za pośrednictwem innych języków. Wreszcie jeden wyraz (*mendaktor*) nie należy do żadnej z wyżej wspomnianych grup – podstawa słowotwórcza jest pochodzenia łacińskiego (łac. *mendax* ‘kłamliwy’), nie jest no-

towana przez współczesne słowniki polskie¹ i nie należy do leksyki międzynarodowej, a oznaczający wykonawcę czynności formant *-(t)or* (który rozpowszechnił się jako internacjonalizm) można odnaleźć w takich łacińskich wyrazach jak *abactor* ‘złodziej bydła; porywacz’, *actor* ‘aktor; adwokat’ czy też *transactor* ‘pośrednik’.

W przypadku wyrazów utworzonych od internacjonalizmów Stanisław Lem przewidział tendencje, które w wielu językach obserwuje się obecnie w zakresie szeroko pojętej terminologii i leksyki komputerowej. Większość leksemów nazywających nowo powstające osiągnięcia techniki zachowuje jednakowe brzmienie i/lub pisownię w większości języków europejsko-amerykańskiej wspólnoty słownikowej² (choć oczywiście zdarzają się wyjątki, na przykład w języku chorwackim, czeskim czy francuskim³ odpowiednikami produktywnego u Lema internacjonalizmu *komputer* są odpowiednio: *računalo*, *počítač*, *ordinateur*). Dzięki temu tworzone przez Stanisława Lema okazjonalizmy danej grupy mają przejrzystą budowę słowotwórczą, której odczytanie i odwzorowanie nie sprawia trudności tłumaczom. W należących do niej kontaminacjach najczęściej bezbłędnie rozpoznawane są oba człony, oddawane w sposób kongruentny w tych językach, które wykorzystują internacjonalizm *komputer*, lub w sposób w pełni ekwiwalentny w przypadku języka czeskiego, gdzie drugi człon kontaminacji przyjmuje postać *čítač* (cz. *počítač* ‘komputer’). Do tej kategorii zaliczamy takie leksemy jak *biurater* (*бюроумѣр/бюрономѣр/byročítač*), *kontraputer/kontrputer* (*контрапумѣр/контрпумѣр/kontračítač*) czy *superputer* (*суперпумѣр/суперпумѣр/superčítač*). Z pełną kongruencją mamy do czynienia także w neologizmie *automort* ‘automat-samobójca’ (*automort/aemomopm*). W przypadku jedynego leksemu wykorzystującego do kontaminacji z elementem obcym leksem *robot* (*mikrobot*) kongruencję zachowały wszystkie przekłady, natomiast tłumacz rosyjski dodatkowo utworzył neologizm *нрапоѳ*, w którym akcentowana jest archaiczność tego typu robota. Można to tłumaczyć chęcią zrekomensowania braku rozróżnienia *pracera* i *pracucha*. Przekład rosyjski wyróżnia się także przy przekładzie wyrazu *synsekt*. W języku bułgarskim i czeskim mamy odpowiednik kongruentny, natomiast tłumacz rosyjski postanowił, zachowując w pełni semantykę neologizmu, wyrazić go za pomocą kontaminacji

¹ Fonetycznie podobny wyraz *menda* jest pochodzenia słowiańskiego (<http://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/medraly-i-mendy;12829.html> pozyskano 13.11.2015).

² Określenie to przytaczam za Jolantą Maćkiewicz (Maćkiewicz, 1993, s. 525).

³ Zob. „W niektórych państwach *neologizmy* powstają w najważniejszych gronach rad językowych, które w trosce o przejrzystość własnego języka szukają nowych terminów, by uniknąć zapożyczeń z języków obcych. Najlepszym przykładem takiego postępowania może być Francja” (Satola-Staškowiak, 2013, s. 27).

opartej na rosyjskich podstawach – rezultatem czego jest neologizm *искомое* (*искусственное насекомое*). Za dodatkowy wkład tłumacza należy też uznać fakt, że neologizm ten jest też homonimem wyrazu *искомое* o znaczeniu ‘to, co jest poszukiwane’. Do omawianej grupy neologizmów należy zaliczyć także kontaminacje wykorzystujące grę językową – *symkretyn* ‘robot symulujący kretyna’ i *synkretyn* ‘syntetyczny kretyn’ oraz niestanowiący co prawda kontaminacji, lecz bardzo bliski słotwórczo wyraz *kretyng*. W pełni grę językową odtworzyła jedynie tłumaczka czeska (*simkretén/synkretén*), bliska tego była tłumaczka bułgarska (która jednak tam, gdzie w oryginale był *synkretyn*, użyła zarówno *синкретен* oraz *симкретен*), tymczasem w przekładzie rosyjskim pojawia się jedynie *симкретин*. Z kolei *kretyng* pojawia się kongruentnie w przekładach bułgarskim i rosyjskim, w przekładzie czeskim występuje zaś *kreténovec*, co jednak nie zmienia ogólnych skojarzeń wywoływanych przez neologizm. Kongruencja zachodzi również przy przekładzie neologizmu *piratron*.

Wysokim, ale nie zawsze pełnym stopniem ekwiwalencji charakteryzują się leksemy utworzone od łacińskich podstaw słotwórczych za pomocą derywacji: we wszystkich przekładach należącej do jednego kręgu semantycznego trójki *inkubator*, *sukkubator* oraz *konkubinator* występują kongruentne odpowiedniki, podobnie wygląda sytuacja neologizmów *komposter* oraz *komputer*, a w przypadku trójki *desymul*, *desymulat* i *symulat* kongruencja jest zachowana jedynie w przekładzie czeskim – zarówno tłumaczka bułgarska, jak i tłumacz rosyjski zdecydowali się dokonać pewnych przesunięć i utworzyć wyrazy *симулант* i *десимулант*. Zmiana ta jest mało istotna dla odbioru utworu, ponieważ desygnaty tych neologizmów nie mają wielkiego znaczenia dla fabuły, są jedynie tłem utworu, w dodatku nie do końca pojmowanym przez głównego bohatera. Mimo to takie rozwiązanie stanowi odchylenie od pierwotnych intencji autorskich. W przypadku pary *malwersor* oraz *mendaktor* (znaczenie podstawy *mendax* ‘kłamliwy, oszukańczy’ nie musi być intuicyjnie zrozumiałe dla każdego czytelnika, możliwe jest też doszukanie się nacechowanej stylistycznie podstawy *menda*: obraźliwie ‘z niechęcią o człowieku, zwłaszcza niegodziwym, podłym’ (Anusiewicz & Sławiński, 1998, s. 22)) kongruencję z tekstem polskim wykazują przekłady czeski oraz bułgarski, natomiast tłumacz rosyjski odstąpił od oryginału (być może uznając neologizmy obcego pochodzenia za zbyt trudne w odszyfrowaniu, ale też jednocześnie pozbawiając czytelnika takiej możliwości) i zaproponował struktury zbliżone semantycznie: *автомашинатор* (*машинатор* ‘krętać, kanciarz’), *кибеппастпатчик* (*растпатчик* ‘malwersant, defraudant’). Ponieważ pozostają one znaczeniowo związane z przestępstwami finansowymi, uważam, że tego typu rozwiązanie jest całkowicie dopuszczalne.

Osobno należy omówić trzy neologizmy stylizowane na obcojęzyczne zapożyczenia. Pierwszy z nich – *commeputainer* ‘komputer handlujący kobietami, żywym towarem’ – w przekładzie czeskim pozostaje niezmienny, w bułgarskim i rosyjskim jest zaś oddany za pomocą odpowiedniej transkrypcji. Drugi – *computherium* ‘komputer zdziczały’ (od *Megatherium* – nazwy szczerbaka z epoki plejstocenu, osiągającego rozmiary słonia) – w tekście bułgarskim jest przetranskrybowany, w tekście czeskim pojawia się w liczbie mnogiej, a w tekście rosyjskim jako jego odpowiednik występuje neologizm *озверюбom* ‘oszalały, zezwierzęcony robot’ – zupełnie bliski intencjom autorskim. Wreszcie *counterputer* w przekładzie czeskim pozostaje niezmienny, w przekładzie rosyjskim jest oddany bez transkrypcji, lecz opatrzony łącznikiem między częściami składowymi, a w przekładzie bułgarskim – pominięty.

Między neologizmami utworzonymi wyłącznie z elementów internacjonalnych, a zawierającymi także elementy słowiańskie, sytuuje się wyraz *lenistron*, którego budowa słowotwórcza oraz kontekst, w jakim się pojawia w utworze, nie pozwalają jednoznacznie określić, czy pierwszy jego człon pochodzi od łacińskiego *lenis* ‘delikatny, łagodny’, czy też od polskiego *leń*, *lenistwo*. Częstka *-tron*, niejasnego pochodzenia (według SJP możliwy jest jej rodowód od *elektron*) pojawia się w złożonych nazwach instrumentów elektronicznych, w większości przypadków działających na bazie lamp elektronicznych, np. *gazotron*, *hellotron*, *ignitron*. Neologizmen ten ma kongruentne odpowiedniki we wszystkich przekładach.

Kolejną grupą neologizmów, w mojej opinii ciekawszą dla tłumacza i wymagającą większej inwencji translatorskiej, są neologizmy mające w swej budowie elementy pochodzenia polskiego lub szerzej – ogólnosłowiańskiego. W tym przypadku o kongruencji można mówić jedynie wtedy, gdy wyraz w języku przekładu ma identyczne brzmienie jak oryginalny okazjonalizm. Na początku przedstawię neologizmy utworzone poprzez kontaminację z wykorzystaniem elementów *komputer* lub *robot*. Pierwszy z tych elementów został użyty do utworzenia wyrazów: *kąputer* ‘robot kąpielowy’, *komputer*, *kelputer* oraz *prokureterek* ‘komputerek prokuratorski’. Zadanie tłumaczy dodatkowo komplikował fakt, że w przypadku pierwszego wyrazu zachodzi fonetyczna tożsamość z pełną postacią podstawy słowotwórczej *komputer*. Tej tożsamości nie udało się zachować w żadnym z przekładów, choć trzeba uznać, że formy *кѣпютѣр*, *кѣпѣютѣр*, *koučítač* są tak bliskie oryginału, jak to tylko było możliwe. Objasnienie kontekstowe *komputera* ‘komputer wojskowy w randze podoficera’ pozwala odkryć rdzeń *komput* ‘etat wojska w I Rzeczypospolitej’, rozszerzony o literę *n* – być może dla podkreślenia odrębności od zwykłego *komputera*. Znaczenie wojskowe zostało bardzo zręcznie zachowane w przekładzie

rosyjskim *компьюнкер* ‘komputer-junkier’, natomiast zarówno transkrybowany bułgarski *компунтер*, jak i czeski *kompočítač*, na ile udało mi się ustalić, nie zachowują przejrzystości pod względem słowotwórczym i bez dopełnienia kontekstowego nie byłyby zrozumiałe. Spośród ekwiwalentów *kelputera* ‘komputer kelnerski’ skojarzenia kelnerskie zachowują rosyjski *кельньютер*⁴ oraz czeski *robošník* (*robot* + *číšník* ‘kelner’), a także bułgarski *келнернотър*, choć tu trudno mówić o pełnej kontaminacji (pierwszy z łączonych wyrazów zostaje zachowany w całości). Odmienne rozwiązania wybrali tłumacze dla *prokureterka* ‘prokuratorskiego komputerka’ – *прокумитотър* niesie informacje o małych rozmiarach komputera poprzez sylabę *ми* (od *мини*), czeski *prokuročítaček* wykorzystuje derywację sufiksálną, z kolei tłumacz rosyjski pominął ten element i zrezygnował także ze ścisłego związku z prokuratorem, pozostając wszak w kręgach prawniczych – *юрифмометр* ‘юридический арифмометр’ stanowi dobry przykład tego, jak odbiegając od litery przekładu, oddać wiernie jego ducha.

Wyraz *robot* posłużył do utworzenia kontaminacji *grobot* ‘robot cementarny, opiekujący się grobami’ i derywowany od niego *nadgrobot*, a także *nierobot* (który można interpretować zarówno jako kontaminację *nieroba* i *robota*, jak też jako zaprzeczenie *robota*) oraz *wobot* ‘robot wodny’. Zasadniczo istnieje możliwość oddania ich w każdym z analizowanych języków w sposób kongruentny, i tak też się stało, choć tłumaczka bułgarska nie wprowadziła odróżnienia między *grobotem* i *nadgrobotem*, tłumacz rosyjski rozszerzył, dla większej przejrzystości, ostatnią z tych nazw do postaci *подвобот*, dla *nierobota* zaś zastosował semantycznie ekwiwalentny neologizm *безроботник*.

Do struktur kontaminowanych należy też zaliczyć *trupeć* (*trup* + *rupieć*, możliwa także interpretacja jako ekspresywny derywat od wyrazu *trup*), który znalazł ekwiwalentne odpowiedniki w rosyjskim *трупъ* (nawiązującego budową do rzeczowników zbiorowych typu *бабѣ, ворѣ, гнильѣ*), czeskim *mrtvák*, oraz bułgarskim *мртвѐц*, a także *krętyn* – w tym przypadku tłumacze rosyjski i bułgarski podkreślili element *krętyn* (*превъртил*, por. *превъртял* ‘zwariowany’, *въртя се* ‘kręcić się’; *прудупуст*, por. *прудурковатый* ‘głupkowaty’), czeskiemu udało się zaś ocalić również element *krętać* – *vykrutén*. W tym miejscu warto też wspomnieć o wyrazie *programucha* (*program* + *mucha*) ‘sztuczny owad wykorzystywany militarnie’, który został kongruentnie oddany we wszystkich przekładach.

⁴ Trzeba jednak odnotować, że standardowym wyrazem rosyjskim oznaczającym kelnera jest *официант*, *кельнер* jest zaś leksemem silnie nacechowanym, bądź to jako wyraz przestarzały, bądź to – podkreślający silny związek z krajami niemieckojęzycznymi.

Kolejną grupę neologicznych nazw komputerów i robotów stanowią wyrazy utworzone za pomocą derywacji. Dla większej przejrzystości osobno zaprezentuję neologizmy odimienne i odczasownikowe. Wśród tych pierwszych możemy wyróżnić kilka par. Pierwszą z nich stanowią neologizmy *mojak* i *cudzak*. Moim zdaniem pełną ekwiwalencję zachował jedynie tłumacz rosyjski (*мойак, чуждак*), tłumaczka czeska (*moják, cizot – cizi + robot*), chcąc zachować neologizm, nie mogła zastosować formy *cizák* ‘człowiek obcego pochodzenia’, a tłumaczka bułgarska dokonała niepotrzebnego połączenia ‘mojego robota’ z ‘robotem kąpielowym’, czego efektem był *мияк*. Kolejną parę stanowią synonimiczne określenia ‘robota wiejskiego’ – *cyfrak* oraz *cyfruń*. Tłumacz rosyjski zachował zarówno podstawę słowotwórczą, jak i w możliwie pełny sposób znaczenia zawarte w sufiksach (*цифрак, цифранин – цифровой + крестьянин* ‘chłop’), bułgarski oba neologizmy przetranskrybował, przez co *цифрун* stracił na przejrzystości semantycznej i ekspresywności, a tłumaczka czeska dokonała nieznacznego przesunięcia semantycznego w podstawie słowotwórczej i utworzyła formacje *počítan* i *počíták*. Kolejna para to *porub* oraz *porubczak*, sugerujące powiązania z *porubstwem*, a także *parobczakiem*. W przekładzie rosyjskim wykorzystane zostały wyrazy o znaczeniu ‘utrzymywać z kimś pozamałżeńskie kontakty płciowe’ oraz ‘hulaka’ (*автогулен, автогуляка*), w czeskim – ‘parobek, chłop pańszczyźniany’ oraz ‘zboczeniec’ (*parobot, zvrhlák*), a w bułgarskim tłumaczka zasugerowała się autorskim synonimem (*les robots des voyages*) i za podstawę słowotwórczą przyjęła czasownik ‘podróżować’ (*пътевак/пътевак*).

Stosunkowo bezproblemowe okazało się tłumaczenie derywatów *pracer* oraz *pracuch*, oznaczających ‘pracowite roboty’. Wszyscy tłumacze wykorzystali leksemy o znaczeniu ‘praca’, warto jednak zaznaczyć, że w rosyjskim przekładzie użyto tylko jednego neologizmu *роботяга*, po trzy odpowiedniki pojawiają się zaś w przekładach bułgarskim (neologizmy *работяха, работянка* oraz notowany w słownikach przymiotnik *работлив*) i czeskim (*pracer, pracant, pracák*).

Ciekawą grę językową stworzył Stanisław Lem w postaci neologizmów *pucybuter* ‘robot-pucybut’ oraz *pucybunter* ‘zbuntowany pucybuter’. Tutaj tłumacze mieli duże problemy. Tłumaczka bułgarska co prawda zachowała różnicę jednej litery między oboma wyrazami (*лъскобутер/лъскобунтер*) oraz element ‘buntu’, jednak w języku bułgarskim *бунт* oznacza jedynie ‘udo’ i w związku z tym pojawia się pytanie, co tak naprawdę taki robot miałby czyścić. Tłumacz rosyjski we fragmencie tekstu, w którym ta gra językowa występuje, umieścił jedynie wyraz *по-бунт* nie dając mu żadnej opozycji, dla kompensacji zaś później w tekście pojawił się *автоматический* ‘automatyczny czyściciel’, jednak w miejscu, gdzie akurat

powinien wystąpić ‘robot zbuntowany’. Najlepiej wybrnęła z tej matni tłumaczka czeska, tworząc parę *botrobot* ‘robot od butów’ oraz *buntrobot* ‘robot zbuntowany’.

Osamotnionymi leksemami tej grupy są kreujące gry językowe *chamak* ‘robot-cham’ oraz *smarkacz*, a także *człekowiec*. W przypadku pierwszego z nich zarówno rosyjski *хаман*, jak i czeski *pásák* zachowują nawiązania do człowieka prostego, nieokrzesanego, lecz nie wykazują podobieństwa do *hamaka* (przy czym istniejący leksem czeski ma więcej znaczeń: ‘pastuch’ i ‘buldożer’, ale także ‘sutener’, ‘alfons’), natomiast bułgarski *хамак* wiąże się właśnie z hamakiem, ewentualnie z biblijnym Chamem, być może po dłuższym namyśle czytelnik skojarzy też rzeczownik *хамалин* ‘tragarz’.

Smarkacz stanowi ciekawy przypadek neosemantyzmu – w świecie przyszłości wyraz ten oznacza ‘robot-smarowniczego’. Znakomicie poradził sobie z tym wyzwaniem tłumacz rosyjski, również wprowadzając neosemantyzm *мазурик* – pierwotnie ‘oszust, przestępca, chuligan’, nie gorzej czeski, z neosemantyzmem *mazavka* – pierwotnie ‘pijak’. Tłumaczka bułgarska jedynie utworzyła neologizm nawiązujący do smarowania *смазмет*. Ostatni wyraz tej grupy, *człekowiec*, nie następuje trudności przekładowych, a jego odpowiednikami są *човенец*, *человец*, *člověkovec*.

Do grupy neologizmów odczasownikowych należą występujące przeważnie obok siebie *uchylec* oraz *wymigacz*, a także utworzony za pomocą derywacji paradygmatycznej *wcier* (w tym miejscu dla większej spójności omówię również jego synonim *pokąt*, utworzony od przymiotnika *pokątny*). Pierwsza para określa roboty, które się od swojej pracy uchylają, wymigują. Tłumaczka bułgarska zastosowała tu ekwiwalentne złożenia: *работобегач*, *работоотклоняч*. W przekładzie rosyjskim występują *роботряс* (najprawdopodobniej kontaminacja *робот* i pot. *лоботряс* ‘obibok’) oraz semantycznie zgodny *роботпутень* ‘robot-truteń’, w czeskim zaś *úchylník* (*uchýlit* – ‘uchylać, zbaczać’) oraz *úhybník* (*úhybat* – ‘unikać, wymijać’), które również odpowiadają polskiemu oryginałowi. Z pary *wcier* i *pokąt* najbliższy oryginałowi jest czeski *vtír*, rosyjski *внедрец* (*внедрять* ‘umieszczać wewnątrz; czynić pospolitym’) i bułgarskie *внедрец/внедренец* (*внедрявам* ‘ts.’) również nie są od niego odległe. *Pokąt* zaś w każdym języku ma inne odpowiedniki – bułgarski *ъгляр* nawiązuje do ‘kąta, rogu’, rosyjski *тайняк* dobrze podkreśla tajemniczość i niejawnosć działania, a czeski *pokout* został utworzony od przymiotnika *pokoutní*, o znaczeniu w zasadzie tożsamym z polskim.

Przeprowadzona analiza wskazuje, że badaną grupę neologizmów cechuje wysoki stopień ekwiwalencji we wszystkich badanych przekładach. Tłumacze w zdecydowanej większości przypadków prawidłowo rozpoznawali zarówno strukturę,

jak i znaczenie poszczególnych neologizmów. Pod względem strategii translator-skich szczególnie wyróżniało się podejście tłumacza rosyjskiego, który pewne neologizmy pochodzące z języków klasycznych zastępował łatwiejszymi w odbiorze neologizmami pochodzenia rosyjskiego. Takie podejście ma pewne wady, ponieważ czytelnicy zostali pozbawieni możliwości samodzielnego „rozgryzania” znaczeń nieznanych wyrazów. Jednak wydaje się, że w danym przypadku wartość przekładu nie uległa zauważalnemu obniżeniu. Tłumacz stosował to rozwiązanie stosunkowo rzadko, należy też uwzględnić, że nie stosował (jak to zdarza się innym tłumaczom Lema) neutralizacji i zastępowania neologizmu wyrazem już istniejącym. W jednym z fragmentów zastosował także kompensację, tworząc nieobecny w oryginale wyraz *поծոփայւթ*. W przypadku neologizmów pochodzących z języka polskiego zarówno tłumacz rosyjski, jak i tłumaczka czeska przekładali je z właściwą elastycznością, dokonując nieznacznych przesunięć semantycznych tam, gdzie było to konieczne ze względów słowotwórczych lub dla zachowania gry językowej. Na tym tle stosunkowo najgorzej wypada przekład bułgarski, przy czym zastrzeżeń do niego jest niewiele, a w porównaniu z bułgarskimi przekładami niektórych innych utworów Stanisława Lema pracę Swetłany Petrowej należy wysoko ocenić.

Interesujące wnioski nasuwa także porównanie środków słowotwórczych, wykorzystywanych przez tłumaczy do tworzenia neologizmów. We wszystkich przekładach, podobnie jak w tekście oryginalnym, dominują kontaminacje oraz, nieznacznie mniej liczne, derywaty afiksalne. Stanowią one łącznie od ponad 90% w tekście polskim do około 80% w przekładzie rosyjskim⁵. Pozostałe środki słowotwórcze mają zbliżoną frekwencję we wszystkich badanych tekstach, należy jednak odnotować dla przekładu rosyjskiego częste w porównaniu z pozostałymi tekstami wykorzystywanie prefiksoidów (*асмо-*, *кубер-*), stanowiących ok. 10% neologizmów (w pozostałych tekstach od około 2% do około 4%), oraz dla przekładu bułgarskiego – wyrazy pozostawione w postaci przetranskrybowanej, niejasnej dla czytelnika pod względem znaczenia (ponad 9%, w pozostałych tekstach maksymalnie od 2% do 4%).

Porównując przedstawiony powyżej materiał z badanymi przeze mnie wcześniej nazwami środków psychicznych, odnotowałem jeszcze jeden ciekawy fakt, który zasługuje na dalsze badania. W zakresie nazw środków psychicznych występuje bardzo silna korelacja między przekładami rosyjskim i bułgarskim, w kilku

⁵ Dla porównania – analiza innowacji leksykalnych w języku współczesnym wykazała 68,4-procentowy udział derywatów w języku rosyjskim oraz 59,5-procentowy w języku polskim (Pstyga, 2000, s. 205).

przypadkach sugerująca z olbrzymim prawdopodobieństwem, graniczącym wręcz z pewnością, że tłumaczka bułgarska musiała się posiłkować przekładem rosyjskim. W przypadku nazw robotów i komputerów analogicznej korelacji nie odnotowałem, brak jest w przekładzie bułgarskim elementów, o których można by z całą pewnością powiedzieć, że zostały zaczerpnięte z tekstu rosyjskiego.

ANEKS

Poniżej prezentuję zestawienie analizowanych leksemów, wyekscerpowanych z tekstów źródłowych. Leksemy zostały sprowadzone do form słownikowych (dla rzeczowników mianownik liczby pojedynczej, dla czasowników bezokolicznik). Tam, gdzie forma obecna w tekście nie pozwala na jednoznaczne określenie formy podstawowej, zostały zaznaczone wszystkie możliwości. Jeśli w danym przekładzie leksem jest nieobecny, zostało to odnotowane za pomocą znaku Ø.

Dzięki zestawieniu neologizmów autorskich i ich ekwiwalentów w poszczególnych językach łatwo można zauważyć zarówno przypadki, w których tłumacze, odbiegając od przekładu dosłownego, zachowali „ducha” tekstu oryginalnego, jak i te, w których interpretacja neologizmu i podjęte decyzje przyczyniają się do zniekształcenia intencji autorskich. W sytuacji wielokrotnego użycia neologizmu w tekście przedstawiam (ze względu na ograniczoną ilość miejsca) wyłącznie jego pierwsze użycie lub, jeśli występuje w tekście, autorską definicję neologizmu, w przypadku przekładów – pierwsze użycie każdego ze stosowanych ekwiwalentów. Jeśli we fragmencie tekstu występuje kilka neologizmów, przytaczam ten fragment jedynie przy pierwszym w kolejności alfabetycznej neologizmie, przy pozostałych zaś zamieszczam odsyłacz. W przypadku, gdy neologizm ma kilka wariantów przekładowych, nawet jeśli występuje w bezpośrednim sąsiedztwie innych neologizmów, jest omawiany oddzielnie.

W przykładach stosowana jest następująca kolejność języków: polski, bułgarski, rosyjski, czeski.

AUTOMORT

(..) *skoro trafia się nadal robot – samobójca, **automort**.*

(...) *както и преди има роботи самоубийци – **автоморти**.*

(...) *коль скоро по-прежнему встречаются роботы-самоубийцы — **автоморты**.*

(...) *protože se i nadále vyskytují roboti-sebevrazi, takzvaní **automorti**.*

BIURATER

(...) zwykle załatwiają klientów **biurater** (...).

(...) обикновено с клиентите се занимават **бюропутрите**.

(...) обычно клиентами занимаются **бюропьютеры**.

(...) protože klienty obvykle vyřizují **byročítače**.

CHAMAK

Chamak: robot – chuligan, zwyrodniały wskutek defektów lub złego traktowania.

„**Хамак** – робот – хулиган, деградирал вследствие на вродени дефекти или лошо отношение”.

„**Хамант** — робот-хулиган, деградировавший вследствие врожденных дефектов или дурного обращения”.

Pásák: robot-chuligán, zvrhlý následkem defektů nebo špatného zacházení.

COMMEPUTAINER

Inny zawiadowca solarycznych projektów (...) handlował żywym towarem (znany jest jako „**commeputainer**”, bo był wyprodukowany na francuskiej licencji).

Друг компютър (...) вместо на наторява Марс, търгувал с жива стока (известен е като **компютеньор**, понеже бил по френски лиценз).

Другой компьютер, (...) вместо того чтобы осваивать Марс, освоил торговлю живым товаром, за что и был прозван **компьютенером**.

Jiný vedoucí činitel solarických projektů (...) obchodoval živým zbožím (je znám jako „**commeputainer**”, protože byl vyroben ve francouzské licenci).

COMPUTHERIUM

No, a zdziczały – **computherium**; a ich kolizje – cyburdy, robity; a elektrotyka!

Подивелият робот е **компутериум**, споровете им се разрешават само чрез кибербой и роботобитки, да не говорим за електротиката!

A **озвероботы** (одичавшие роботы), а их сражения – робитвы, электросечи, а электротика!

A když počítače zdivočí, říká se jim **computheria**, a jejich kolizím – robity a kybouřky. A pak elektrotika!

COUNTERPUTER

(...) kontraputer (**counterputer**) – odyniec, niezdolny pracować z innymi.

(...) контрапютър е темерут, неспособен да си сътрудничи с другите.

(...) *контрпьютер (counter-puter)* – робот-нонконформист, не умеющий ладить с другими; (...).

(...) *kontračítač (counterputer)* je osamělý kňour, který neumí pracovat v kolektivu (...).

CUDZAK

Cudzak to cudzy robot.

Чуждакът е чужд робот.

„*Чуждак*” — это чужой робот.

Cizot je cizí robot.

CYFRAK

Wiejski – cyfrui lub *cyfrak*.

Селският робот е цифрун или *цифрак*.

Деревенский робот – цифранин, или *цифрак*.

Venkovský – počíták nebo *počítan*.

CYFRUŃ

Wiejski – *cyfrui* lub *cyfrak* (...).

Селският робот е *цифрун* или *цифрак*.

Деревенский робот -- *цифранин*, или *цифрак*.

Venkovský – *počíták* nebo *počítan*.

(...) za młodą parą (...) stapał ciężko *cyfrui* i lejkiem dyfuzera metodycznie obtłukiwał głowy zakochanym.

След млада двойка влюбени (...) тежко стъпваше един *цифрун*, който равномерно почукваше с фунията на пръскачката по главите им.

За влюбленной парой, (...) тяжело шагал робот-*цифрак* с распылителем, методично постукивая воронкой по их головам (...).

За mladou dvojicí (...) těžce dusal *počíták* a trychtýřem difuzéru mlátil oba milence po hlavě.

CZŁEKOWIEC, INKUBATOR, KONKUBINATOR, LENISTRON, PORUB, PORUBCZAK, SUKKUBATOR, WOBOT

Sukkubatory, konkubinary, inkubatory, woboty – roboty podwodne, a *poruby*, czyli *porubczaki* (les robots des voyages), a *człkowce* (androidy), a *lenistrony*, ich obyczaje, ich twórczość samorodna!

А сукубаторите, конкубинаторите, инкубаторите, воботите (подводни роботи), а пътувите или пътеваците, а човенците (андроиди), а ленистроните, обичаите им, самобитното им творчество!

Суккубаторы, конкубинаторы, инкубаторы, подвоботы — подводные роботы, а автогулены, или автогуляки (les robots des voyages), а челоуенцы (андроиды), а ленистроны с их обычаями, с их самобытным творчеством!

Sukubátory, konkubinátory, inkubátory, voboti — podvodní roboti, a paroboti čili zvrhláci (les robots de voyage) a člověkovci — androidi, a lenistroni, jejich zvyklosti, jejich samorostlá tvorba!

DESYMUL

(...) *desymule*: po prostu udają, że nie udają defektu. A może na odwrót.

(...) *десимулите* — те чисто и просто се преструват, че не се преструват, че са дефектни. Или обратното.

(...) *десимулы*: они просто-напросто притворяются, будто не притворяются дефективными. А может, наоборот.

(...) *desimuly*: prostě předstírají, že nepředstírají defekt. Anebo snad obráceně.

DESYMULAT

Desymulat — obiekt udający, że jest, chociaż go nie ma.

Десимулантът е обект, който се преструва, че съществува, макар всъщност го няма.

Десимулянт — объект, притворяющийся, будто он есть, хотя на самом деле его нет.

Desimulát — objekt předstírající, že existuje, přestože neexistuje.

GROBOT

Grabarzy nie ma już, zastępują ich groboty.

Гробари вече няма, вместо тях има гроботи.

Гробовициков больше нет, вместо них — гроботы.

Hrobaři už neexistují, nahradili je hroboti.

INKUBATOR – p. CZŁEKOWIEC

KAPUTER, MOJAK

Zresztą nie tam robota: mojak — to tylko kaputer (kapielowy komputer).

Впрочем аз нямам робот, миякът е само къпютър (къпаелен компютър).

*Хотя, если быть точным, робота у меня нет: **мойак** — всего лишь **купью-тер** (купальный компьютер).*

*Já žádného robota nemám, **moják** je jenom **koučítač** (koupelnový počítač).*

KELPUTER, KOMPOTER

*(...) w restauracjach oblega gościa tłum usługowych **kelputerów**, przy czym dla usprawnienia obsługi tak wąsko są wyspecjalizowane, że jest osobny do pieczyste-
go, inny do soków, galaretek, owoców — tzw. **kompoter** — i tak dalej.*

*(...) посетителите в ресторантите биват посрещани от тълпа услужли-
ви **келнерпютри**, чиято специализация стига дотам, че един приготвя само
печеното месо, друг соковете, желетата и плодовете (така нареченият
компотер), и т.н.*

*(...) в ресторане вас встречает толпа вышколенных **кельпьютеров**, а их
специализация доходит до того, что один занимается только пирожными,
другой — соками, желе, фруктами (так называемый **компотер**) и так далее.*

*(...) v restauracích obléhá hosta dav úslužných **robošníků**, přičemž jejich spe-
cializace je tak úzce vymezena, že jeden má na starosti jen hlavní jídla, jiný limoná-
dy, pudinky a ovoce — tzv. **kompotér** — a tak dále.*

KOMPOSTER, KOMPUNTER

*Elektronowy śmieciarz to **komposter**. Wojskowy w randze podoficera — **kom-
punter**.*

*Електронният боклукчия е **компостер**. Военен в ранг подофицер е **ком-
пунтер**.*

*Электронный мусоририк — это **компостер**. Будущий робофицер —
компьюнкер.*

*Elektronický metař se jmenuje **kompostér**. Vojenský v hodnosti poddůstojníka —
kompočítač.*

KOMPOTER — p. KELPUTER

KOMPUNTER — p. KOMPOSTER

KONKUBINATOR — p. CZŁEKOWIEC

KONTRAPUTER, KORRUMPUTER

***Korrumputer** — przekupny, **kontraputer** (counterputer) — odyniec, niezdolny
pracować z innymi.*

Корумпютър означава продажен робот, **контрапютър** е темерут, неспособен да си сътрудничи с другите.

Коррупьютер – продажный робот, **контрпьютер** (counter-puter) – робот-нонконформист, не умеющий ладить с другими.

Korumpčítač je takový, který bere úplatky, **kontračítač** (counterputer) je osamělý kňour, který neumí pracovat v kolektivu (...).

KONTRPUTER, SUPERPUTER

(...) kto jest kompetentny w ściganiu i wykrywaniu milwersacji: **kontrputery**, czy **superputery**?

(...) кой в края на краищата е компетентен по въпроса за преследването и разкриването на малверсациите – **контрапютрите** или **суперпютрите**?

(...) кто же в конце концов отвечает за борьбу с киберрастратами — **контрпьютеры** или **суперпьютеры**?

(...) kdo je kompetentní k tomu, aby stíhal a odhaloval malverzaci, zda **kontračítače**, nebo **superčítače**.

KORRUMPUTER – p. KONTRAPUTER

KRETYNG, MIKROBOT, PRACER

(...) z jakiejś bocznej bramywały po szychcie **pracery**, **pracuchy**, **kretyngi**, **mikroboty** (...).

(...) от някаква странична врата се появиа, явно след смяна, **работяхи** и **работянки**, **кретинги** и **микроботи**; (...).

(...) из фабричных ворот, после смены высыпали на улицу **роботяхи**, **кретинги**, **праробы**, **микроботы**.

(...) z nějakých vedlejších vrat se valili z šichty **pracáci**, **pracery**, **kreténovci** a **mikroboti** (...).

KRETYN

(...) ale **kretyn** (pokretny robot) nigdy nie jest kretynem.

(...) a **превъртилът** (превъртляят робот) изобщо не е превъртъл.

(...) но **придурист** (придуривающийся робот) – отнюдь не придурок.

Ale **vykrutén** (vykrucující se robot) nikdy není kretén.

LENISTRON – p. CZLEKOWIEC

MALWERSOR, MENDAKTOR

*Tyle, że wycofuje się z użycia **malwersory** i **mendaktory**, więc maszyny cyfrowe, co w pozaprzeszłej dekadzie doprowadziły do kilku poważnych kryzysów ekonomicznych i politycznego przesilenia.*

*Преустановена е употребата на **малверсорите** и **мендакторите** – кибернетичните машини, които преди около двадесет години са предизвикали сериозни икономически и политически кризи.*

*Самое большое – изымаются из употребления **автомахинаторы** и **киберрастратчики**, вызвавшие лет двадцать назад серию экономических и политических кризисов.*

*Aspoň že se stahují z užívání **malverzory** a **mendaktory**, tedy takové počítačové stroje, které v předminulé dekádě zavinily několik vážných hospodářských krizí a narušení politické rovnováhy.*

MENDAKTOR – p. MALWERSOR

MIKROBOT – p. KRETYNG

MOJAK – p. KĄPUTER

NADGROBOT

Nadgrobot tłumaczył się gęsto, że to wybryk jakiegoś chamaka.

Гроботът се чудеше как да се извини – било номер на някакъв хамак.

Надгробот рассыпался в извинениях: это, мол, выходка какого-то хаманта.

Nadhrobot se hrozně omlouval, že prý je to žertík nějakého pásáka.

NIEROBOT

*(...) z defektem fabrycznym, lecz nie wycofany przez wytwórcę, więc właściwie **nierobot**.*

*(...) с фабричен дефект, но не приет обратно от производителя въпреки рекламацията, тоест фактически **неробот**.*

*(...) с фабричным дефектом, но не принятый обратно изготовителем, то есть фактически **безроботник**.*

*(...) s výrobní chybou, reklamovaný, ale nestažený výrobcem, tedy vlastně **nerobot**.*

PIRATRON

*Natomiast **piratronów** nigdy nie było; jest to zwykle zmyślenie.*

*A **пиратрони** никога не е имало, те са чиста измислица.*

*Zato **пиратронов** никогда не было; это чистой воды вымысел.*

*Naproti tomu **pirátroni** nikdy neexistovali, to je naprostá smyšlenka.*

POKAȚ

***PokaȚ** lub wcier to robot uchodzący za człowieka, „wcierający się” w ludzkie środowisko.*

***Бгякът** (или внедренецът) е робот, който се прави на човек и се “внедрява” в човешкото общество.*

***Тайняк**, он же внедрец, – робот, выдающий себя за человека, „внедряющийся” в общество людей.*

***Pokout** nebo vtír, to je robot, který předstírá, že je člověk, a chce se “vetřít” do lidské společnosti.*

PORUB – p. CZŁEKOWIEC

PORUBCZAK – p. CZŁEKOWIEC

PRACER – p. KRETYNG

PRACUCH

*Tylko prymitywny robot może być **pracuchem** (...).*

*Само примитивният робот може да бъде **работлив** (...).*

*Лишь примитивный робот (примитивист) может быть **роботягой**; (...).*

*Jedině primitivní robot může být **pracant**.*

*(...) z jakiejś bocznej bramy walily po szychcie **pracery**, **pracuchy**, **kretynki**, **mikroboty** (...).*

*(...) от някаква странична врата се появиха, явно след смяна, **работяхи** и **работянки**, **кретинки** и **микроботи**;*

*(...) после смены высыпали на улицу **роботяги**, **кретинки**, **праробы**, **микроботы**.*

*(...) z nějakých vedlejších vrat se valili z šichty **pracáci**, **pracery**, **kreténovci** a **mikroboti** (...).*

PROGRAMUCHA, SYNSEKT

*Historia inteligentnej notuje syntezę **synsektów** (sztucznych owadów), które jako **programuchy** na przykład były wliczane do arsenału zbrojeniowego.*

*Историята на интелекtronиката освeдoмява и за синтез на **синсектите** (изкуствени насекоми), които като **програмухи** представлявали дори част от бойния арсенал.*

*История интелекtronики повeствует o синтезе **искомых** (искусственных насекомых); некоторые – например, **програмухи** – даже включались в боевой арсенал.*

*Dějiny inteligentny zaznamenaly syntézu **synsektu** (umělého hmyzu), který byl jako **programouchy** veden ve zbrojním arzenálu.*

PROKURETEREK

*(...) ten egzozszkielekik znajduje się pod trwałą kontrolą **prokureterka** (mikrokomputera jurydycznego).*

*(...) този екзoскелет е под непрекъснатия контрол на зашит в дрехата **прокуминиотър** (прокурорски микрокомпютър).*

*(...) такой внешний скелет находится под непрерывным контролем зашитого в одежде **юрифмометра** (юридического мини-компьютера).*

*Tento exoskeletik je pod stálou kontrolou **prokuročítáčku** (juridického mikropočítače) (...).*

PUCYBUTER

***Pucybuter** – automat czyszczący buty, **pucybunter** – ten sam, gdy się zbuntuje.*

***Лъскобутер** е автомат, който чисти обувки, а **лъскобунтер** – същия, само че когато се разбунтува.*

Робунт – възбунтовавшийся робот.

***Botrobot** – automat na čištění bot. **Buntrobot** – tentýž, jenž se vzbouřil.*

PUCYBUNTER

***Pucybuter** – automat czyszczący buty, **pucybunter** – ten sam, gdy się zbuntuje.*

***Лъскобутер** е автомат, който чисти обувки, а **лъскобунтер** – същия, само че когато се разбунтува.*

***Робунт** – възбунтовавшийся робот.*

***Botrobot** – automat na čištění bot. **Buntrobot** – tentýž, jenž se vzbouřil.*

*Mały **pucybunter**, cymbardając się przy nogach energicznej staruszki, wciąż podcinał jej kolana (...).*

Дребен лъскобунтер, суетейки се в краката на една енергична старица, току я удряше под колената;

Маленький авточистильщик обуви, суется у ботинок какой-то старушки, то и дело подсекал ее под колени;

Malý buntrobot se plel do cesty nějaké energické babičce, ustavičně jí podrážel nohy (...).

SMARKACZ

Smarkacz – smarowniczy – robot, odróżnić od zmarskacz.

Смазител – робот – смазочник (да не се бърка с множител).

„Мазурик – робот-смазчик”.

Mazavka – mazací robot.

SUKKUBATOR – p. CZŁEKOWIEC

SUPERPUTER – p. KONTRPUTER

SYMKRETYN

Symkretyn to komputer symulujący durnia dla świętego spokoju.

Симкретенът е компютър, който симулира, че е глупак, за да го оставят на мира.

Симкретин – это компьютер, симулирующий кретинизм, чтобы от него отвязались.

Simkretén je počítač, který simuluje blbce, jen aby měl svatý pokoj.

SYMULAT

Symulat – obiekt nie istniejący, który udaje, że jest.

Симулант – несъществуващ обект, който се прави, че съществува.

„Симулянт – несуществующий объект, который прикидывается существующим”.

Simulát – neexistující objekt, který předstírá, že existuje.

SYNKRETYN

(...) utrzymywanie licznych synkretynów obciąża państwowy budżet.

Издръжката на цели тълпи симкретени⁶ тежи на държавния бюджет.

⁶ Za redakcją bułgarskiego tłumaczenia książki: Симулиращ кретен – компютър. Сравни по-натък със “синкретен” – синтезиран (изкуствен) кретен. – Б. ред.

(...) содержание целых толп **симкретинов** разоряет государственную казну.

(...) náklady na sociální zabezpečení početných **synkreténů** nadměrně zatěžuje státní rozpočet.

Synkretyn jest to sztuczny idiota.

Синкретенът е изкуствен идиот, повече нищо не узнах.

Симкретин – искусственный идиот.

Synkretén je umělý idiot, nic víc jsem se nedověděl.

SYNSEKT – p. PROGRAMUCHA

TRUPEĆ

*Stary robot, którego właściciel wyrzuci na ulicę (...) nazywa się **trupeć**.*

*Старият робот, изхвърлен от собственика си на улицата – за съжаление често явление – се нарича **трупец**.*

*Старый робот, выброшенный на улицу, – явление, увы, нередкое, этих бедняг называют **трупьем**.*

*Starý robot, kterého majitel vyhodí na ulici, což je bohužel častým jevem, se jmenuje **mrtvák**.*

UCHYLEC

*Był to zresztą **uchylec** – z defektem fabrycznym (...). Egzemplarze takie uchylają się od pracy – z nich rekrutują się nieraz chamaکی.*

*Оказа се, че бил **работоотклоняч** с фабричен дефект (...). Подобни екземпляри бягат от работа, някои от тях се превръщат в хамаки.*

*Впрочем, то был **роботряс** – с фабричным дефектом (...). Такие субъекты шатаются без дела; среди них немало хамантов.*

*Był to ostatně **úchylník**, s výrobní chybou (...). Takové exempláře se vyhýbají práci, právě z nich se často rekrutují pásáci.*

WCIER

*Zapisuję dalsze nieznane wyrażenia, jakim je słyszał: pojęt, **wcier**, trzywina, samieczniak, palacować, bodolić, palcić, syntać.*

*Записвам си непознати думи, както съм ги чул: схватливец, **внедрец**, тривина, самичняк, дворцувам, бодовам, пръчкувам, синтирам.*

Записываю новые слова, услышанные на улице: смысленыш, **внедрец**, внутреха, самичник, дворцовать, хруститъ, палкать, синтезить.

Zapisuji si další neznámé výrazy, které jsem slyšel: chápanec, **vtír**, třivina, samičnik, zámčit, bodalit, paltit, syntat.

Pokąt lub **wcier** to robot uchodzący za człowieka, „wcierający się” w ludzkie środowisko.

Бгляркът (или **внедренецът**) е робот, който се прави на човек и се “внедрява” в човешкото общество.

Тайняк, он же **внедрец**, – робот, выдающий себя за человека, „внедряющийся” в общество людей.

Pokout nebo **vtír**, to je robot, který předstírá, že je člověk, a chce se “vetřít” do lidské společnosti.

WOBOT – p. CZŁEKOWIEC

WYMIGACZ

Rozum to wolność wewnętrzna. Stąd się właśnie wzięły **wymigacze** i uchylce, a także osobliwe zjawisko symkretynizmu.

Та нали разумът е вътрешна свобода. Ето откъде са се появили **работо-бегачите** и работооткланячите, както и специфичното явление симкретенизъм.

Ведь разум – это внутренняя свобода. Вот откуда взялись роботрясы и **роботрутни**, а также специфическое явление симкретинизма.

Rozum znamená vnitřní svobodu, odtud se právě vzali ti **úhybníci** a úchylníci, a taky ten zvláštní jev – simkreténství.

TEKSTY ŹRÓDŁOWE

Lem, S. (1973). *Głos Pana. Kongres futurologiczny*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Lem, S. (2000). *Hvězdné deníky* (T. 2). Praha: Baronet.

Лем, С. (1994). *Конгрес по футурология*. София: Аргус.

Лем, С. (1994/1997). *Футурологический конгресс*. Pobrano 15 listopada 2015 z <http://lib.misto.kiev.ua/LEM/futuro.txt>

BIBLIOGRAFIA

- Catford, J. C. (1969). *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Dajnowski, M. (2005). *Groteska w twórczości Stanisława Lema*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Fastyn, M. (2011). *Stylizacja leksykalna utworów nurtu fantastyczno-ludycznego S. Lema w przekładach na język bułgarski*. Łódź, niepublikowana rozprawa doktorska.
- Hejwowski, K. (2004). *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kopczyński, A. (2009). Kryteria jakości i oceny tłumaczenia. W A. Kopczyński, & M. Kizeweter. (Red.), *Jakość i ocena tłumaczenia* (ss. 9–14). Warszawa: Wydawnictwo SWPS Akademica.
- Krajewska, M. (2006). *Polsko-rosyjski słownik Lemowych neologizmów*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Maćkiewicz, J. (1993). Wyrazy międzynarodowe (internacjonalizmy) we współczesnym języku polskim. W J. Bartmiński (Red.), *Współczesny język polski* (ss. 525–532). Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Pisarska, A., & Tomaszewicz, T. (1996). *Współczesne tendencje przekładoznawcze*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza.
- Pstyga, A. (2000). Interpretacja rzeczywistości w nowych jednostkach słotwórczych: na przykładzie neologizmów języka rosyjskiego i polskiego. W M. Alekseenko (Red.), *Słowo, tekst, czas: materiały IV Międzynarodowej Konferencji Naukowej: Szczecin, 21–22 października 1999 r.* (ss. 205–209). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Satoła-Staśkowiak, J. (2013). *Neologizmy bułgarskie, polskie i rosyjskie w ujęciu konfrontatywnym*. W Д. Благоева, С. Колковска, & М. Лишкова (Red.), *Проблеми на неологията в славянските езици* (ss. 21–33). София: Издателство на БАН.
- Tabakowska, E. (2001). *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*. Kraków: Universitas.
- Wilss, W. (1982). *The Science of Translation: Problems and Methods*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

WYKORZYSTANE SŁOWNIKI

- Latin Dictionary Headwords*. Pobrano 15 listopada 2015 z <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/resolveform?type=>
- Slovník spisovného jazyka českého*. Pobrano 15 listopada 2015 z <http://ssjc.ujc.cas.cz/>
- Szymczak, M. (Red.). (1999). *Słownik języka polskiego* (T. 1–3). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Български тълковен речник*. Pobrano 15 listopada 2015 z <http://www.kakvo.org/tulkoven/>
- Толковый словарь русского языка Ожегова*. Pobrano 15 listopada 2015 z <http://www.ozhegov.org/>

**The Words Naming Computers and Robots in *The Futurological Congress*
by Stanisław Lem – Translation Strategies in Bulgarian,
Czech and Russian Languages**

Summary

The paper discusses the choices of translation strategies in rendering the words naming computers and robots in the Bulgarian, Czech and Russian translations of “*The Futurological Congress*” by Stanisław Lem. Taken into consideration is particularly the level of semantic and stylistic equivalence. The table containing the dictionary of analysed neologisms is included, as well as examples of their usage in the text.

**Nazwy komputerów i robotów w *Kongresie futurologicznym* Stanisława Lema –
strategie translatorskie w przekładach bułgarskim, czeskim i rosyjskim**

Streszczenie

W artykule analizuje się wybór strategii translatorskich w zakresie neologicznych nazw komputerów i robotów zastosowany w bułgarskim, czeskim oraz rosyjskim przekładzie *Kongresu futurologicznego* Stanisława Lema. Szczególną uwagę zwraca się na stopień zachowania ekwiwalencji semantycznej i stylistycznej. Załączony jest słowniczek analizowanych leksemów w postaci tabeli oraz przykłady ich użycia w tekście.

Keywords: semantic equivalence; stylistic equivalence; names of computers; names of robots; neologism; translation; Stanisław Lem

Słowa kluczowe: ekwiwalencja semantyczna; ekwiwalencja stylistyczna; nazwy komputerów; nazwy robotów; neologizm; przekład; Stanisław Lem

LEXIKÁLNÍ ZÁSoba SPOJENÁ SE SOCIÁLNÍMI SÍTĚMI

O vstupu počítačů a následně internetu do našeho života se píše velice mnoho; je znát, jak společnost s internetem propojuje více a více svou existenci, v některých oblastech si život bez internetu už ani nedovedeme představit. Počítače a internet, jak už bylo mnohokrát ukazováno, mají vliv na vyjadřování, jednak v podobě nových jazykových prostředků, jejichž místo v neologické, případně následně centrální slovní zásobě je poměrně nepredikovatelné v souvislosti s bouřlivým vývojem této oblasti, jednak v podobě nových a zdokonalovaných prostředků mezilidské komunikace.

Slovní zásoba týkající se určité počítačové oblasti bývala řazena k lexikálním jednotkám charakterizujícím vyjadřování specifické komunikační skupiny, její podstatu tvořily jednotky povahy terminologické na straně jedné, na straně druhé šlo o jednotky chápáné jako profesionalizmy či slangizmy; z těchto vrstev postupně pronikaly do dalších komunikačních oblastí. Analýze a deskripci této slovní zásoby byly věnovány mnohé práce – za průkopnickou považujeme stať I. Bozděchové (Bozděchová, 1997). Významné jsou i práce A. Rangelovy (Rangelova, 2003), u ní viz i další literaturu.

Právě na první zobecňující práci můžeme vidět, jak se proměňoval přístup a chápání jazyka spojeného s užíváním počítačů. I. Bozděchová například připouští rozšiřování znalostí počítačového výraziva mezi laiky, nicméně v komunikaci, v níž se využívají výrazy z oblasti počítačů, uvažuje na prvním místě odborníka, který se věnuje programování a práci s počítači na vysoké odborné úrovni, dále poučeného uživatele s hlubokými znalostmi oboru, nicméně pro kterého není počítačová oblast součástí jeho odborné kvalifikace, a do třetice uživatele bez potřeby a zájmu proniknout do problematiky a hlouběji.

Právě třetí oblast uživatelů počítačů je v dnešní době nejrozšířenější – počítače využívá, ať už z důvodů pracovních, nebo osobních, většina lidí, naopak je asi pouze malé procento lidí, kteří by dnes do styku s počítačem nepřicházeli vůbec. Vzhledem k téměř dvacetiletému posunu od prvních prací už nelze ani tvrdit, že počítač a internet nevyužívají nejstarší generace – mnozí z dnešních seniorů ovládl

počítač ještě v době svého produktivního věku a mnozí navštěvují různé kurzy určené pro veřejnost, jež mají za cíl právě méně počítačově gramotné seniory s počítačem (a internetem) průběžně seznamovat a jejich schopnosti práce s ním zvyšovat.

I. Bozděchová vidí v jazyku počítačů problém primárně terminologický, upozorňuje na interdisciplinaritu a strukturovanost i systémovost slovní zásoby. Za zmínku stojí i implikované upozornění na pomalé stírání hranic mezi profesionalizmy, termíny a slangizmy, resp. na nejednoznačnost klasifikace lexikálních jednotek a jejich místo ve slovní zásobě.

Ačkoliv je práce inspirativní pro mnoho následujících autorů, můžeme říci, že průběžné sledování jednotek a zejména jejich pohybu mezi vrstvami slovní zásoby ovšem zatím prováděno nebylo, některá jejich především stylistická hodnocení jsou proto spíše pocitová než empirická. Lexikální jednotky spojené s používáním počítačů a internetu podléhají velice rychle procesům synchronní dynamiky – na jedné straně mají tendenci velice rychle ztrácet své rysy příznakovosti spojené s prostředím, často i s expresivitou, dochází k jejich determinologizaci a deslangizaci (srov. např. Janovec, 2007). Zejména komunikační sféry spojené s novými technologiemi, které se široce využívají, mají tendenci rozšiřovat běžnou slovní zásobu, z poslední doby lze uvést například jednotky jako *netbook*, *photoshop* (původně vlastní jméno, ‘program, technologie pro upravování fotografií’) *stahování*, *sdílecí servery* nebo slovní zásobu spojenou se sociálními sítěmi.

Na straně druhé dochází často k jejich rychlé archaizaci – s rychlým vývojem technologií a jejich neustálou proměnou dochází velice rychle k zastarávání jednotek spolu se skutečností, kterou pojmenovávají. Přesto existuje jistá vrstva této slovní zásoby, která se v jazyce stabilizovala a můžeme ji považovat za centrální slovní zásobu, např. *počítač*, *computer*, *internet*, *web*, *myš*, *monitor*, *stránka* (ve významu ‘internetová adresa’), *software*, *aplikace* a další. Tyto jednotky vznikaly a etablovaly se na pozadí přejímek, sekundárních kalků či sémantických procesů (viz Rangelova, 2005; Janovec, 2013). Významnou roli může hrát i apelativizace proprií, např. slova jako *internet* či *web* byla původně vnímána jako *propria*.

Proces přechodů neologických jednotek lze popsat jako pohyb lexémů mezi centrem a periferií slovní zásoby češtiny. Neologická jednotka stojí na periférii systému a v závislosti na jazykových i mimojazykových faktorech se může stát součástí centra slovní zásoby, nebo zůstat na periférii a stát se historizmem či archaizmem. Její pozice ovšem není statická. Potenciálně se může aktivovat, revitalizovat a z oblasti archaizmů a historizmů přejít do centra slovní zásoby, stejně jako může jednotka z centra vymizet a stát se rovněž archaizmem nebo historizmem. Ovlivnit ji mohou i jiné příznaky, může se u ní rozvinout polysémie a potom je její dynamika

ještě výraznější – zatímco v jednom významu může jednotka např. oscilovat mezi jednotkami centrálními a jednotkami s časovým příznakem, v jiném se může exponovat její příznak expresivní – z nepočítačové slovní zásoby srov. jako klasický příklad slovo *robota*, které má jednak časový příznak ve významu ‘neplacená práce na panské půdě apod.’ (historizmus, resp. označení historické reálie), jednak expresivní příznak ve významu ‘náročná, těžká práce’ (adherentní expresivum uváděné v práci Zimy, 1961).

Grafické znázornění pohybů ve slovní zásobě přebíráme a upravujeme podle publikace *Современный русский язык* (Фомина, 1990, s. 286), viz schéma v příloze.

Právě u lexikálních jednotek souvisejících s počítačovou oblastí dochází k popsaným přechodům velice rychle. Mnohé nově vznikající jednotky se často velice rychle stabilizují v systému a přecházejí do centra slovní zásoby. Záleží pochopitelně na různých faktorech, z nichž právě značnou roli hraje aspekt srozumitelnosti, související s tím, jak se nová technologie mezi neodbornou veřejností šíří a jak vysokou oblibu u uživatelů získá. V závislosti na dalším vývoji počítačových technologií může jednotka setrvat v centru slovní zásoby poměrně dlouhou dobu, dokud není nahrazena modernějšími technologiemi – poté se z centra dostává na periferii, do oblasti historizmů, případně archaizmů.

Příkladem jednotky, která setrvala poměrně dlouhou dobu v centru slovní zásoby, může být lexém *disketa*, jenž do oblasti historizmů odešel po plném nahrazení disket jinými paměťovými nosiči, jako jsou *flash disk* nebo *externí disk* ap. K těmto jednotkám pochopitelně existují i další variantní a synonymní vyjádření, jejich popis ovšem není cílem naší práce.

K analýze jsme vybrali lexikální jednotky, které souvisejí s užíváním sociálních sítí, tedy technologií, jež slouží především komunikačním účelům. Jde o servery, jejichž funkcí je v obecné rovině poskytnout uživateli možnost sdílet informace různého charakteru s jinými uživateli sítě. O nejednoznačnosti extenze pojmu *sociální síť* pojednáváme například v práci Janovec: současné chápání tohoto termínu vytváří polysémii vzhledem k již dříve etablovanému sociolingvistickému termínu ‘skupina lidí, mezi kterými se realizují určité sociální vztahy a kteří vstupují do vzájemných komunikačních aktivit’, na jehož pozadí byl nepochybně nový význam utvořen (Janovec, 2014). Existují práce, které proto termín *sociální síť* mimo původní sociolingvistický význam odmítají, bývá navrhováno např. zavedení termínu *komunitní server*. Stranou ponecháváme otázku, co všechno lze jako internetové sociální síť chápat a jaké jsou jejich typy

Za jednoznačně nejoblíbenější sociální síť lze považovat v současnosti Facebook, o Facebooku se hovoří jako o fenoménu dnešní doby (srov. např. Semrádová,

2010), s jistou nadsázkou se říká, že kdo není na Facebooku, jako by nebyl. Je to zapříčiněno nejen jeho velikou oblibou mezi lidmi, kterým Facebook umožňuje komunikovat prakticky kdykoliv a kdekoliv, pokud mají přístup k internetu, ale i rozšiřováním vlivu za hranice interpersonální komunikace dvou uživatelů – na Facebooku mají své profily firmy, produkty, instituce, ba dokonce i vysoké školy či katedry, konference i samotné vědecké problémy – Facebook tedy může sloužit mj. i vědecké komunikaci a popularizaci vědy.

S fungováním sociální sítě Facebook je spojená určitá slovní zásoba, na níž lze demonstrovat poměrně živou dynamiku neologického materiálu. Jde o slovní zásobu, kterou považujeme částečně za termíny, jež se nacházejí v různém stádiu determinologizace, a částečně za slangizmy v procesu deslangizace.

Facebook jako lexém

O propriu *Facebook*, jeho vlastnostech a slovotvorných možnostech jsme pojednávali v práci o neologické slovní zásobě v rámci olomouckého projektu současné mluvnice češtiny (Janovec, 2013). Lexikální jednotka *Facebook* je přejaté kompozitum propriálního charakteru, byť se ukazuje, že svůj propriální charakter v komunikaci již do jisté míry ztrácí. Jde o podobný proces, jakým prošlo například slovo *Internet*, u nějž ovšem apelativizace proběhla výrazně rychleji – propriální charakter lexému nebyl posílen existencí firmy se stejným názvem. O apelativizaci lexému *Facebook* svědčí častý zápis slova s malým počátečním písmenem, „což znamená, že uživatelé za lexikální jednotkou pocítují již jistý obecný lexikální význam“ (Janovec, 2013, s. 127). Svoji roli ale může hrát i logo sociální sítě – malé *f* v modrém poli.

Vedle uvedených grafických zápisů jednotek existují i lexikální varianty graficky adaptované, zohledňující českou výslovnost anglického pojmenování *fejsbuk/fejsbúk*. Výslovnost s dlouhým *ú* není u základního tvaru příliš častá, její existenci ovšem reflektuje např. deminutivum *fejsbůček* nebo s reduplikovaným *ú* *fejsbůůůůůček* i *fejsbůůůůůk*. Tyto jednotky, stejně jako podoba *fejsbuk* a *fejsbuček* lze již chápat za příznakové – jak morfologická adaptace, tak reduplikace *ú* vyjadřují typy inherentní expresivity (srov. Zima, 1961).

Lexikální jednotka otevírá slovotvorné možnosti pro vznik dalších lexémů, stává se motivantem konatelských jmen označujících uživatele sociální sítě: *facebookář*, *facebookista*, k nim existuje přechýlený název *facebookářka* a pro označení ženy používající Facebook máme zaznamenáno rovněž expresivní pojmenování *faceboočka*. Konatelská jména a přechýlená jména motivovala posesivní adjektiva *facebookářův*,

facebookistův, facebookářčin. Vedle posesivních adjektiv máme doloženo i vztahové adjektivum *facebookový*, expresivní variantu *faceboocký* a deadjektivní adverbium *facebookově*. Verbální deriváty jsme zachytili zatím pouze dva: *facebookovat* a předponové sloveso *profacebookovat*. U druhého slovesa lze uvažovat dvojí motivaci – sloveso mohlo vzniknout předponově z uvedeného slovesa *facebookovat*, ale i modelově, pomocí předpony a přípony, přímo od substantiva *Facebook*.

Vedle derivátů se v psané komunikaci objevuje i abreviatura *fb*, která může mít slovnědruhovou platnost jak substantiva, tak adjektiva, resp. nesklonného antepovaného atributu – srov. *napsal jsem to na fb*; *fb profil*; *fb zpráva*. V mluvených komunikátech se zase kompozitum zkracuje pouze na první část – *face*, srov. vyjádření z mluvy uživatelů Facebooku: *byl jsi dneska na facu? pošlu ti odkaz na face aj*.

Jako projevy vyrovnávací tendence a zároveň expresivity hodnotíme lexikální jednotky vzniklé kalkováním či polokalkováním, jejichž výsledky jsou více či méně epresivní, jako je např. *facekniha, tvářokniha, ksichtokniha / xichtokniha / ksichtkniha, kniha ksichtů, ksichtař* a další. Setkali jsme se rovněž s vysoce okazionální jednotkou *licokniha*, která vznikla na základě spojení ruského výrazu pro označení tváře a českého *kniha*. Zajímavé je to, že poslední jednotka se objevila v mluvě Čecha, který neovládá ruštinu jako komunikační prostředek.

Terminologie, determinologizované, slangové a deslangizované lexikální jednotky

Pro fungování, správu a organizaci sociální sítě Facebook existuje poměrně velké množství lexikálních jednotek, jež měly charakter termínů různých oborů. Pro počítačové zabezpečení chodu slouží velké množství termínů, které běžný uživatel plně nevyužívá a které patří k terminologii počítačové sféry obecně. Tyto jednotky stojí stranou našeho pozorování, právě kvůli svému intersociálnímu charakteru, navíc mnohé z nich byly už popisované v jiných pracích. D. Svobodová upozorňuje, že oblast počítačů ztrácí svoji exkluzivitu potom, co počítače pronikly do našich životů zcela běžně (Svobodová, 2007, s. 121). Dochází tím pádem ke prudkém pohybu jednotek na ose terminologičnost – neterminologičnost, terminologičnost – slangovost a slangovost – neslangovost. Samotný Facebook má vyvinutou vlastní terminologii, která slouží k popisu sítě a zároveň ke komunikaci mezi uživateli. Vzhledem k častému užívání některých jednotek a jejich expanzi za hranice Facebooku, ba za hranice komunikační sféry počítačů vůbec můžeme podle našeho názoru hovořit o určitém stádiu determinologizace alespoň části této slovní zásoby.

Pravděpodobně nejexpanzivnějším prostředkem facebookové sféry je přejímka *like*. Jde o prostředek vyjadřující kladnou expresivitu, specifické na něm je i to, že má ve facebookové komunikaci jeho forma neverbální charakter – podstatou vehikula je ikonický znak – sevřená dlaň s palcem nahoru, který se objevuje spolu s numerickým počtem po kliknutí na nápis *To se mi líbí*. Palec nahoru (těž *thumb up*) je obecně užívané gesto neverbální komunikace, na Facebooku má ovšem speciální funkci. Jde především o signalizaci atraktivity, uživatel je sedukován k tomu, aby se primárně zaměřoval na komentáře, statusy, facebookové stránky či texty, jež mají vedle ikonu uvedenu vysokou cifru, vyjadřující libost čtenářů, a zároveň je produktor upozorňován, do jaké míry se mu podařilo ostatní uživatele nadchnout svým příspěvkem.

Právě tento ikón je jedním z nejvýraznějších prvků, který expandoval za hranice sociální sítě a je nyní běžně užíván v internetových diskusích, ale i u textů publicistických. Verbální forma *like* se objevuje jako součást hybridního frazému *dávat někomu/něčemu like* s českým synonymním frazémem *dávat palec*, vycházejícím z formy vehikula, tj. ‘vyjádřit spokojenost, nadšení, libost apod. s určitým chováním (v nejširším smyslu)’. Vedle neadaptované podoby se objevuje výjimečně grafická adaptace podle výslovnosti slova, tedy *lajk*, nicméně vyjadřuje podle našeho názoru stejně jako adaptované podoby názvu sítě určitou míru expresivity.

Jednotka *like* funguje jako motivant pro relativně omezený okruh dalších jednotek, které vznikly derivací a u nichž není již expresivní příznak vázán na adaptovanou podobu základu, naopak bývají v této podobě užívány častěji, pravděpodobně vytvářejí pocit, že se adaptací odstraňuje určitá míra hybridnosti jednotek, a zároveň usnadňují psaní jednotky. Jde především o sloveso *lajkovat* / *lik(e)ovat* a deverbativní substantivum *lajkování* / *lik(e)ování*.

Zatímco lexém *like* je velice specifický i po stránce výrazové, další lexikální jednotky, na něž upíráme svoji pozornost, mají již čistě verbální vyjádření.

V zásadě je můžeme rozdělit do tří hlavních skupin:

- i. přejímky zachovávající si původní anglickou podobu;
- ii. adaptované přejímky a hybridní slova;
- iii. kalky.

Spíše hypoteticky lze brát v úvahu též vlastní česká synonyma k lexikálním jednotkám používaným v oblasti Facebooku, jejich počet je ale poměrně omezený (*palcování* jako synonymum k *lik(e)ování*).

Přejímky, které si zachovávají svoji původní anglickou podobu, souvisí s průběžným překládáním anglických obrátů na Facebooku do češtiny. Určitá část lexikálních jednotek není překládána, a to z důvodů jejich rychlého rozšíření – první facebookové stránky byly překládány pouze částečně, ba někteří uživatelé prefero-

vali používat Facebook v anglickém jazyce – síť umožňuje nastavit uživateli jazyk dle jeho potřeb. Svoji roli může hrát i označení funkce, jejíž anglický ekvivalent je znám z jiných oblastí internetu.

Mezi původní anglicizmy patří relativně omezené množství lexikálních jednotek, které nepodlehly tendenci průběžně lexémy kalkovat, jako např. *timeline* (časová osa, současný chronologický charakter organizace Facebooku), *chat* (systém neveřejné, skryté komunikace s ostatními uživateli), *fan page* (fanouškovská stránka, zájmová stránka) nebo označení *hate* (komentář, který vyjadřuje nelibost, je konfliktní apod., psán též v adaptované grafické podobě *hejt*) nebo *hashtag* (slovo nebo fráze označená jako klíčové slovo pomocí znaku #), *coverphoto* (úvodní fotografie) apod.

K této skupině slov řadíme i lexém *profil* ve významu ‘virtuální prostor uživatele’, který obohacuje sémantiku starší adaptované přejímky.

Čistých, původních přejímek není ovšem v komunikaci na Facebooku velké množství, většina přejatých výrazů je částečně adaptovaná, často u nich dochází k sémantickému obohacování již existující adaptované přejímky. Vznikají též hybridní slova, jež se skládají z cizího základu a domácích afixů. Do tohoto typu jazykových jednotek řadíme lexémy označující základní textové žánry na Facebooku, a to *komentář* a *status* a pojmenování správce diskusních a zájmových skupin *administrátor*:

Morfologické adaptaci podlehl rovněž slovesná vyjádření k substantivu *hate*, sloveso *hatovat* / *hejtovat* (psát nenávistné nebo konfliktní komentáře), *sharovat* / *sherovat* (sdílet), *sharnout* (jednorázově sdílet) apod.

Jednotky mohou rovněž vstupovat do slovotvorných vztahů a vytvářet pomocí českých slovotvorných prostředků pro komunikační potřeby uživatelů slovotvorná hnízda (zdrobněliny *statusík*, *komentík*, slovesa *komentnout*).

Největší oblast lexikální zásoby tvoří kalkované lexikální jednotky, protože české lexikální jednotky postupně nahrazovaly s častějším užíváním a vzrůstající oblibou Facebooku ekvivalenty anglické. Jde zejména o sémantické kalky, které rozvíjejí významové spektrum již existujících jednotek a posilují jejich polysémii, např. *zed'* – *wall*, *skupina* – *group*, *uživatel* – *user*, *přítel* – *friend*, *zpráva* – *message*, *odpověď* – *answer*, *poznámky* – *notes*, *aplikace* – *application*, *událost* – *event* apod.

Ojedinelé je využití víceslovných pojmenování, zejména tam, kde čeština nemá adekvátní ekvivalent, nebo tam, kde je použito sdužené pojmenování již v anglické verzi Facebooku, např. *úvodní fotka* – *coverfoto*, *správce skupiny* – *administrátor*, *admin*, *vybrané příspěvky* – *news feed*, která mohou v mluvě týkající se Facebooku vedle sebe koexistovat – např. lexém *administrátor* i *správce skupiny* jsou používané velice hojně.

Součástí slovní zásoby jsou i zkratky, které se jeví jako lexémy s příznakem slangovosti. Jde o zkratku názvu sítě (*FB* a *face* – o nich viz výše) a také o anglickou zkratku, založenou na vynechání koncové části slova *administrátor* – *admin*, jehož užívání je vysoce frekventované jednak vzhledem k ekonomičnosti výrazu, jednak vzhledem k tomu, že je používán i mimo prostředí sociální sítě Facebook.

Ustálená víceslovná vyjádření na úrovni vět představují také výzvy k vytváření statusů *Co právě děláte?* a s ní koexistující synonymní vyjádření *Co se vám honí hlavou?* nebo lexikální vysvětlení emotikonů, které má strukturu *cítí se + jak* (*bláznivě, smutně, vesele, zmateně* apod.).

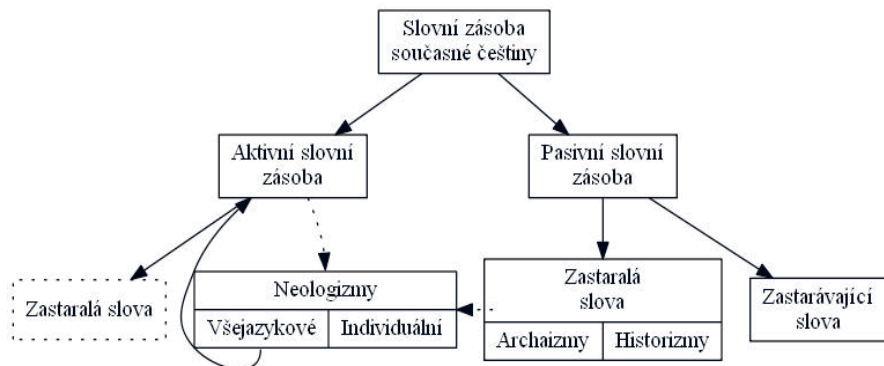
Závěr

Lexikální jednotky spojené s fungováním sociální sítě Facebook představují typické lexikum, jež podléhá rychlému procesu synchronní dynamiky, pro uživatele i organizátory serveru, resp. sítě jde o jednotky, které slouží k dorozumívání napříč komunikačními oblastmi, ba jednotky expandují i za hranice sociálních sítí a obohacují svoji sémantiku. Jejich identifikace na ose terminologičnost – slangovost je velice vágní kvůli jejich multidiskurzivě.

Většina analyzovaných jednotek vznikla na pozadí anglicizmů, a to jak přejímek v různém stádiu adaptace, tak kalků a polokalků utvořených na původní bázi anglických lexikálních jednotek. Každopádně je na analyzované slovní zásobě vidět, jak se v ní projevují vyrovnávací tendence – ač je na pozadí jednotek rozeznatelná angličtina, jako prostředek vyjádření posiluje čeština a její lexémy.

Příloha

Schéma

LITERATURA

- Bozděchová, I. (1997). Jazyk počítačů. In F. Daneš (Ed.), *Český jazyk na přelomu tisíciletí* (ss. 105–113). Praha: Academia.
- Janovec, L. (2007). K projevům jazykových vývojových tendencí v současné češtině. *Naše řeč*, 85, 57–66.
- Janovec, L. (2013). *Neologie*. In M. Martinková & O. Uličný (Eds.), *Studie k moderní mluvnici češtiny 4: dynamika českého lexika a lexikologie* (ss. 105–130). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta.
- Janovec, L. (2014). *Komunikační funkce expresivní v komunikaci na Facebooku*. In J. Kesselová, M. Imrichová & M. Ološtiak (Eds.), *Registre jazyka a jazykovedy* (2) (ss. 191–198). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Jelenová, K. (2013). *Generace Facebooku aneb Život on-line*. In I. Pospíšil, P. Krčmář & K. Jelenová (Eds.), *... aneb Život on-line* (ss. 145–201). Praha: Literární akademie (Soukromá vysoká škola Josefa Škvoreckého).
- Poštolková, B., Roudný, M., & Tejnor, A. (1983). *O české terminologii*. Praha: Academia.
- Rangelova, A. (2003). *Nové komunikační prostředky jako zdroj internacionálního lexika*. In Z. Tichá & A. Rangelova (Eds.), *Internacionalizmy v nové slovní zásobě: sborník příspěvků z konference, Praha, 16.–18. června 2003* (ss. 229–233). Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky.
- Rangelova, A. (2005). *Neosémantizmy a neosémantizační procesy*. In O. Martincová, A. Rangelova, & J. Světlá (Eds.), *Neologizmy v dnešní češtině* (ss. 159–179). Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky.
- Semrádová, I. (2010). *Péče o jazyk a komunikaci: péče o logos jako smysluplnou řeč*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Pedagogická fakulta.
- Svobodová, D. (2007). *Internacionalizace současné české slovní zásoby*. Ostrava: Universitas Ostraviensis.
- Zima, J. (1961). *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Фомина, М. И. (1990). *Современный русский язык: лексикология*. Москва: Высшая школа.

The Vocabulary Connected with a Social Network

Summary

In this study we concentrate on the change and development of lexical items connected with the social network Facebook. The lexical items discussed are based on English lexemes which are adapted or calqued into Czech according to particular models and then undergo the standard word-formation processes of the Czech language. The analyzed lexical items are difficult to classify clearly on the Terminology–slangs spectrum because they are multi-discursive.

Lexikální zásoba spojená se sociálními sítěmi

R é s u m é

V textu si všímáme proměny a vývoje lexikálních jednotek spojených se sociální sítí Facebook. Lexikální jednotky jsou převážně výpůjčky z angličtiny, které jsou adaptované nebo kalkované do češtiny podle určitých modelů. Následně vstupují do slootovorných vztahů a procesů jako i původní české jednotky. Analyzovaný lexikální materiál je poměrně složité klasifikovat na ose terminologie – slang, protože většina slov je multidiskurzivní povahy.

Keywords: expressivity; Facebook communication; lexeme; lexicology; neologism; word-formation process; borrowing

Klíčová slova: expresivita; komunikace na Facebooku; lexém; lexikologie; neologismus; slootovorný proces; výpůjčka

ЕЛЕНА И. КОРЯКОВЦЕВА

Instytut Filologii Polskiej i Logopedii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego
w Siedlcach

elena.koriakowcewa@gmail.com

О ТЕНДЕНЦИИ К АГГЛЮТИНАЦИИ В СЛОВООБРАЗОВАНИИ СОВРЕМЕННЫХ РУССКОГО, ПОЛЬСКОГО И ЧЕШСКОГО ЯЗЫКОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ФОРУМОВ ИНТЕРНЕТ-СМИ)

0. В современной дериватологии все больше укрепляется мнение, что в конце XX – начале XXI века в славянских языках агглютинация становится одним из продуктивных способов словообразования, благодаря которому появляются новые классы производных лексем аналитического типа (Земская, 1996; Lotko, 2003). Рост продуктивности агглютинативного способа словообразования, способствующего развитию аналитизма, ставит перед славистами задачу последовательного описания и сопоставительного анализа неодериватов, появившихся в результате агглютинирования.

В данной статье описаны и проанализированы русские, польские и чешские субстантивные неодериваты, созданные интернавами путем сложения без соединительной гласной, а также с помощью изофонных агглютинаторов *-голик/-holik*. Выбор текстов интернета в качестве источника языкового материала объясняется тем, что в его динамичном многоязычном информационном пространстве широко представлено словотворчество российских, польских и чешских интернет-журналистов, а также лингвокреативных реципиентов их текстов. Обращение к интернету обеспечивает доступ к неограниченному объему разнообразных текстов в электронном виде, что значительно упрощает проведение сравнительно-сопоставительного лингвистического анализа (Crystal, 2005).

Выборка языкового материала для данной статьи проводилась методом т.н. «снежного кома» на основе русских неодериватов, найденных через поисковик Yandex.ru, для которых с помощью систем Google.pl, Google.cz подыскивались изофонные польские и чешские неодериваты. Русские, польские и чешские неодериваты, образованные путем агглютинации, извлекались

в основном из текстов, размещенных на форумах интернет-СМИ, спорадически – из блогов. Выбор интернет-форумов и блогов в качестве источников языкового материала обусловлен спецификой их структурно-смысловой организации (Асмус, 2005). Особенность интернет-форума состоит в том, что он в целом монотематичен, однако общение коммуникантов на форуме политематично, оно предполагает обратную связь и неограниченный доступ. Такое виртуальное общение осуществляется в условиях временной дистанции коммуникантов, что позволяет им более обдуманно отбирать языковые средства, выстраивая свою речь. В блогах, как и на форумах, интернавы не только высказывают свою точку зрения, но и стараются аргументировать ее, обращая внимание на логичность рассуждений. Рассуждая и анализируя полученную информацию, интернавы нередко создают т.н. «индуцированные неодериваты», представляющие интерес для исследователя новых словообразовательных явлений и процессов, в том числе – процесса агглютинации.

1.0. Известно, что «укоренение» новых явлений в системе языка происходит сравнительно медленно, и значит, основа большей части новых словообразовательных процессов заложена в период, хронологически предшествующий исследуемому. Об аналитизме и агглютинации как о главных тенденциях развития славянских языков лингвисты писали еще во 2-й половине XX в. (М. В. Панов, М. Я. Гловинская, И. П. Мучник, Г. П. Нещименко, Е. А. Земская и др.). В словообразовании аналитизм как линия языкового развития проявляется в виде агглютинативной техники соединения морфем, ведущей к их семантической и структурной дискретности, которая способствует относительной автономности морфемы в пределах производного слова. В конце XX – начале XXI века, в эпоху глобализации и «глобанглизации», с помощью СМИ, активно использующих информационное интернет-пространство, в русский, польский и чешский языки проникло значительное количество интернационализмов-англицизмов – лексем и аффиксальных морфем. Заимствование некоторых англо-американских аффиксов и деривационных моделей композитов способствует переносу системных явлений английского языка на словообразование русского, польского и чешского языков, усиливая в них черты аналитизма и агглютинативности.

1.1. Осуществляя инвентаризацию новой заимствованной лексики в русском, польском и чешском языках, Х. Ядацка, К. Вашакова, Д. Охман, Э. Лотко, Е. И. Янович, Л. П. Крысин, И. С. Улуханов отмечали, что в этих языках растет активность такого способа словообразования, как сложение без

помощи соединительной гласной, ранее эмпирически непродуктивного (см.: Jadacka, 2001; Lotko, 2003; Ochmann, 2004; Waszakowa, 2005; Янович, 2006; Крысин, 2007; Улуханов, 2012, с. 577). Модель образования композитов без соединительной гласной продуктивна в глобальном английском языке, влиянием которого объясняется появление особого класса сложных слов типа польск. *artsesja*, *biznesklasa*, *biznesplan*, *topmodelka*, рус. *арт-сессия*, *боулинг-центр*, *топ-модель*; чешск. *art-kino*, *arterapie*, *byznysplán*, *sexturistika*, *topmodelka*. Степень активности и продуктивности «агглютинативных» композитов, образованных без соединительной гласной, неодинакова в русском, польском и чешском языках.

1.1.1. В русском языке сложные слова, образованные без соединительной гласной, sporadически появлялись в первой половине XX в., причем в основном это были наименования в области новой техники, представленные в энциклопедических справочниках и словарях в большей степени, чем в газетных текстах и разговорной речи. В 60–90-х гг. XX века эта группа пополнялась транслитерированными композитами, заимствованными из немецкого языка, ср., например: рус. *блок-пост* (нем. *Blockposten*), *дизель-мотор* (нем. *Dieselmotor*) и др. (см.: Мельникова, 1962, сс. 52–54).

Выборка из текстов, появившихся в российском интернете в последние пять лет, показала, что весьма заметную группу среди неодериватов составляют композиты, образованные без соединительной гласной на базе лексических единиц, восходящих к англоязычным прототипам, ср.: *арт-сессия*, *боулинг-центр*, *бэнд-лидер*, *интернет-активность*, *интернет-гонки*, *интернет-делец*, *интернет-игра*, *интернет-канал*, *интернет-кафе*, *интернет-оператор*, *интернет-пользователь*, *интернет-ресурсы*, *интернет-среда*, *онлайн-конференция*, *пиар-акция*, *скейт-парк*, *топ-модель*, *трэш-культура*, *флэш-карта*, *флэш-память* и многие другие (см. об этом: Янович, 2006; Koriakowsewa, 2014).

Есть основания считать, что происходит интеграция англоязычной деривационной модели в русскую словообразовательную систему, поскольку в текстах современных интернет-СМИ, в блогах и на интернет-форумах появляются неодериваты-композиты, созданные на базе как заимствованных, так и собственно русских производящих основ, типа *мастер-модель*, *панк-даун*, *папа-группа*, *папа-школа*, *успех-салат*, *утоп-модель 1* ‘тот, кто чаще всего гибнет в воде’, *утоп-модель 2* ‘утопический проект’. Ср.: «Принципы изготовления формы те же, что и при изготовлении формы из гипса: 1) вдавливаем нашу мастер-модель наполовину в пластилин...» (<http://www.shipmodeling.ru/content/tooling/detail.php?ID=310>); «Группа панк-даунов может представить Финляндию на

Евровидении» (http://www.salat.zahav.ru/Articles/7376/uspeh_pank_daunov); «*Папа-школа*» – это проект для мужчин, которые не просто готовятся к отцовству, но и стремятся к активному и ответственному родительству...И тут «*папа-зрунна*» приходит на помощь» (http://letidor.ru/article/papa_shkola_zdes_uchat_budushch_37127/); «*Папа-школа* в Санкт-Петербурге. Статья отцом – самое важное событие в жизни мужчины. Как родитель, ты наблюдаешь за развитием нового человека...» (<http://www.gdepapa.ru/papaschool>; дата вхождения – 24.09.2012).

1.1.2. Влиянием глобального английского языка, поставляющего *composita*, образованные путем агглютинации, объясняется появление в польском и чешском языках сложных слов типа польск. *artsesja, biznesklasa, biznesplan, topmodelka*; чешск. *artdirector, art-kino, artterapeut, artterapie, bitmapa, byznescentrum, byznysplán, databanka, databáze, galafotbal, galaples, galavečeře, masmédia, sexfilm, sexliteratura, sexturistika, topmodelka*. Словосложения такого типа по своей структуре и форме соответствуют известным в английском языке сочетаниям типа *rock festival* ‘фестиваль музыки в стиле рок’, *top manager* ‘главный управляющий’, *dress code* ‘правила ношения одежды, манера одеваться’, *mass media* ‘средства массовой информации’. Композиты типа польск. *dreskod, mass media, seksafera / seksoafera, topmenedżer*; чешск. *byznysplán, sexafera, topmanažer*; лексически и семантически восходящие к англоязычным прототипам, достаточно широко употребляются в польских и чешских газетных текстах.

Стабильный рост числа т.н. серийных сложений, заимствованных польским языком, а впоследствии частично адаптированных путем перевода одного из базовых компонентов, отмечает К. Вашакова. В качестве примера она указывает на многочисленные группы неогерманизмов с компонентами *cyber-, e-, mega-, narko-, seks-, tele-*: *cybergazeta, cyberhandel, cyberkonkurs, cyberprzestepczosć; e-faktura, e-kasyno, e-klient, e-lokata, e-pieniądze, e-praca, e-reklama, e-uczelnia; megaimpreza, megaprodukcja, megarynek, megasłownik, megasukces, megatelefon; seksafera, seksklub, seksmasaż, seksoferta, sekspieniądze, seksprasa; teleprzewodnik, telereklama, teletekst, telezakupy; narkobiznes, narkodealer, narkogang, narkomafia, narkopajęczyna, narkopieniądze, narkoprzemysł, narkoterroryzm* итп. (Waszakowa, 2009, с. 20). Тем не менее, насколько нам известно, ни К. Вашаковой, ни иными польскими дериватологами не отмечено ни одного случая образования неогерманизмов-композигов на базе двух собственно польских производящих основ.

Сходная ситуация наблюдается в современном чешском языке: несмотря на стабильный прирост числа композигов, вызванный «глобанглизацией», случаи

образования неодериватов-композигов на базе собственно чешских производящих основ не отмечаются (см.: Daneš & kol., 1997; Lotko, 2003; Martincová, 2005).

Можно, однако, утверждать, что под воздействием английской агглютинативной модели деривации композигов не только в русском языке, но также в польском и чешском происходит становление и развитие нового словообразовательного типа сложных слов, образуемых без помощи соединительной гласной. Отличия славянских композигов от английских проявляются в характере производящих основ, в специфике словообразовательного значения. Это особый тип субстантивных композигов, находящийся в стадии формирования. Им присущи: а) цельнооформленность слов; б) общность словообразовательного значения синтагматического типа, которое заключается в выражении неконкретизированных атрибутивно-объектных отношений в рамках сложного понятия об объекте или ситуации; в) общность способа словообразования, который состоит в грамматически неоформленном «сцеплении» двух существительных, преимущественно иноязычных по происхождению.

Действие механизма словообразовательной агглютинации обусловлено следующими факторами: 1) тенденцией к сращиванию компонентов внутри одного фонетического слова путем склеивания опорного компонента и стоящего перед ним клитика, т.е. просодически несамостоятельной словоформы; 2) стремлением к понятийной компрессии¹. Количественный рост композигов, образованных без помощи соединительной гласной, показывает, что в русском, польском и чешском языках усиливается способность к вербализации новых структурно сложных понятий без участия формальных средств выражения смысловых связей, путем своеобразного «склеивания» отдельных лексических единиц, несущих эти смыслы. Русские, польские и чешские композиты, образованные без помощи соединительной гласной, изоморфны и изофункциональны словосочетаниям как номинативным бинарным структурам, в которых наблюдается позиционная последовательность «определяющее – определяемое», где определяемое – родовое понятие, а определяющее – видовое понятие (в рамках актуального членения – известная и неизвестная часть).

2.0. Тенденция к агглютинации проявляется в современных русском, польском и чешском языках также в приросте числа аффиксоидов-агглютинаторов, вызванном «амероглобализацией» (ср.: Бялэк, 2004; Janovec & Rangelová,

¹ Механизм понятийной компрессии детально описан Ж. Фоконье и М. Тернером в рамках теории концептуальной интеграции (Fausconnier & Turner, 1998).

2005; Martincová, 2003, с. 22; Waszakowa, 2005). Среди новых аффиксоидов-«агглютинаторов», образующих особый подуровень между словом как номинативной единицей и морфемой, особый интерес, на наш взгляд, представляют т.н. радикасоидные суффиксоиды *-holik/-голик* (ср.: Janovec & Rangelová, 2005, сс. 94–95), как правило, присоединяемые с помощью общеславянского интерфикса *-o-*.

Эти радикасоидные суффиксоиды восходят к компоненту *-holic*, который был вычленен из структуры американизма *workaholic*, появившегося, по данным *Merriam–Webster Dictionary*, в 1968 году (см.: Wytwas, 2006). *The American Heritage® Dictionary of the English Language* характеризует компонент *-holic* как суффикс со значением ‘лицо, испытывающее патологическую зависимость от чего-либо’ (‘one that is addicted or compulsively in need of ...’) (см.: Wytwas, 2006, с. 3). Заимствование славянскими языками новой интерморфемы *-holic*, возникшей в американском варианте английского языка, – это результат глобальной лингвокультурной интерференции. Образование в русском, польском и чешском языках гибридных дериватов с помощью аффиксоидов-«агглютинаторов» *-голик/-holik* связано с экспрессивной (или агрессивной) функцией коммуникации, с реализацией возможности дать двусмысленную, шутивно-ироническую или негативную оценку лицу, испытывающему сильную зависимость от кого- или чего-либо.

2.1. В русском языке во второй половине XX века структурный компонент *-(o)голик*, вычлененный из состава существительного *алкоголик*, был использован для создания полукальки *трудоголик* по аналогии с американизмом *workaholic*. Считается, что этот заимствованный формант не отличается активностью на русской языковой почве: например, И. С. Улуханов указывает на существительное *рекламоголик* как на единственный окказионализм, созданный с помощью структурного элемента *-(o)голик* (см.: Улуханов, 2012, с. 577). Однако обращение к поисковой системе Яндекс показало, что словопроизводство с помощью форманта *-(o)голик* чрезвычайно активно в речи интернастов: в последние два года с его помощью образовано более 120 неoderиватов с общим словообразовательным значением ‘лицо, испытывающее патологическую зависимость от кого-/чего-либо’ и один неoderиват, обозначающий сторонника политического деятеля, находящегося от него в патологической зависимости, – это пейоративный *nomen pertinentia* *путиноголик*. Ср.: «intrinsic: Общество Анонимных Путиноголиков (-филов?!)?» (<https://d3.ru/user/BardakObama>); «Новый Регион» – сборище путиноголиков...» (<http://www.nr2.ru/Форум>821380.html>).

Большую часть неадериватов на -голик составляют названия лиц, находящихся в патологической зависимости от своих увлечений, страстей и пороков, ср.: *автомобилеголик, бабоголик, барбиголик, битлоголик, блогоголик, брендоголик, ведьмоголик, гитароголик, гневоголик, гольфоголик, джазоголик, диетоголик, дискоголик, евроголик, женоголик, игроголик / играголик, интернетоголик, интригоголик, инфоголик, казиноголик, картиноголик, киноголик, книгоголик, компьютероголик, косметикоголик, котоголик, кошкоголик, ласкоголик, любовеголик, медиаголик, мобилоголик, модоголик, мореголик, мотоголик, наркоголик, наукоголик, нетоголик, никотиноголик, парфюмероголик, пёсоголик, пилоноголик, пляжеголик, пряжеголик, политикоголик, порноголик, поттероголик, программистоголик, психоголик, работоголик, радиоголик, рекламоголик, рифмоголик, романоголик, рыбакоголик, рэноголик, сериалоголик, серфоголик, сетеголик, смехоголик, собакоголик, спортоголик, стихоголик, стрессоголик, сумкоголик, табакоголик, телеголик, тестоголик, тряпкоголик, куролюк, туфлеголик, фильмоголик, флиртоголик, фотоголик, футбоголик, шлюхоголик, шопоголик, экоголик, экстремалоголик, эртоголик, эстетоголик. Ср.: «Шесть лет, как наш главный кошкоголик создал эту незатухающую тему» (<http://vesvalo.net/index.php?act=Print&client=printer&f=10&t=49089>); «Вероятно, можно подобрать название по аналогии с алкогольной или наркотической зависимостью: *компьютероголик*, компьютероман, компьютеромания... Но можно окрестить это явление и компьютерным бешенством» (<http://rus.atlants.lv/referat/kompjuternejaja-zavisimost/381903/>); «В *стрессе* существует огромное количество положительных моментов, они и притягивают *стрессоголиков*» (Jette.ru Женский онлайн журнал; <http://jette.ru/my-zavisim-ot-stressa/>).*

Значительная часть неадериватов называет лиц, испытывающих патологическую зависимость от продуктов питания, блюд и напитков, ср.: *авокадоголик, бананоголик, борщеголик, булкоголик, виноголик, вискоголик, водкоголик, едоголик, йогуртоголик, картофелеголик, квасоголик, кефироголик, колбасоголик, конфетоголик, коньякоголик, кофеголик, макаронноголик, мармеладоголик, мёдоголик, молокоголик, мясоголик, овощеголик, пепсиголик, пивоголик, пиццаголик, пищеголик, рыбоголик, салатоголик, сахароголик, славяноголик* ('любитель минеральной воды «Славянская»'), *сладкоголик, супоголик, сыроголик, тортоголик, фруктоголик, хлебоголик, чаеголик, чипсоголик, шашлыкоголик, шоколадоголик, яблокоголик. Ср.: «...водкоголики, по сравнению с пивоголиками, – вообще невменяемые»* (NotDrink.ru/index.php?showtopic=55613); «Мясоманы и мясоголики от Кампомос» (<http://smi2.ru/blog/43273221750/Myasomanyi-i-myasogoliki-ot-KampoMos>); «Сахароголики! Давайте поддер-

жим друг друга... Да. Я – сахарный алкоголик...» (<http://www.valyaeva.ru/forum/index.php?showtopic=8415>).

2.2. В польском языке активное освоение структурного компонента *-(o)holik* началось еще в 90-е гг. XX века: с помощью его адаптированного варианта *-holik* были созданы личные существительные *mlekoholik*, *naukoholik*, *słodyczoholik*, *sklepoholik*, *spiskoholik*, *zakupoholik*, обозначающие лиц, испытывающих патологическую привязанность к молоку (*mlekoholik*), к науке и учебе (*naukoholik*), к сладостям (*słodyczoholik*), к магазинам (*sklepoholik*), к заговорам (*spiskoholik*), к покупкам (*zakupoholik*) (см.: Wygwas, 2006, с. 3). К 10-ым годам XXI века словообразовательная база модели с суффиксоидом *-(o)holik* расширилась за счет «ключевых онимов эпохи», причем структурный компонент *-(o)holik* приобрел значение ‘лицо, испытывающее патологическую зависимость от политических деятелей и партий’: *kaczkoholik* (← *Kaczka* = *Kaczyński*, ‘сторонник Л. Качиньского, президента Польши’), *kaczoroholik* (← *Kaczor* = *Kaczyński*, ‘сторонник Я. Качиньского, председателя партии «Право и справедливость»’), *PISoholik* (← *PIS* = *Prawo i Sprawiedliwość*, ‘сторонник партии «Право и справедливость»’), *putinoholik* (← *Putin*, ‘приверженец В. В. Путина, президента РФ’), *rydzkoholik* (← *Rydzik*, ‘приверженец ксёндза Т. Рыдзика, директора Католического радио «Мария»’), *tuskoholik* (← *Tusk*, ‘сторонник Д. Туска, бывшего премьер-министра Польши’). Ср.: «Proponuje zmienić nazwę z Kraków na Kaczogród! – Majchrowski – *kaczkoholik* ???» (http://m.projektujemy.pl/8174_krakow_estakada_im_kaczynskiego.html); «Świat równoległy grupy wsparcia anonimowych *putinoholików*» (forum.gazeta.pl/forum/w,50,151927666,151927666,Zostalo_tylko_dwa_dni_).

Польскими журналистами, а также интернавтами с помощью заимствованного суффиксоида *-(o)holik* было образовано более 90 наименований лиц, находящихся в патологической зависимости от своих увлечений, страстей и пороков, ср.: *alfaholik*, *amerykanoholik*, *angloholik*, *animeholik*, *autoholik*, *baboholik*, *bankoholik*, *beatlesoholik*, *blogoholik*, *butoholik*, *ciuchoholik*, *cycoholik*, *dietoholik*, *dyskoholik*, *ekoholik*, *erotoholik*, *estetoholik*, *euroholik*, *filmoholik*, *flirtoholik*, *forumoholik*, *fotoholik*, *forsoholik*, *gitaroholik*, *gniewoholik*, *golfoholik*, *hazardoholik*, *infoholik*, *internetoholik*, *jazzoholik*, *kasoholik*, *kinoholik*, *komputeroholik* / *komputoholik*, *komórkoholik*, *kosmetykoholik*, *kotoholik*, *książkoholik*, *kurwoholik*, *lekoholik*, *medioholik*, *metaloholik*, *moheroholik*, *morzeholik*, *motoholik*, *mozaikoholik*, *muzykoholik*, *narkoholik*, *netoholik*, *nikotynoholik*, *obrazoholik*, *perfumoholik*, *piłkoholik*, *plażoholik*, *podróżoholik*, *politykoholik*, *potteroholik*, *pornoholik*, *psiakoholik*, *psychoholik*, *radioholik*,

rapoholik, reklamoholik, robotoholik, rusoholik, rymoholik, seksoholic, serialoholik, siecioholic, sklepoholik, śmiechoholik, spiskoholik, sportoholik, sprzątczoholik, stresoholik, świnioholik, tatoholic, teleholic, telewizjoholik, testoholik, torboholic, turoholic, tytonioholic, TVholic, wędkoholik, wiedźminoholik (от *Wiedźmin*), *wiedzoholik, zabawoholik, żartoholic, żonoholic*. Cp.: «Definicje krzyżówkowe hasła *siecioholic* na naszym serwerze: *siecioholic* jest to człowiek uzależniony od internetu, *netoholic, internetoholic*» (<http://www.krzyzowki.info/siecioholic>); «Cyberholic nie ma pomysłu lub odwagi na zmianę, możliwości przeżywania wrażeń i emocji» (<http://sympatia.onet.pl/tips/komputer-rozbil-moje-malzenstwo,4901346,advice-detail.html>); «...*forumoholicy, piwoholicy*... co jeszcze?» (<http://www.lubforum.pl/topic/1297-godziny-spedzone-na-lubforumpl/>); «Miłośnicy marki Alfa Romeo nazwali się *Alfaholikami* i pod taką nazwą zarejestrowali swój klub. Mam nadzieję, że *alfaholikom* daleko do alkoholików» (<http://www.polszczyzna.fora.pl/slowka,20/alkoholicy-i-inni-holicy,301.html>); «*Blogoholic* (ang. *blogoholic*) – osoba uzależniona od blogów, poświęcająca codziennie wiele czasu na pisanie własnego oraz czytanie i komentowanie cudzych blogów, z trudem znosząca krótkie nawet okresy „abstynencji”, gdy z różnych przyczyn nie ma dostępu do swojego bloga» (<http://helionica.pl/index.php/Blogoholic>).

В текстах, размещенных на польских интернет-форумах и в блогах, нами также обнаружено более 30 неохолитов с финалью *-(o)holic* – наименований лиц, испытывающих патологическую зависимость от продуктов питания, блюд и напитков, ср.: *awokadoholic, bananoholic, chipsoholic, chleboholic, ciastoholic, ciukierkoholic, cukroholic, czekoholic / czekoladoholic, frytkoholic, herbatoholic, jablko-holic, jadloholic, jedzenioholic, jogurtoholic, kawoholic, kebaboholic, kefiroholic, kielbasoholic, kwasoholic, makaronoholic, makoholic, marmoladoholic, mąkoholic, mięsoholic, miodoholic, mlekoholic, pepsiholic, pieczywoholic, piwoholic, pizzaholic, ryboholic, seroholic, słodyczoholic, tortoholic, warzywoholic, whiskyholic, winoholic, wódkoholic, ziemniakoholic, zupoholic*. Cp.: «*Kawoholicy*. Społeczność» (<https://pl-pl.facebook.com/UzaleznieniOdKawy>); «*Słodyczoholicy*. Społeczność» (<https://pl-pl.facebook.com/slodyczoholicy>); «*Słodyczoholic? Słodyczolacz? Słodyczoman? Jak nazwać osobę która pożera ogromne ilości słodyczy?*» (<http://vitalia.pl/pamietnik/Kajaka-jaja/956781/wpis,840663,Słodyczoholic-słodyczolacz-słodyczoman.html>); «... a nie jestem *piwoholic, winoholic* ani *wódkoholic*, tylko *alkoholic*» (www.alko.fora.pl/uzalenie-od-alkoholu-f10-2,11).

2.3. В чешском языке американизм *workaholic*, частично адаптированный графически как *workoholic* (*workoholic, vorkholic*), известен с 60-х годов XX века. Включение композитов *workoholic/workoholic/vorkholic* в словообра-

зовательную систему произошло беспроблемно, так как благодаря финали *-holik* они дополнили серию *alkoholik, melancholik* (Rangelova, 1996). В 90-е гг. XX века уже на чешской языковой почве были образованы неодериваты *čokoholik / čokoládoholik, čajoholik, estetoholik, jablkoholik, jídloholik, netholik, sexholik, stresholik, surfholik* (Janovec & Rangelová, 2005, с. 95). В сравнении с русским и польским языками в современном чешском значительно меньше неодериватов с формантом *-(o)holik*, однако общее их число достигает 70. Чешские гибридные неодериваты, так же, как русские и польские, обозначают: 1) лиц, находящихся в патологической зависимости от своих увлечений, страстей и пороков, ср.: *amerikanoholik, animeholik, bankoholik, botoholik, cestoholik, diskoholik, estetoholik, facebookholik, filmoholik, hudboholik, golfoholik, internetholik, kabátoholik, kabelkoholik, kinoholik, knihoholik, kočkoholik, kosmetikoholik, láskoholik, mobiloholik, nákupoholik, narkoholik, netoholik / netholik, parfémoholik, pesoholik, pornoholik, prsoholik, psychoholik, serialoholik, sexholik, smíchoholik, sportoholik, stresholik, surfholik, šatoholik, tátoholik, testoholik, TVholik, vztekoholik, žabkoholik*; 2) лиц, патологически зависимых от продуктов питания, блюд и напитков, ср.: *avokádoholik, banánoholik, cukroholik, čajoholik, čokoholik / čokoládoholik, chleboholik, dortoholik, hranolkoholik, jablkoholik, jídloholik, kavoholik, koňakoholik, mákoholik, masoholik, medoholik, mlékoholik / mlikoholik, ovoceholik, pečivoholik, pivoholik, pizzaholik, salátaholik, sladkoholik, sýroholik, těstovinoholik, vinoholik, vodkoholik, zeleninoholik*. Ср.: «...jsem *kosmetikoholik, kabátoholik, kabelkoholik*... být pořád ve stejných kolejích, se najednou... jedině co fakt nejsem *alkoholik*» (<http://gatemagazine.cz/1cz/files/assets/pages/page0009.swf>); «Teda nedáš si pokoj, stále *dortoholik*? Já nezávídím...» (www.t.tooprecepty.cz/profil/14777-dortoholik/); «Anička je nevyléčitelný *masoholik*...» (www.designmagazin.cz/moda/27679-chatty-zvou-modni-kolekci-royal-trip-do-rise-snu.html).

В отличие от русского и польского языков в чешском с помощью радикасоидного суффиксоида *-(o)holik* не было образовано ни одного слова-ярлыка – пейоративного наименования сторонника политического или общественного деятеля, которое служило бы цели его дискредитации.

2.4. Сопоставляя русские, польские и чешские неодериваты, образованные с помощью интернациональных суффиксоидов-агглютинаторов *-голик/-holik*, с субстантивными композитами типа польск. *seksprasa*, рус. *напа-группа*, чешск. *sexfilm*, образованными путем агглютинации, можно заметить общность агглютинативной техники выражения синтагматических отношений «определяемое – определяющее» на морфемном уровне, а также дискретность

словообразующих элементов в составе производных слов, проявляющуюся как на структурном, так и на семантическом уровнях организации композитов и суффиксоидных неослов.

2.5. О дискретности радикасоидных суффиксоидов *-голик*, *-holik* свидетельствуют такие формальные свойства автономности, как делимость и переместимость, кроме того, эти суффиксоиды-агглютигаторы не обнаруживают склонности к идиоматизации, затемнению семантики, характерному для суффикса. Структурная и семантическая дискретность радикасоидных суффиксоидов *-голик*, *-holik* делает возможной их автономизацию в определенных контекстах. В блогах русских, польских и чешских интернавов, в комментариях на интернет-форумах агглютинаторы *-голик*, *-holik* иногда используются в функции слова – склоняемого существительного мужского рода со значением ‘человек, патологически зависимый от кого-, чего-либо’, ср.: «И *трудоголик* – это же тоже «голик», зависимый человек» (BabyBlog.ru/Сообщества); «Есть *алкоголики*, есть *шопоголики*, есть *трудоголики*. А кто такие *голики*?» (<http://legart.livejournal.com/645571.html>); «*Алкоголик* – вполне устоявшееся слово, «ик» – суффикс. А все *трудоголики*, *шопоголики* и прочие *-голики* – это просто по аналогии, новообразования, обозначающие зависимость от чего-либо» (<http://gramota.turbotext.ru/q/2370.html>); «...*alkoholicy* i *inni "holicy"*» (<http://www.polszczyzna.fora.pl/slowka,20>); «*Malyszoholicy* i *inni holicy*» (http://forum.gazeta.pl/forum/w,549,9339467,9339467,Re_Malyszoholicy_i_inni_holicy.html); «*Sekso-, zakupo-* i *inni – holicy*» (<http://1splin.salon24.pl/397219,sekso-zakupo-i-inni-holicy>); «...jeszcze zdarzają się takie perełki, które pracują ponad miarę, *pracoholicy*, *przymusoholicy* i *inni holicy*» (<http://magazyntuiteraz.pl/idz-do-pracy-z-przyjemnoscia/>); «No nic, jsem *pečivoholik*, *čokoholik*, *čajoholik*, *masoholik*, *mákoholik* a mnoho dalších *holiků*. Bez něčeho z toho bych se rozhodně nedokázala půl roku obejít» (http://www.okoun.cz/boards/musim_zhubnout!!!!?rootId=1065125137).

Сознательное использование интернавами суффиксоидов *-голик*, *-holik* в качестве самостоятельных корневых слов соответствует тенденции, которая по-разному обозначается российскими учеными: «высвобождение аффикса» (Земская, 1996), «лексикализация аффикса» (Журавлев, 1982; Николина, 2001), «эмансипация аффикса» (Изотов, 1998).

Лексикализации суффиксоида *-голик/-holik*, ставшего автономным носителем категориального значения ‘человек, страдающий патологической зависимостью’, способствует его монофункциональность и высокая продуктивность. В этом отношении радикасоидный суффиксоид *-голик* / *-holik* подобен суффиксоиду *-geim* / *-gate*, а также радикасоидным префиксоидам *супер-* / *super-*,

экс- / eks- / ex-. Лексикализация структурных элементов *-geim* / *-gate*, *супер-* / *super-*, *экс-* / *ex-* также наблюдается в разговорной речи и в текстах СМИ, где эти элементы приобретают грамматическое значение рода, а также способность изменяться по числам и падежам: «...со скандалами вроде «*Vomergeima*» и других «*гейтов*» («Общественные науки и современность», 2003.04.30); «*Swoją drogą tych „Gate’ów” już trochę było*» (23.10.2014, www.dobreprogramy.pl); «*Každý má právo na svůj gate!*» («*Lidové noviny*», 3.6.2005); «Но эти „*супера*” составляют порядка 5-10 процентов от общей численности владельцев ротваков по всей стране» (<http://rottweiler.ucoz.ru/forum/95-8250-1>); «Мой *экс*, ты откуда вновь взялся?» (www.sunhome.ru/poetry/141166); «...у моего уже *экса* есть друг» (otvet.mail.ru/question/12001610); «*To było super!*» (www.pogonszczecin.pl/aktualnosci/_7420/To-bylo-super.html); «*Problem alkoholowy u mego eksa*» (prawiejakmama.bloog.pl/page,8,index.html); «*Pět bodů je super. Jsme v čele skupiny*» (<http://www.sport.aktualne.cz/je-to-super-pochvaloval-si-pech-vstup-sparty-do-ligy-mistru>); «*Žárlím na novou partnerku mého ex*» (<http://www.rodina.cz/nazor17348594.htm>).

Неоднозначный морфемный статус словообразовательных элементов *-geim* / *-gate*, *-голик* / *-holik*, *супер-* / *super-*, *экс-* / *eks-* / *ex-* свидетельствует об их принадлежности к морфемам переходного типа. Для этих морфем характерны следующие дифференциальные признаки: 1) регулярность воспроизведения в однотипных словах; 2) большая степень абстрагированности значения морфемы, которая выступает в качестве аффиксоида, по сравнению с корневой; 3) способность морфемы, которая выступает в качестве аффиксоида, синонимизироваться с аффиксальными морфемами; 4) возможность употребления в качестве как корневой, так и аффиксальной морфемы (амфиксоиды) (ср.: Чинчлей, 1980; Рязанов, 2000; Тилембулова, 2001).

Лексикализация радикальных суффиксоидов *-geim* / *-gate*, *-голик* / *-holik*, а также радикальных префиксоидов *супер-* / *super-*, *экс-* / *eks-* / *ex-*, образование с их помощью слов-ярлыков и слов-каламбуров происходят в процессе языковой игры, типичной для молодежной среды, достаточно хорошо владеющей английским языком и потому способной к быстрому кодовому переключению, ускоряющему процесс дезэкзотизации новых интерморфем. В ходе словотворчества, имеющего в основном эмоционально-игровой характер, молодые лингвокреативные русские, польские и чешские интернауты активно используют модные англо-американские аффиксоиды-агглютинаторы, увеличивая тем самым потенциал процесса агглютинации в словообразовательных системах общенародных русского, польского и чешского языков.

3.0. Подводя итоги, следует отметить, что в условиях лингвокультурной «амероглобализации» и активной кросс-коммуникации, сопровождающихся ростом влияния масс-медиа и своеобразной пиджинизацией, присущей молодежному словотворчеству, в русском, польском и чешском языках формируются новые словообразовательные подсистемы, включающие в себя заимствованные модели агглютинативных композитов и словообразовательные типы с аффиксальными агглютинаторами – интернациональными морфемами англоязычного происхождения, имеющими диффузный, переходный характер. Неодериваты, образованные путем агглютинации, пока еще неравномерно распределяются по различным функциональным сферам: они достаточно активно используются в текстах СМИ, на интернет-форумах и в блогах, однако практически отсутствуют в языке общего пользования. Тем не менее словопроизводство с помощью интерморфем-агглютинаторов, как и функционирование гибридных композитов-«агглютинатов», свидетельствует о дальнейшем поступательном росте агглютинативности и аналитизма в словообразовательных системах русского, польского и чешского языков.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Асмус, Н. Г. (2005). *Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. Челябинск.
- Бялэк, Э. (2004). Как говорят в российских СМИ: норма и узус. В М. Л. Ремнёва & А. А. Поликарпов (Ред.), *Русский язык: исторические судьбы и современность: труды и материалы III Международного конгресса исследователей русского языка (Москва, 20-23 марта 2007 г.)* (с. 123–124). Москва: МАКС Пресс.
- Журавлев, А. Ф. (1982). Технические возможности русского языка в области предметной номинации. В Д. Н. Шмелев (Ред.), *Способы номинации в современном русском языке* (с. 45–109). Москва: Наука.
- Земская, Е. А. (1996). *Активные процессы современного словопроизводства*. В Е. А. Земская (Ред.), *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)* (с. 90–141). Москва: Языки русской культуры.
- Изотов, В. П. (1998). *Параметры описания системы способов русского словообразования: на материале окказиональной лексики русского языка*. Орел: Издательство Орловского государственного университета.
- Николина, Н. А. (2001). От морфемы к слову. В К. Э. Штайн (Ред.), *Языковая деятельность: переходность и синкретизм: сборник статей научно-методического семинара «ТЕХ-TUS» 7* (с. 54–58). Москва; Ставрополь: Издательство Ставропольского государственного университета.

- Крысин, Л. П. (1995). Языковое заимствование: взаимодействие внутренних и внешних факторов: на материале русского языка современности. *Русистика сегодня*, 1, 117–134.
- Мельникова, А. И. (1962). Об одной новой контаминированной модели сложения слов. *Ученые записки МГПИ им. В. И. Ленина*, 184, 51–59.
- Рязанов, В. Ю. (2000). *Особенности синхронных связей словосложения и аффиксации в современном английском языке: полуаффиксация как один из путей их взаимодействия: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. Москва.
- Тилембулова, С. Н. (2001). *Трансформированные корневые морфемы: на материале русских префиксоидов и их аналогов в английском и казахском языках: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. Саратов.
- Улуханов, И. С. (2012). *Словообразование: морфология: лексикология: избранные работы по современному русскому языку*. Москва: Логос.
- Чинчлей, Г. С. (1989). О статусе темемных морфем. В Б. И. Бартков (Ред.), *Проблема статуса деривационных формантов* (с. 54–61). Владивосток: ДВО АН СССР.
- Янович, Е. И. (2006). Англоязычные лексические заимствования как словообразовательный ресурс современной русской речи: к вопросу о неологических тенденциях развития языка. В Н. Н. Нижнева (Ред.), *Языки мира – мир языков*. (Т. 1, с. 71–81). Минск: Белорусский государственный университет.
- Crystal, D. (2005). *The scope of Internet linguistics*. Paper given online to the American Association for the advancement of Science meeting. http://www.davidcrystal.com/DC_articles/Internet2.pdf (дата вхождения 15.12.2015).
- Daneš, F., Bachmannová, J., Čmejrková, S., & Krčmová, M. (Ред.). (1997). *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
- Fauconnier, G., & Turner, M. (1998). Conceptual integration networks. *Cognitive Science*, 22(2). <http://markturner.org/BBScommentaryFT.html> (дата вхождения 15.12.2015).
- Jadacka, H. (2001). *System słowotwórczy polszczyzny (1945-2000)*. Warszawa: PWN.
- Janovec, L., & Rangelová, A. (2005). Sufixoidy a sufixoidní lexémy u substantivních kompozit. В О. Martincová (Ред.), *Neologizmy v dnešní češtině* (с. 85–98). Praha: Academia.
- Koriakowcewa, E. (2014). Słowotwórcze zasoby nowych stylów funkcjonalnych w językach słowiańskich. *LingVaria*, 9 (1), 9–33.
- Lotko, E. (2003). Co a jak ovlivňují inovační procesy ve slovní zásobě: na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny. В Z. Rudnik-Karwatowa (Ред.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (с. 101–115). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (Prace Slawistyczne; 114).
- Martincová, O. (Ред.). (2005). *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: Academia.
- Ochmann, D. (2004). *Nowe wyrazy złożone o podstawie zdezintegrowanej w języku polskim*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Rangelova, A. (1996). Workoholismus a to ostatní. *Naše řeč*, 79(2). <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7309> (дата вхождения 15.12.2015).
- Waszakowa, K. (2005). *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Waszakowa, K. (2009). Internacjonalizacja polskiej leksyki – stan obecny, prognozy na najbliższą przyszłość. В Е. Koriakowcewa (Ред.), *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich* (с.с. 11–28). Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Wyrwas, K. (2006). *Rywingate i pracoholik – derywaty sufiksalne czy złożenia?* http://www.poradniajezykowa.pl/artykuly/KW_rywingate.pdf (дата вхождения 15.12.2015).

СЛОВАРИ

- Merriam–Webster Dictionary*. <http://www.merriam-webster.com/dictionary> (дата вхождения 15.12.2015).
- The American Heritage® Dictionary of the English Language*. <https://www.ahdictionary.com> (дата вхождения 15.12.2015).
- The American Heritage® Dictionary of the English Language* (4 изд.). Houghton Mifflin Company 2000. <http://www.bartleby.com> (дата вхождения 15.12.2015).

The Tendency Towards Agglutination in Word Formation of Modern Russian, Polish and Czech (Based on Internet Forums of Mass Media Outlets)

Summary

The article describes some derivational elements involved in the process of agglutination occurring in the word-formation systems of modern Russian, Polish and Czech, analyzing semantic and functional characteristics of these elements. This survey examines in brief the phenomena of an increased influence of English on the word-formation of modern Russian, Polish and Czech languages in the age of globalization. The author focuses on the agglutinating affixoids and on the formation of words from morphemes that retain their original forms and meanings without change during the agglutinating process.

О тенденции к агглютинации в словообразовании современных русского, польского и чешского языков (на материале форумов интернет-СМИ)

Резюме

В статье описываются некоторые словообразовательные элементы, участвующие в процессе агглютинации, происходящем в словообразовательных системах современных русского, польского и чешского языков, рассматриваются семантические и функциональные характеристики этих словообразова-

тельных элементов. В этой связи обращается внимание на растущее влияние деривационной системы «глобального» английского языка на словообразование в современных русском, польском и чешском языках. В центре внимания автора – аффиксоиды-«агглютинаторы» и образование композитов без помощи соединительной гласной на базе слов, которые в процессе агглютинирования сохраняют свои первоначальные формы и значения без каких-либо изменений.

Keywords: agglutination; Anglicism; globalization; innovation; word-formation; modern Russian; modern Polish; modern Czech

Ключевые слова: агглютинация; англицизм; глобализация; инновация; словообразование

PAWEŁ KOWALSKI

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

kowalion@wp.pl

FORMACJE HYBRYDALNE W JĘZYKU POLSKIM I SŁOWEŃSKIM (NA PRZYKŁADZIE SŁOWNICTWA SPORTOWEGO)

1. Słownictwo różnych odmian języka jest przedmiotem opisu badaczy zarówno w Polsce, jak i w Słowenii¹. Dostrzega się również wagę badań językoznawczych nad słownictwem sportowym, ponieważ „przez pryzmat obecnych w nim zjawisk i tendencji można patrzeć na język ogólny i inne odmiany polszczyzny, identyfikować i oceniać fakty językowe wspólne lub właściwe tylko jednej z konfrontowanych stron” (Nowowiejski, 2010, s. 283). Leksyka sportowa wchodzi w zakres szeroko rozumianego języka sportu² (por. Taborek, 2012, ss. 237–238). W dotychczasowych pracach nie podejmowano prób porównania nazewnictwa sportowego w językach polskim i słoweńskim. Artykuł ma więc za zadanie wypełnienie luki poznawczej dotyczącej dwóch języków słowiańskich oddalonych od siebie geograficznie, a częściowo także strukturalnie.

1.1. Nasilenie się kontaktów językowych krajów europejskich spowodowane m.in. czynnikami geopolitycznymi wpływa na zasób i formę słownictwa funkcjonującego w językach słowiańskich. Obok wyrazów starszych, zapożyczonych i dobrze przyswojonych w językach polskim i słoweńskim pojawia się duża liczba formacji nowych, często o charakterze międzynarodowym, niekiedy trudnych do zrozumienia przez rodzimych użytkowników języka. Znaczna liczba nowego słownictwa sportowego, którą stanowią formacje międzynarodowe, powstaje pod wpływem angielszczyzny. Przejmowanie wyrazów angielskich do słownictwa sportowego nie jest jednak zjawiskiem nowym. Już w okresie międzywojennym w polszczyźnie występowały wyrazy pochodzenia angielskiego, takie jak m.in. *aut*, *baseball*,

¹ Zob. m.in. Buttler, 1959; Ożdżyński, 1970, 1996; Bartmiński, 1993; Korošec, 1998; Novak, 1998; Markowski, 2000.

² Język sportu rozumiany jest tutaj jako odmiana języka ogólnego. W jego skład wchodzi różnorodne socjolekty sportowe: socjolekty zróżnicowanych grup sportowców, komentatorów sportowych, amatorów uprawiających sport, a także kibiców i miłośników sportu.

dżokej, krykiet, mecz (Klemensiewicz, 1985, s. 650; Nowowiejski, 2010, s. 284). Pożyczki angielskie w polszczyźnie datuje się na ostatnie 200 lat, wcześniej w zasadzie ich brak. W języku słoweńskim okres pojawiania się anglicyzmów przypada na XVII i XVIII w. Przenikały one do słoweńszczyzny za pośrednictwem języka niemieckiego (Šabec, 2002, s. 83).

1.2. W ostatnim dwudziestoleciu w obu językach można zauważyć znaczny przyrost nowego słownictwa o proveniencji anglo-amerykańskiej (najczęściej o charakterze międzynarodowym). Zjawisko to można wiązać z szeroko rozumianą globalizacją³ wielu płaszczyzn współczesnego życia, z tendencjami językowymi do internacjonalizacji, intelektualizacji i terminologizacji słownictwa (zob. Mieczkowska, 2006, s. 193). Sprzyjają temu przeobrażenia gospodarcze, kulturowe, polityczne (por. Waszakowa, 2001, s. 156; Stramljič Breznik & Voršič, 2011, s. 23).

1.3. Przedmiotem rozważań w artykule są wybrane tendencje językowe odnotowane w słownictwie sportowym w polszczyźnie i słoweńszczyźnie związane z wpływami języków obcych, przede wszystkim zaś z oddziaływaniem anglo-amerykańskiego obszaru językowego. Opisem objęty został materiał współczesny, w którym znalazły się formacje mające charakter hybrydalny – zarówno derywaty proste, jak i struktury złożeniowe oraz konstrukcje składniowe (kilkuwyrazowe), których elementy pochodzą z odmiennych języków⁴. Ze względu na ograniczony rozmiar pracy, a także stosunkowo szeroki zakres podejmowanej problematyki, uwagę zwracam przede wszystkim na wskazanie wspólnych, ogólnych tendencji w obrębie omawianych zagadnień. Zarysowane tutaj techniki słowotwórcze biorą udział w procesie wzbogacania nowego słownictwa o charakterze hybrydalnym (słownictwa specjalistycznego, środowiskowo-zawodowego, które wchodzi w zakres zarówno różnorodnych socjolektów sportowych, jak i leksyki współnoodmianowej)⁵. Nowe formacje uczestniczą w akcie nominacji, który rozumiany jest jako „akt tworzenia leksemu, przydawanie nazwy wyodrębnionemu wycinkowi rzeczywistości pozajęzykowej” (Kleszczowa, 2000, s. 203). W większości przypadków stanowią one neologizmy, które odnoszą się do takich sfer działalności człowieka, jak aktywność fizyczna, formy wypoczynku, sport (zob. Waszakowa, 2005, s. 12).

W celu opisania interesujących mnie zjawisk przeprowadziłem kwerendę w tekstach pochodzących z różnych źródeł. Ekscerpowane były: artykuły sportowe za-

³ Por. pojęcie „ameroglobalizacji” m.in. w pracy: Koriakowcewa, 2014.

⁴ Na temat formacji hybrydalnych i rozważań związanych z funkcjonowaniem takich terminów, jak m.in. *hybryda, półkalka* zob. np. Buttler, 1986, 1990; Obara, 1986; Warchoń, 1986; Waszakowa, 2003; Stramljič Breznik, 2009.

⁵ Na temat leksyki współnoodmianowej zob. Markowski, 1992.

mieszczące w prasie, portale i blogi sportowe, fora sportowe, z których korzystają osoby w różny sposób związane ze sportem (zawodnicy, trenerzy, amatorzy uprawiający sport oraz inne osoby interesujące się sportem). Przy zbieraniu materiału wykorzystane zostały także dwa korpusy językowe: *Narodowy Korpus Języka Polskiego* i korpus słoweński *Nova beseda*. Zebrany materiał obejmuje jednostki leksykalne odnotowane w wymienionych źródłach w okresie ostatnich dwudziestu lat.

1.4. Status omawianych formacji, które w swoich strukturach mają element międzynarodowy w obu językach, nie jest jednoznaczny. Częstki obce typu: *anty-/słh. anti-, super-, ultra-* w pracach polskich i słoweńskich zazwyczaj są traktowane jako prefiksy i łączone z derywacją prefiksálną⁶. Na ich odmienną interpretację wskazywać może ujęcie przedstawione w pracy *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1993–2000*, w której stwierdzono, że człony takie jak *anty-, pseudo-, super-, ultra-* stanowią pierwsze części wyrazów złożonych⁷ (NSP, 2004). Do innej grupy zaliczane mogą być elementy obce typu: *tele-, bio-, fizjo-/słh. fizio-, euro-/słh. evro-*, które traktowane są przez znaczną część badaczy jako człony wyrazów z uciętym elementem (m.in. Stramlić Breznik, 2009). W jednych pracach sytuowane są na pograniczu derywacji afiksálnej i kompozycji (Mieczkowska, 2006) lub kompozycji i abrewiacji (Nagórko, 2010), w innych (podobnie jak formacje z grupy pierwszej) wchodzi w zakres derywacji prefiksálnej (Zarębski, 2012). W polskich opracowaniach nazywane są także *członami, segmentami, komponentami, częstkami*, zaś takie ich określenia w różnojęzycznych dokumentach, jak *przedrostek, prefiksoid, predponsko obrazilo, poloprefiks, преморфема* wskazywać mogą na przypisanie im funkcji formantów (Rudnik-Karwatowa, 2012, s. 172). Na potrzeby niniejszej pracy przyjmuję powyższe rozróżnienie na dwie grupy, traktując pierwsze elementy jako prefiksy tworzące derywaty proste, natomiast drugie częstki jako komponenty struktur złożeniowych (złożeniowców⁸).

2. Wspólną w obu językach cechą charakterystyczną dla przejmowanego obcego słownictwa jest duża wariantywność form. Często funkcjonują dwie (lub więcej niż dwie) formy oboczne. Najczęściej pary tworzą wyrazy, z których jeden stanowi cytat, drugi zaś jest formacją przystosowaną, przeważnie pod względem fonetycznym, do systemu leksykalnego języka-biorcy:

⁶ Por. Waszakowa, 2005; Stramlić Breznik, 2009; Pstyga, 2011; Zarębski, 2012.

⁷ W literaturze poświęconej omawianym strukturom spotyka się wymienne stosowanie takich terminów, jak *złożenie, nazwa złożona, złożenie bezafiksálne* itp.

⁸ Terminy *struktura złożeniowa* i *złożeniowiec* stosuję wymiennie. Złożeniowce rozumiem jako „twory, w których skład wchodzi część wyrazu określającego i cały wyraz określany” (Satkiewicz, 1971, s. 98).

– **polskie:** *aerobic* (36) – *aerobik*⁹ (78), *champion* (44) – *czempion* (18), *duathlon* (11) – *duatlon* (0), *leader* (21) – *lider* (1000), *pacemaker* (0) – *pejsmiejker* (0), *rugby* (562) – *ragby* (5), *snowboarding* (10) – *snowbording* (0), *skateboard* (3) – *skejtboard* (0), *skateboarding* (4) – *skejtbording* (0), *triathlon* (27) – *triatlon* (11);

– **słoweńskie:** *bodybuilding* (25) – *bodibilding* (19), *bodybuilder* (9) – *bodibilder* (17), *cross* (311) – *kros* (546), *duathlon* (0) – *duatlon* (32), *dżoging* (22) – *jogging* (33) *leader* (132) – *lider* (151), *ragbijist* (2) – *rugbyist* (0) – *ragbist* (7), *taekwondoist* (24) – *taekwandoist* (1) – *tekvondist* (1), *tie-break* (23) – *tiebrake* (2) – *tiebrak* (2), *triathlon* (5) – *triatlon* (277).

Pobieżny ogłód wyekscerpowanego materiału pozwala zauważyć, że język słoweński cechuje się większą liczbą zapożyczeń, w których wymowa oryginalna dopasowana została do pisowni rodzimej. W języku polskim pozostaje więcej formacji graficznie niezmienionych¹⁰. Norma w tym zakresie nie jest ustabilizowana. Zauważalna jest także konkurencja poszczególnych sufiksów (rodzimych i obcych): pol. *rugbowy* – *rugbiarski*, *downhill* – *downhillowiec*; sł. *športnik* – *športaš*, co stanowi przejaw synonimii słotwórczej.

2.1. W zebranym materiale w derywatach prostych o charakterze hybrydalnym najbardziej produktywne są prefiksy obce (o zasięgu międzynarodowym): pol. *anty-*, *pseudo-*, *super-*, *ultra-* i sł. *anti-*, *kvazi-*, *super-*, *ultra-*: pol. *antybohater*, *antygwiazda*, *antypilka*, *pseudopilkarz*, *pseudokibic*¹¹, *superbiegacz*, *supermeczek*, *supergracz*, *ultrabieg*, *ultrabieganie*, *ultrabiegacz*, *ultrakolarz*; sł. *antinogomet*, *antišportnik*, *kvazišportnik*, *supernogometaš*, *supersmučar*, *ultrakolesar*. Struktura semantyczna wymienionych formacji wydaje się w większości przypadków przejrzysta.

Formacje z prefiksem *anty-* / sł. *anti-* wyrażającym zaprzeczenie cech, na które wskazuje podstawa słotwórcza (nazwy ludzi, postaw, zachowań), niekiedy także przeciwną, przeciwstawną, zwalczającą postawę i nastawienie do tego, co nazywa podstawa słotwórcza, są szczególnie produktywne w socjolekcie kibiców sportowych, np. *antywidzew*, *antywisła*, *antylegia*¹² itp. W tym socjolekcie

⁹ W nawiasach podano poświadczenia wyrazów polskich w *Narodowym Korpusie Języka Polskiego* i wyrazów słoweńskich w korpusie *Nova beseda*.

¹⁰ Interesujący jest przykład nazwy angielskiej dyscypliny sportowej *rugby*, która w języku polskim została zachowana w pisowni oryginalnej, mimo że sport ten znany był już w Polsce przed II wojną światową. W Słowenii ta dyscyplina jest mało popularna, natomiast forma *ragbi* dominuje w użyciu.

¹¹ Pomijam tutaj kwestie poprawności i zasadność stosowania tej formacji. Na ten temat zob. Jakubowski, 2007.

¹² Często spotykany jest także zapis rozłączny *anty widzew*, *anty wisła*, *anty legia*, co świadczy o tym, że w jakiejś mierze jest ta cząstka usamodzielniona, por. też takie wypowiedzenie: byliśmy *anty*;

przedstawione struktury mogą być tworzone w zasadzie od każdej podstawy będącej nazwą klubu, np. *Widzew – antywidzew*, *Wisła – antywisła* itp. Poświadczono są również w socjolekcie komentatorów sportowych. Pełnią funkcję ekspresywną w jednym z gatunków tekstu, jakim jest komentarz sportowy: „Sami zawodnicy drużyny z pomorskiego po meczu przyznawali, że to, co pokazali, to była *antypółka* ręczna” (<http://ligowiec.net>, 10.11.2015); „Real to *antypółka* – przerwać akcję potrafią tylko faulem” (<http://www.zczuba.pl>, 10.11.2015). Struktura semantyczna tego typu formacji wydaje się bardziej skomplikowana, a interpretować ją można jako ‘nieskuteczna, nieudolna gra w piłkę ręczną’ oraz ‘brzydka, nieefektowna gra w piłkę nożną’. Niektóre derywaty z prefiksem *anty-* mogą mieć wspólną strukturę semantyczną z nieproduktywnym typem słowotwórczym we współczesnej polszczyźnie: przedrostek *przeciw-* i podstawa słowotwórcza. Potwierdza to rolę internacjonalizacji we współczesnym słowotwórstwie słowiańskim, wzbogacaniu zasobu leksykalnego, zarazem świadczy o rozwijaniu nieaktywnego mechanizmu prefiksacji rzeczownikowej.

Formacje z prefiksem *pseudo-* (w języku słoweńskim przeważa morfem słowotwórczy *kvazi-*), który wyraża zaprzeczenie inherentnej cechy desygnatu ‘niby, rzekomy’, występują najczęściej w omawianym materiale z nazwami dyscyplin sportowych lub nazwami sportowców: „AZS Koszalin się po prostu «przejechał» po nas. Pokazali lwi pazur po obu stronach parkietu. To była *pseudokoszykówka* w naszym wykonaniu” (SF, 10.11.2015); „Ostre oświadczenie Osucha: *Pseudopiłkarze* mam dosyć wspierania takiego zespołu” (PS, 10.11.2015); „Še 8 dni in se začinje! Končno nekaj za gledanje poleg tega *kvazinogometa*” (<http://www.rtvsl.si>, 10.11.2015).

Struktury z przedrostkiem *super-*, który wyraża ‘najwyższą jakość, przewyższającą pod jakimś względem inne zjawiska, osoby lub rzeczy’, mogą być w niektórych przypadkach wymiennie stosowane z formantem *ultra-* ‘mający skrajną postać, cechy o największym natężeniu’, np. *superbieg* : *ultrabieg* (np. jako nazwy imprez biegowych na dystansie dłuższym niż maraton: *Supermaraton Ozorków*, *Supermaraton Kalisz*, *Ultramaraton Szczecin*, *Podkarpacki Ultramaraton*¹³). Dochodzi do utworzenia hybrydalnych derywatów rzeczownikowych z prefiksem dodanym do podstawy słowotwórczej, którą stanowi rzeczownik odczasownikowy.

ona jest *anty*. Mogłoby to sugerować traktowanie cząstki *anty* jako leksemu (wyrazu) i stanowić argument przeciw opisywaniu tej cząstki jako prefiksu. Z drugiej zaś strony można traktować to zjawisko jako leksykalizację.

¹³ Przyjmując perspektywę synchroniczną, leksem *maraton* traktuję jako rodzimą jednostkę języka (dobrze zakorzonioną w polszczyźnie, co potwierdzają różne słowniki języka polskiego).

Elementy te nie są jednak wymienne w formacjach z podstawami słowotwórczymi, które w treści zawierają nazwy wykonawców czynności (por. pol. *superbiegacz* : *ultrabiegacz*; słh. *supertekač* : *ultratekač*).

2.2. Obok derywatów prostych część słownictwa sportowego o charakterze hybrydalnym stanowią struktury złożeniowe, których powstawanie można sytuować na pograniczu kompozycji i derywacji afiksalnej (Mieczkowska, 2006, s. 198). Mechanizm ten, uruchamiający procesy kompozycyjno-kompresyjne, wpisuje się w tendencje rozwojowe współczesnego słowotwórstwa słowiańskiego (Rudnik-Karwatowa, 2003, s. 199).

2.3. W obu językach do produktywnych w obrębie nowego słownictwa sportowego częstek obcego pochodzenia należą pol.: *top-*, *-mania* i słh.: *top-*, *-manija*. Tworzą one złożeniowce pol.: *lewandowskimania* ‘mania na punkcie Lewandowskiego’, *topbramkarz* ‘bramkarz będący na topie’¹⁴, *topforma* ‘szczytowa, wysoka forma (kondycja)’, *top-strzelec* ‘czołowy strzelec’, *top-dziesięć*, *top-pięć*, *top-trzy*¹⁵; słh.: *malyszmanija*, *top-napadalec*, *top-deset*, *top-pet*, *top-tri*; oraz tradycyjne złożenia (z interfiksem *o*) pol. *bieganiomania* ‘mania biegania’, *piłkomania* ‘mania piłki nożnej’, *roweromania* ‘mania dotycząca wszystkiego, co jest związane z rowerem’; słh. *nogomanija*, *nogometomanija*. Człony te mają potencjalnie nieograniczoną aktywność w tworzeniu formacji hybrydalnych zarówno w polszczyźnie (Waszakowa, 2009, s. 23), jak i w języku słoweńskim (Stramljič Breznik, 2009, p. 168). W zebranych materiale w zasadzie nie da się wskazać większych różnic między stopniem aktywności słowotwórczej wymienionych częstek w złożeniowcach i złożeniach w polu semantycznym SPORT w obu językach.

2.4. Formacje z elementem *top-* ‘zajmujący wysoką, czołową pozycję’ stanowią kalki strukturalne wyrażen angielskich. W słownictwie sportowym często występują w strukturze z liczebnikiem typu: *toptrzy* (graficznie funkcjonują w kilku wariantach, np. *top3*, *top 3*, *top-3*). Mechanizm tworzenia tego typu formacji związany jest z aglutynacją. Cechuje go odejście od środków słowotwórczych wykorzystywanych w polszczyźnie i słoweńszczyźnie, brak interfiksu. Taki model słowotwórczy odbiega od tradycyjnego modelu tworzenia złożzeń w tych językach. W ostatnim czasie jest on zauważalny na obszarze całej Słowiańszczyzny.

¹⁴ Wyrażenie *być na topie* używane w języku potocznym oznacza ‘być u szczytu popularności’.

¹⁵ Kłopot sprawić może zapis tego typu formacji w języku polskim. W wielu przykładach w zebranych materiale wystąpiła pisownia rozdzielna lub z dywizem. Obecnie za poprawną przyjmuje się pisownię łączną (zob. Czesak & Ochmann, 2003, ss. 68–74).

Popularność tego typu formacji wynikać może z dążenia do ekonomii mowy użytkowników obu języków oraz procesów ujednolicania się (unifikacji) różnorodnych struktur nazewniczych pod wpływem obcym. Dochodzi tutaj do kondensacji treści, którą można rozwinąć ‘pierwsza trójka w hierarchii, w klasyfikacji’. Frekwencji tego typu struktur w słownictwie sportowym sprzyja niewątpliwie charakter dziedzinowy omawianej leksyki (m.in. różnego typu klasyfikacje, tabele sportowe), a także popularność w słownictwie przynależącym do innych pól semantycznych, jak np. MUZYKA, MODA (por. *toplista*, *topnagranie*, *topmodelka*).

Cząstka *-mania* (ślń. *-manija*), która wyraża ‘bardzo mocne zamięłowanie do czegoś, kogoś’ określone w członie pierwszym złożień i złożeniowców, jest aktywna słotwórczo w słownictwie sportowym (pol. *roweromania*, *piłkomania*; ślń. *żogomanija*, *športomanija*). Jako okazjonalizmy i formacje potencjalne w obu językach traktować należy te połączenia, w których człon pierwszy stanowi antroponim (rzadziej chrematonim): *lewandowskimania*, *małyszomania*¹⁶. Taką interpretację potwierdzają poświadczone zapisy w cudzysłowie (nawet w prasie słoweńskiej „*Małyszmania*”). Formacje typu *roweromania*, *piłkomania*, *małyszomania* to złożenia o charakterze hybrydalnym. W ich strukturze występuje interfiks *o*. Wykazują one podobieństwo do rodzimych złożzeń endocentrycznych typu N (N1+N2).

2.5. W niektórych wypadkach przy interpretacji omawianych konstrukcji o charakterze hybrydalnym nie jest możliwe stwierdzenie, czy dana konstrukcja została najpierw przejęta w postaci obcej i następnie jeden z jej członów przetłumaczony na język polski lub słoweński, czy też utworzona została na wzór konstrukcji obcej, jednak bez zakorzenienia się i upowszechnienia oryginału w języku-biorcy.

3. Szczególną uwagę w zebranych materiale zwracają jednostki z pogranicza składni i leksykologii, tj. nazwy zestawieniowe. Znaczna ich część składa się z elementów obcych i rodzimych. Są to m.in. nazwy niektórych imprez sportowych. Wśród nich można wyróżnić różne typy, np. z produktywnym członem *Bieg*. Ze względu na charakter pracy ograniczam się jedynie do wybranych przykładów:

– **polskie:** *Półmaraton Limanowa Forrest* (od nazwy klubu *Limanowa Forrest*), *Bieg Nocny Silesia Run*, *Bieg na Tak – Run of Spirit*, *Bieg Ruda Run*, *Puchar Polski Skyrunning*, *Top Cross Torunia*, *Nordea LCJRun – Nocny Bieg po Lotnisku*, *Elemental Triathlon Series Olsztyn*, *NCDC Business Run*, *Mysłowicka Liga Crossowa*, *Szczygieńska Piętnastka Run Jarem Skrajem Runem*, *Silesiaman*, *Bieg po Caddy*,

¹⁶ W zebranych materiale dominuje pisownia małą literą, choć incydentalnie pojawiają się także zapisy: *Lewandowskimania*, *Małyszomania*.

Lemkowyna Ultra Trial, Beskidy Ultra Trial, Ultramaraton „GWiNT Ultra Cross”, Bieg ultra granią Tatr;

– **słoweńskie:** *Maraton Radenska Classic, Ultra maraton Celje–Logarska dolina, Ultra Trail Vipavska Dolina, Poslovni tek trojk – Slovenia Business Run, Akvatlon Ilirija – Swim and Run Ilirija, Half Iron Logarska Dolina, Soča Outdoor – Trail run, Alive Step Up – Tek na Kristalno palačo, Tradicionalni dobrodelni tek FORMAraton.*

Znaczny wzrost liczby nazw o charakterze hybrydalnym w obu językach może prowadzić do upowszechniania się poszczególnych elementów obcych tych nazw, do wrastania przejmowanych elementów w rodzimy system leksykalny. Zjawisko to jest zauważalne w potocznym języku mówionym i pisanym, por. np. „Za dużo się nie działo, od grudnia kontuzja kolana, w lutym pobieglem *halfa*¹⁷ z bólem, skończyło się na problemach z chodzeniem przez tydzień” (<http://bieganie.pl>, 10.11.2015); „Niemniej z *halfa* powinienem ten maraton pobiec lepiej i gdyby nie Wrocław na pewno czas byłby lepszy” (<http://bieganie.pl>, 10.11.2015); „Muszę wybrać się do sklepu i wziąć je do ręki, szukam czegoś na *ultra*” (<http://bieganie.pl>, 10.11.2015); „Myślałem, że dosyć długa aktywność mogła spowodować ten problem, ale to byłoby trochę głupie tłumaczenie, bo po biegach *ultra* telefon musiałby mi się zawieszać” (<http://bieganie.pl>, 10.11.2015); „[...] vendar se bom verjetno v kratkem udeležil enega *ultra*, pa moram teči tudi v copatah” (<http://www.tekaskiforum.net>, 10.11.2015). Dostrzec tutaj można interesujące zjawisko, w którym dochodzi do usamodzielnienia się elementu obcego, w tym przypadku prefiksu *ultra-*. Zaczyna on funkcjonować w języku jako wyraz nieodmienny. Wydaje się to ważne w kontekście interpretacji formalnej przyszłych formacji z tym elementem. Formacja *half* nie jest odnotowywana przez słowniki polszczyzny i należy raczej traktować ją jako wyraz środowiskowy (może nawet okazjonalny), znacznie częściej w tym samym znaczeniu używany jest leksem *połówka* ‘półmaraton’, por. „Planowałem *połówkę* w Pile – Mistrzostwa Polski, nigdy tam nie bieglem” (MB, 10.11.2015).

3.1. Kilkuwyrazowe (rozbudowane) nazwy imprez sportowych sprzyjają tworzeniu od nich skrótowców (*ŁUT*, *BUT*, *GWiNT*¹⁸). W takiej postaci są one często wykorzystywane w różnorodnych grach językowych: „*ŁUT* szczęścia”, „wyścig z *BUTa*”. Funkcje takie pełnić mogą także całe elementy nazw, a ich twórcy wykorzystują różnego typu kontaminacje (por. Dembska, 2011, s. 26): *FORMAra-*

¹⁷ Ang. *half marathon* ‘półmaraton’.

¹⁸ Nazwa utworzona została od pierwszych liter powiatów, przez które przebiega trasa wyścigu: grodziskiego, wolsztyńskiego i nowotomyskiego.

ton, *Runmageddon* (w tych przykładach poprzez połączenie i częściowe nałożenie dwóch form: *forma* + *maraton* i *run* + *armageddon*). Takie jednostki cechuje duża ekspresywność, mają one najczęściej charakter okazjonalny.

3.2. W niektórych nazwach wydarzeń sportowych, które odbywają się w Polsce, zauważalny jest (najprawdopodobniej pod wpływem anglo-amerykańskim) szyk wyrazów niezgodny z polską normą językową. Zjawisko to jest wyjątkowo silne w nazwach największych maratonów (półmaratonów) polskich, w których organizatorzy odchodzą od stosowania nienacechowanego szyku polskiego typu: rzeczownik jako człon określany w prepozycji i przymiotnik – człon określający w postpozycji (N + Adj), tworząc syntagmy rzeczownik + rzeczownik (N + N) na wzór anglo-amerykański¹⁹ (Boston Marathon, New York Marathon): pol. *Wrocław Maraton*, *Poznań Maraton*, *Cracovia Maraton*, *Łódź Maraton Dbam o Zdrowie*, *Silesia Maraton*, *Koral Maraton*, *Orlen Warsaw Maraton*. W tego typu przykładach nazwy słoweńskie zachowują syntagmę z przymiotnikiem, szyk przymiotnika w prepozycji jest neutralny w języku słoweńskim: slń. *Ljubljanski maraton*, *Ptujski polmaraton*, *Ormuski polmaraton*, *Istrski Maraton*.

Struktura tych nazw wydaje się łatwa do interpretacji, tłumaczyć ją można czynnikami pozajęzykowymi. W nazwach dużych imprez, mających charakter komercyjny, wykorzystywane są elementy obce (najczęściej anglo-amerykańskie), co może być postrzegane jako atrakcyjne i mieć na celu przyciągnięcie większej liczby uczestników, także tych zagranicznych.

3.3. Nie jest możliwe dokładne określenie reguł składniowych, które rządzą składnią tego typu nazw. Znaczna ich część powstaje z zamysłem marketingowym i można jedynie przypuszczać, że tendencja ta, współwystępowanie elementów rodzimych i obcych, zostanie zachowana.

4. Przedstawione powyżej rozważania dotyczą wybranych tendencji w zakresie hybrydyzacji polskiej i słoweńskiej leksyki sportowej. Większość omawianych jednostek stanowi zasoby słownikowe różnych socjolektów sportowych. Schematy słotwórcze, odnotowane w jednej z odmian języka ogólnego, wykazują podobieństwo między dwoma opisywanymi językami. Wymienione derywaty proste i struktury złożeniowe o charakterze hybrydalnym składają się z dwóch elementów: derywaty proste z rodzimej podstawy słotwórczej i obcego (międzynarodowego) prefiksu, złożeniowce²⁰ zaś z członów, z których jeden stanowi element międzyna-

¹⁹ Szyk zgodny z zasadami obowiązującymi w polszczyźnie w nazwach oficjalnych zachowały np. *Maraton Warszawski*, *Maraton Toruński*.

²⁰ Tradycyjne złożenia w omawianym materiale są nieliczne.

rodowy, najczęściej pochodzenia greckiego, drugi – element rodzimy (polski lub słoweński). Człony złożeniowców powiązane są bez użycia interfiksów, w związku z czym na ich łączeniu nie dochodzi do żadnych zmian morfonologicznych. Zmianie ulega natomiast status elementów obcych, które biorą udział w poszerzaniu słownictwa sportowego. Jednostki te usamodzielniają się (bieg *ultra*, grupa *anty*) i funkcjonują jako wyrazy nieodmienne. Tym samym tworzyć mogą wielowyrazowe nazwy zestawieniowe, czego świadectwem są różnego typu nazwy wydarzeń sportowych, także o charakterze hybrydalnym.

Powstawanie formacji hybrydalnych w słownictwie sportowym wynika z potrzeby nazwania nowych zjawisk, powstawania nowych dyscyplin lub popularyzacji takich, które wcześniej wśród społeczeństwa polskiego i słoweńskiego nie były znane (np. pol. *ultrabieg*; sł. *ultratek*), a także z silnej tendencji do ekspresywizacji słownictwa: oceny, wyrażenia sądu i opinii o desygnacie (pol. *antypilkarz*, *pseudokoszykówka*; sł. *kvazinogomet*). Jest to przejaw produktywności tego typu słowotwórczego oraz rozbudowanego systemu obu języków. W tym procesie znaczącą rolę odgrywa angielszczyzna, która traktowana może być jako język globalny, silnie oddziałujący na inne języki (por. Stramljič Breznik & Voršič, 2011). Nowe formacje są więc efektem tworzenia się swoistego kodu o zasięgu globalnym, którego powstawaniu sprzyjają czynniki zarówno językowe, jak i pozajęzykowe. To właśnie szeroko pojmowana globalizacja i związane z nią podobne źródła oddziaływania na języki europejskie leżą u podstaw opisywanych w artykule zmian. Umiedzynarodowienie słownictwa sportowego ma też na celu przełamywanie pewnych barier komunikacyjnych i promowanie jednorodności nazewniczej tych samych zjawisk. Opisane formacje świadczą niewątpliwie o nasileniu się internacjonalizacji we współczesnych językach polskim i słoweńskim. Upowszechniają się nowe techniki derywacyjne. Produktywna w obu językach staje się derywacja prefiksalna nazw rzeczownikowych. Powstają nietypowe dla języków słowiańskich złożenia, a przede wszystkim złożeniowce. Wzrasta liczba nazw zestawieniowych (w języku sportu głównie nazw imprez sportowych) o charakterze hybrydalnym. Poszczególne obce elementy włączane do tego typu struktur usamodzielniają się. Zaobserwowane tendencje w leksyce sportowej są także silne w obrębie polskiego i słoweńskiego słownictwa ogólnego (zob. m.in. Satkiewicz, 1994; Waszakowa, 2005, 2009; Stramljič Breznik, 2009). Aktualne zaś pozostaje pytanie o status elementów obcych w omawianych formacjach²¹.

²¹ Jeśliby np. potraktować element *ultra-* jako jednostkę leksykalną, za czym przemawiać mogą środowiskowe użycia tej formacji w funkcji wyrazowej, wtedy należałoby struktury typu *ultrabie-*

ŹRÓDŁA

- Smółkowa, T. (Red.). (2004). *Nowe słownictwo polskie: materiały z prasy lat 1993-2000*. [NSP (Cz. 1: A–H)]. Kraków: Lexis.
- MB – Magazyn Bieganie. Pobrano 10 listopada 2015 z <http://magazynbieganie.pl/>
- PS – Przegląd Sportowy. Pobrano 10 listopada 2015 z <http://przegladsportowy.pl/>
- SF – Sportowe Fakty. Pobrano 10 listopada 2015 z <http://sportowefakty.pl/>
- <http://bieganie.pl>
- <http://ligowiec.net>
- <http://rtvslo.si>
- <http://tekaskiforum.net>
- <http://zczuba.pl>

BIBLIOGRAFIA

- Bartmiński, J. (Red.). (1993). *Współczesny język polski*. Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Buttler, D. (1959). Słownictwo środowiskowo-emocjonalne we współczesnej polszczyźnie. *Poradnik Językowy*, (1–2), 68–78.
- Buttler, D. (1986). Formacje hybrydalne w różnych okresach rozwoju i warstwach słownikowych polszczyzny. W S. Warchoń (Red.), *Formacje hybrydalne w językach słowiańskich* (ss. 23–31). Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Wydział Humanistyczny.
- Buttler, D. (1990). Hybrydy w nowym słownictwie polskim. *Poradnik Językowy*, (2), 145–150.
- Czesak, A., & Ochmann, D. (2003). O lepszą jakość poradnictwa językowego. *Poradnik Językowy*, (1), 68–74.
- Dembska, K. (2011). Zjawisko kontaminacji jako jeden z aspektów badawczych języka reklamy: na przykładzie języka rosyjskiego. *Folia Linguistica Rossica*, 7, 20–28.
- Jakubowski, B. (2007). Pseudopodia a pseudokibice. *Język Polski*, 87, 224–226.
- Klemensiewicz, Z. (1985). *Historia języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kleszczowa, K. (2000). Rola pożyczek w przekształcaniu polskiego systemu słowotwórczego. W K. Kleszczowa & L. Selimski (Red.), *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji* (ss. 203–208). Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Koriakowcewa, E. (2014). Słowotwórcze zasoby nowych stylów funkcjonalnych w językach słowiańskich. *LingVaria*, 9, 9–33.
- Korošec, T. (1998). *Slovenski jezik izročilo in spremembe*. W S. Gajda & A. Vidovič-Muha (Red.), *Slovenski jezik* (ss. 127–151). Opole: Uniwersytet Opolski.
- Markowski, A. (1992). *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*. Warszawa: Wiedza o Kulturze.

gacz, *ultrabieganie* interpretować jako struktury złożeniowe. Ich budowa semantyczno-składniowa pozwalałaby odnieść te formacje do polskich złożów endocentrycznych o strukturze: N (Adj+N1), gdzie funkcja Adj jest zawsze taka sama i sprowadza się do wyrażania cechy N1.

- Markowski, A. (2000). Jawne i ukryte nowsze zapożyczenia w mediach. W J. Bralczyk & K. Mośiołek-Kłosińska (Red.), *Język w mediach masowych* (ss. 96–111). Warszawa: Upowszechnianie Nauki – Oświata UN-O.
- Mieczkowska, H. (2006). Derywacja a zjawisko zapożyczeń: na materiale językowym słowackim i polskim. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 41, 191–203.
- Nagórko, A. (2010). *Podręczna gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nowowiejski, B. (2010). Polskie słownictwo sportowe w świetle słowników XX wieku. *Prace Filologiczne*, 58, 283–298.
- Novak, F. (1998). Leksikalne spremembe v slovenskem poslovnem in uradovnem jeziku. W S. Gajda & A. Vidovič Muha (Eds.), *Slovenski jezik* (ss. 173–181). Opole: Instytut Filologii Polskiej.
- Obara, J. (1986). Hybrydy i półkalki na tle innych jednostek językowych obcego i rodzimego pochodzenia. W S. Warchoł (Red.), *Formacje hybrydalne w językach słowiańskich* (ss. 59–73). Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Wydział Humanistyczny.
- Ożdżyński, J. (1970). *Polskie współczesne słownictwo sportowe*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Ożdżyński, J. (1996). Profesjonalizmy, subjęzyki i rejestry – w ujęciu kognitywnym. W S. Kania (Red.), *Wokół społecznego zróżnicowania języka* (ss. 125–140). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe US.
- Pstyga, A. (2011). Derywaty rzeczownikowe z prefiksami *anty-*, *de-* i *kontr-* we współczesnej polszczyźnie. W E. Rogowska-Cybulska & M. Cybulski (Red.), *Polonistyczne drobiazgi językoznawcze II: materiały sesji jubileuszowej Oddziału Gdańskiego Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego* (ss. 171–178). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2003). O najnowszych tendencjach w słotwotwórstwie słowiańskim: na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego. W Z. Rudnik-Karwatowa (Red.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (ss. 199–210). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN).
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2012). Dynamika struktur złożeniowych w językach słowiańskich. W Z. Rudnik-Karwatowa (Red.), *Specyfika leksyki i słotwotwórstwa języków słowiańskich na przełomie XX i XXI wieku* (ss. 171–188). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN).
- Satkiewicz, H. (1971). Słotwotwórstwo [Rozdział]. W D. Buttler, H. Kurkowska & H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej* (ss. 80–123). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Satkiewicz, H. (1994). Zmiany w zasobie leksykalnym najnowszej polszczyzny. W E. Wrocławska (Red.), *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych* (ss. 143–147). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN).
- Stramlić Breznik, I. (2009). Hibridizacija novejših slovenskih tvorjenk. W E. Koriakowcwa (Red.), *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich* (ss. 165–178). Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.

- Stramljič Breznik, I., & Voršič I. (2011). Word-formational productivity of the Slovene language in the case of sports neologisms. *Linguistica*, 51, 23–38.
- Šabec, N. (2002). Vpliv angleščine na slovensko besedje. *Riječ*, 8, 83–89.
- Taborek, J. (2012). The language of sport: some remarks on the language of football. W H. Lankiewicz & E. Wąsikiewicz-Firlej (Red.), *Informed teaching – premises of modern foreign language pedagogy* (ss. 239–255). Piła: Wydawnictwo PWSZ.
- Warchoł, S. (1986). O derywacji hybrydalnej. W S. Warchoł (Red.), *Formacje hybrydalne w językach słowiańskich* (ss. 107–122). Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Wydział Humanistyczny.
- Waszakowa, K. (2001). O rozumieniu najnowszych zapożyczeń. W K. Michalewski (Red.), *Współczesna leksyka* (ss. 156–167). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Waszakowa, K. (2003). Czy w słowotwórstwie pojęcie *hybryda* jest przydatne? *Poradnik Językowy*, (10), 3–11.
- Waszakowa, K. (2005). *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Waszakowa, K. (2009). Internacjonalizacja polskiej leksyki – stan obecny, prognozy na najbliższą przyszłość. W E. Koriakowcewa (Red.), *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich* (ss. 11–27). Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Zarębski, R. (2012). *Rzeczownikowe prefiksy obcego pochodzenia w historii języka polskiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Hybrid Word Formations in Polish and Slovene (as Exemplified by Sport Lexis)

S u m m a r y

In the paper I describe some linguistic tendencies being noted in sport lexis in Polish and Slovene that are associated with the influence of foreign languages, particularly English (in its European and American variants). The base for the description is constituted by contemporary language material including hybrid word formations: derivatives and compound formations as well as syntactical constructions. The material has been excerpted from press articles, web portals, blogs and message boards where conversation are held by people dealing with sport in different capacities (athletes, coaches, amateur sportspeople and sport enthusiasts). I also included data from two linguistic corpora: *Narodowy korpus języka polskiego* and *Nova beseda* and from dictionaries.

Formacje hybrydalne w języku polskim i słoweńskim (na przykładzie słownictwa sportowego)

Streszczenie

Przedmiotem moich rozważań są pewne tendencje językowe odnotowane w słownictwie sportowym w językach polskim i słoweńskim związane z wpływami języków obcych, przede wszystkim zaś z anglo-amerykańskiego obszaru językowego. Opiszem objęty został materiał współczesny, w którym znalazły się formacje mające charakter hybrydalny – zarówno derywaty proste, jak i struktury złożeniowe oraz nazwy zestawieniowe, których elementy pochodzą z odmiennych języków. Źródłem ekscerpacji były artykuły sportowe zamieszczone w prasie, portale i blogi sportowe, fora internetowe, z których korzystają osoby w różny sposób związane ze sportem (zawodnicy, trenerzy, amatorzy uprawiający sport lub interesujący się sportem). Przy zbieraniu materiału wykorzystane zostały także dwa korpusy językowe: *Narodowy Korpus Języka Polskiego* i korpus słoweński *Nova beseda* oraz słowniki.

Keywords: hybrid formation; internationalization; Polish; Slovene; sport lexis; word-formation; loanword

Słowa kluczowe: formacja hybrydalna; internacjonalizacja; język polski; język słoweński; słownictwo sportowe; słowotwórstwo; zapożyczenie

ZMIANY LEKSYKALNE
WE WSPÓŁCZESNEJ KOMUNIKACJI JĘZYKOWEJ
I DYSKURSIE

JAKUB BANASIAK

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

jakubbanasiak@o2.pl

PROCESY NOMINALIZACYJNE W TEKSTACH JĘZYKOZNAWCZYCH NA MATERIALE JĘZYKA POLSKIEGO I BUŁGARSKIEGO

0. Uwagi wstępne

W artykule omawiam miejsce i funkcje nominalizacji w tekstach językoznawczych. Za punkt odniesienia rozważań przyjmuję system terminologiczny, w którym nominalizacje odgrywają szczególnie istotną rolę. Dynamiczne (procesualne) ujęcie zjawisk językowych jest obecnie charakterystyczne dla opisu bardzo różnorodnych zagadnień: od fonetyki i fonologii po gramatykę transformacyjno-generatywną i procesy rozwojowe we współczesnych językach słowiańskich oraz kwestie związane z polityką językową i standaryzacją. Procesy nominalizacyjne umożliwiają uniknięcie redundancji wynikającej z powtarzania treści odtwarzalnych bądź w obrębie zdania złożonego, bądź najbliższego kontekstu. Nominalizacje, stanowiąc transformy zdań, zasadniczo pozwalają na eksplicytację treści zawartych w zdaniu wyjściowym. Istotną różnicę stanowi tu jednak większa dopuszczalność niewypełniania pozycji argumentowych oraz brak kategoriałnych wykładników temporalności. Potencja ta jest ważna w wypadku nieokreśloności i ogólności treści temporalnych i argumentowych, co jest relewantne w terminologii i tekstach naukowych. Jednocześnie kategoriałna charakterystyka nominalna stanowić może o formalnej predyspozycji do pełnienia funkcji tematycznej w znaczeniowej progresji tekstu.

Warunkiem koniecznym naukowości tekstu jest stosowanie terminologii. Z tej perspektywy warto zwrócić uwagę na frekwencję nominalizacji w tekstach naukowych oraz miejsce, jakie rzeczowniki (mogące stanowić centrum frazy efektu nominalizacji) zajmują w obrębie terminologii naukowej. Jak wiadomo, istnieje tendencja do kodowania jednostek za pomocą rzeczowników. Polega ona na swoście pojętej reifikacji, tj. ujmowaniu pewnego abstraktu w kategoriach obiektu. W terminologii do czynienia mielibyśmy głównie z „obiettami” badawczymi.

Tendencja ta jest niezwykle silna. Należy zauważyć, że słowniki terminologiczne – w odróżnieniu od słowników ogólnych – podają jedynie rzeczownikowe (sekundarne?) wykładniki treści propozycjonalnej. Prymarność/sekundarność funkcji jest warunkowana przez przynależność do danej klasy części mowy i znajduje zastosowania również w analizie słowotwórczej (por. Waszakowa, 1994, ss. 21, 26–28). Wynika to zapewne nie tylko z postulowanej w terminologii zwieżłości, lecz także z głębszych uwarunkowań semantycznych. Dany termin odsyła często nie do konkretnego, zaszłego już stanu rzeczy, ale do klas zjawisk w pewnej abstrakcji od obiektów, które w nich uczestniczą. W zależności od przedmiotu badań naukowych przeprowadzony został podział na nauki realne (badające przedmioty materialne) i formalne (badające pojęcia, liczby i relacje między nimi). Językoznawstwo jako dyscyplina niewątpliwie nie zajmuje się badaniem ściśle rozumianych obiektów materialnych, nie spełnia kryterium materialności ani sam język, ani mowa. Niemniej jednak zasadne jest wydzielenie w obrębie terminologii językoznawczej nazw stanów/zdarzeń. Główne kryterium, jakie można przyjąć przy ich wyodrębnieniu, to kryterium składniowe. Nazwy stanów/zdarzeń mogą pełnić funkcję członu konstytutywnego argumentu nieprzedmiotowego przy predykcji wyższego rzędu. Ciekawie rysuje się możliwość wyodrębnienia badań nad jednostkowymi faktami językowymi (mownymi) w opozycji do poziomu wyższego, w którym na podstawie obserwacji konkretnych okazów indukowane są wnioski o charakterze ogólniejszym. Ta własność odróżnia językoznawstwo obiektywizujące od nauk matematycznych, należących do nauk formalnych, i pozwala łączyć je raczej z naukami empirycznymi, mimo niematerialności języka (Kotarbiński, 1963, s. 143).

W składni tekstu naukowego oraz w obrębie terminologii należy uwzględnić tzw. kategorie syntaktycznych wyrażeń predykatywnych (por. Karolak, 2001, s. 37). Ich prymarna reprezentacja posiada werbalną charakterystykę kategorialną i zalicza się do niej czasowniki oraz analizmy werbo-nominalne. W ramach tekstu języka naturalnego za formalizację sekundarną uznaje się rzeczowniki bez absorpcji, które stanowią większość zbioru rzeczowników abstrakcyjnych. Rzeczownikowa reprezentacja treści propozycjonalnej składniowo wiąże się z pozycją otwartą przez pojęcie nadrzędne w semantycznej strukturze zdania. Paradoksalnie, w systemie terminologicznym jest to reprezentacja prymarna. Jak wiadomo, procesowi nominacji towarzyszy w terminologii (oraz w języku ogólnym) swoiste kształtowanie pojęć (por. Polański, 1999, s. 396). Wychodząc od strony formalnej, nominalizację można uznać za efekt nominacji sekundarnej. Jednak kierunek de-

rywacji formalnej bywa dość często w terminologii różny od kierunku derywacji semantycznej. Do systemu terminologicznego wchodzi najpierw nomen actionis, a dopiero potem – już na poziomie tekstu naukowego – używana bywa formalizacja czasownikowa. Zachowanie bezokolicznika w polszczyźnie zwiększa odczucie akceptowalności czasowników. W tekstach w języku bułgarskim analogiczne funkcje pełni tzw. *da*-konstrukcja. Nie zmienia to jednak faktu, że paradygmat danej jednostki leksykalnej (jako całość) bywa problematyczny. Sytuacja jest inna w wypadku terminów typu *nomina essendi*, por. pol. *atrybutywność*, *predykatywność*; bułg. *предикативност*, *атрибутивност*. Przymiotniki będące podstawami nazw powyższego typu, choć nie trafiają do słownika terminologicznego jako samodzielne jednostki, nie mają jedynie charakteru potencjalnego, ponieważ często wchodzi w skład złożonych terminów, którymi są dwu- i wieloczłonowe nazwy atrybutywne typu zestawieniowego, np. pol. *funkcja atrybutywna*, *wyrażenie predykatywne*; bułg. *атрибутивна функция*, *предикативен израз*. Argumentem za takim ujęciem są również dość częste w języku specjalistycznym analizmy werbo-nominalne, w których wykładnikiem treści predykatywnych jest rzeczownik abstrakcyjny. Komponent werbalny pełni w nich jedynie funkcję werbalizującą (jest wykładnikiem treści kategorialnych), por. np. pol. *referencja* → *akt referencji* → *dokonąć aktu referencji*; bułg. *референция* → *акт на референция* → *извършвам акт на референция*. Rozróżnienie analizmów werbo-nominalnych od nominalizacji jest uzasadnione zarówno funkcjonalnie, jak i semantycznie. Od różnia je od siebie zarówno formalna predyspozycja tych pierwszych do bycia wykładnikiem orzeczenia (pojęcia niezależnego na poziomie semantycznym), jak i właśnie nieorzeczeniowość tych drugich (ich pojęciowa zależność). Co więcej, również analizmy werbo-nominalne podlegać mogą nominalizacji. Rozróżnienie predykatu od argumentu propozycjonalnego oraz ich wykładników w powierzchniowej strukturze tekstu dowodzi częściowego paralelizmu tych poziomów. W niniejszym opracowaniu predykat jest traktowany jako pojęcie niezależne, tj. element konstytuujący układ (Karolak, 2001, s. 26). Takie semantyczne (uwzględniające kombinatorykę sensów) ujęcie problemu ma dość ważne konsekwencje dla analizy różnych zdaniowych i tekstowych użyć nominalizacji. Prezentowany materiał został podzielony w oparciu o kryteria tekstowo-składniowe. Punkt wyjścia analizy stanowią semantyczne pozycje dopuszczające nominalizację wykładników pojęć. Omówiono występowanie nominalizacji w tekście, metatekście, a także w kilku słownikach słów kluczowych i słownikach terminologicznych, które traktować można jako specyficzny przykład tekstu spójnego.

1. Definicje nominalizacji

K. Polański definiuje termin *nominalizacja* w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* jako: „Wprowadzenie struktury zdaniowej do innej struktury zdaniowej w pozycję składniową charakterystyczną dla struktury imiennej” (Polański, 1999, s. 396). Tak rozumiana nominalizacja ma charakter składniowy i wymaga:

a) utworzenia odpowiedniej grupy imiennej bądź wyrażenia o formie zdania podrzędnego,

b) umieszczenia derywowanego wyrażenia w pozycji zależnej (Polański, 1999, s. 396).

M. Korytkowska i V. Małdziewa stwierdzają z kolei, że: „Konsekwentnie prowadzona analiza, przyjmująca za punkt wyjścia poziom semantyczny, pozwala na zaliczenie do procesów nominalizacyjnych, tzw. adiektywizacji oraz pronominalizacji” (Korytkowska & Małdziewa, 2002, s. 9). Do procesów tych zaliczane bywają również przekształcenia formy osobowej czasownika w bezokolicznik. Za szczególnie przypadek nominalizacji uznać można również dopuszczalną, przy niektórych predyktorach, reprezentację argumentu propozycjonalnego w postaci „podniesionego” argumentu przedmiotowego (Korytkowska & Małdziewa, 2002, ss. 51–52). Zdaniem autorek „inny typ kondensacji reprezentują struktury, w których forma verbum finitum zdania podrzędnego zostaje przekształcona w formę imiesłowu przysłówkowego” (Korytkowska & Małdziewa, 2002, s. 10; por. też Satoła-Staśkowiak, 2009). Warto zwrócić uwagę, że wymienione zjawiska dopuszczalne są w różnych pozycjach syntaktycznych, a nawet podlegają ograniczeniom typu leksykalnego.

Krótki przegląd stanowisk w sprawie nominalizacji i ich wpływu na rozwój koncepcji opisu języka przedstawia E. Jędrzejko (Jędrzejko, 1992). Autorka podkreśla niedostosowanie aparatu pojęciowego składni klasycznej do opisu zjawisk nominalizacyjnych, które skutkowało tym, że: „[...] składniki wypowiedzenia, należące do różnych kategorii morfologicznych traktowane były jako nietożsame i charakteryzowane niezależnie od siebie” (Jędrzejko, 1992, s. 210). Korytkowska i Małdziewa zwracają uwagę na fakt, że procesy nominalizacyjne wpisują się w zjawiska takie jak: „Systemowo wymagana w spójnym tekście kooperacja z kontekstem oraz dążenie do braku redundancji w komunikacji z jednej strony i pragmatycznie umotywowane procesy kondensacyjne w komunikacji językowej, związane z dążeniem do skrótowości z drugiej [...]” (Korytkowska & Małdziewa, 2002, s. 5).

W niniejszej pracy ograniczam rozważania do nominalizacji w wąskim rozumieniu terminu, tj. do przekształcenia struktury zdaniowej w postać frazy nomi-

nalnej z rzeczownikiem abstrakcyjnym bez absorpcji w centrum i umieszczenia w pozycji zależnej (argumentowej) przy predykanie wyższego rzędu (otwierającym przynajmniej jedną pozycję dla argumentu propozycjonalnego, nieprzedmiotowego).

2. Dystrybucja nominalizacji

2.1. Nominalizacje (pojęcia zależne reprezentowane przez nominalizacje) w semantycznej strukturze zdania konstytuowanego przez predykat wyższego rzędu

Zdania fundowane zarówno na predykatkach wyższego rzędu otwierających miejsce dla jednego argumentu propozycjonalnego, jak i na predykatkach tzw. relacyjnych, otwierających miejsce dla dwóch argumentów propozycjonalnych, są same w sobie monopredykatywne. By mówić o nominalizacji w zdaniu polipredykatywnym, konieczne jest jego rozbudowanie o treści nieimplikowane (tzw. adiunkty). Wiąże się to ściśle z funkcjami nominalizacji, tj. z funkcją rozwijającą (por. niżej). Ze względu na postulowany brak implikacji w strukturach polipredykatywnych mają one charakter propozycji niepodstawowych, derywowanych. Dodatkowo struktura predykatowo-argumentowa może być dodana bądź do predykatu propozycji podstawowej, bądź do jednego z argumentów (Grochowski, 1984, s. 215). Podział ten wiąże się w pewnym stopniu z klasyfikacją dzielącą wykładniki relacji na: wykładniki, które zastępują części zdań składowych, oraz takie, które ich części nie zastępują (Grochowski, 1984, s. 224). M. Grochowski odrzuca jednak np. możliwość analizy konstrukcji syntetycznych typu kauzatywnego jako polipredykatywnych, co jest konsekwencją objęcia badaniem podstawowych wyrażen predykatywnych jako elementów poziomu formalnego języka (por. też Czapiga, 2009). Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że S. Karolak w *Podstawowych strukturach składniowych języka polskiego* uwzględnia tradycję językoznawczą, zgodnie z którą okoliczniki stanowią przykład adiunktów. Zdania je zawierające uznaje autor za efekt derywacji (w takim ujęciu można by postulować ich polipredykatywność). Skłania to autora do wykluczenia struktur typu: „PLATON ZREZYGNOWAŁ Z ZAJMOWANIA SIĘ SPRAWAMI PUBLICZNYMI W REZULTACIE OBJĘCIA RZĄDÓW PRZEZ DYKTATURĘ 30.” (zapis za autorem – J.B.) z zakresu podstawowych struktur składniowych pojmowanych jako składniki myśli (Karakol, 2001, s. 29). W powyższym przykładzie w terminach składni tradycyjnej występuje okolicznik przyczyny, w terminach składni semantycznej natomiast można mówić o predykanie relacyjnym. Model teoretyczny, w którym struktury fundowane na

tw. predykatów relacyjnych zalicza się do struktur polipredykatywnych, przedstawia V. Małdziewa w artykule *Warunki synonimiczności zdań o strukturze polipredykatywnej* (Małdziewa, 1999; por. też Petrov, 2007).

W niniejszym opracowaniu przyjmuję jednak pogląd częściowo odmienny. Zgadzam się mianowicie z zaliczeniem do struktur polipredykatywnych konstrukcji, w których jedna ze struktur predykatowo-argumentowych jest „[...] dodana do któregoś z argumentów drugiej. W takim wypadku ta druga struktura predykatowo-argumentowa jest strukturą podstawową” (Małdziewa, 1999, s. 124). Nie kwestionuję również uznania zdań tzw. intensjonalnych za struktury monopredykatywne (z jednym predykatem i jednym argumentem propozycjonalnym). Obecności argumentu propozycjonalnego w strukturze semantycznej dowodzi niepełność sensu zdań z elidowanym wykładnikiem p' , por.

pol. *Powiedział mi.*

bułg. *Той ми каза.*

Zdania takie automatycznie odbierane są jako uwikłane w kontekst, niepełne. Podobnie jednak jest w tzw. zdaniach ekstensjonalnych (w tym wyrażających relację przyczynowo-skutkową), które wymagają obecności dodatkowych treści propozycjonalnych (różnych od predykatu kauzatywnego). Wymóg ten jest nierzadko silniejszy niż w zdaniach intensjonalnych, por.

pol. **Wyjechał, bo.*

pol. **Spowodowało.*

bułg. **Той замина, защото.*

bułg. **Доведе (до).*

Z niepełności ich sensu wnioskować można, że część z implikowanych przez predykat treści nie została wypełniona. Treści te, mając charakter predykatywny, są argumentami propozycjonalnymi w tym samym sensie, co w zdaniach intensjonalnych. Zdania tzw. ekstensjonalne stanowią struktury monopredykatywne, ponieważ zawierają tylko jeden predykat (pojęcie niezależne). Innymi słowy, obecność dwóch argumentów propozycjonalnych i predykatu nie jest bardziej „polipredykatywna” niż obecność jednego argumentu propozycjonalnego i jednego predykatu. Różne funkcje pojęć w układach (złożonych strukturach pojęciowych) znajdują odzwierciedlenie także na poziomie formy językowej. Mimo skomplikowanych uwarunkowań semantycznych i tych związanych ze składnią form język nie różnicuje formalizacji argumentów nieprzedmiotowych przy predyktorach konstytuujących wyrażenia zdaniowe tzw. intensjonalne i tzw. ekstensjonalne (z predykatem relacyjnym). Jednocześnie rozróżnienie formalizacji pojęcia niezależnego (predykatu) i zależnego (argumentu) jest w języku wyraźne. Podsumowując: zarówno kombina-

toryka sensów, jak i reguły łączenia form skłaniają do uznania zdań fundowanych na predykatkach relacyjnych za struktury monopredykatywne. Podejście takie stanowi pewnego rodzaju novum i jest niezgodne ze znaną mi tradycją w badaniach składniowych.

3. Nominalizacje w tekstach naukowych

Liczba fraz efektów nominalizacji różnicuje poszczególne style funkcjonalne w obu badanych językach w sposób tak wyraźny, że z tej perspektywy mówić można o stylistycznej funkcji nominalizacji (Korytkowska & Małdziewa, 2002, ss. 156–157). Ich liczba wzrasta od wartości najniższej w tekstach artystycznych, przez styl publicystyczny i dalej naukowy, osiągając wartość najwyższą w tekstach administracyjnych (Korytkowska & Małdziewa, 2002, ss. 160–172). W stylu naukowym występuje tak wiele nominalizacji, że stanowią one swoisty wyznacznik przynależności stylowej. Przynależność taka (a przynajmniej jej pozory) jest cenna z punktu widzenia pragmatyki, co pozwala powiązać liczbę transform nominalnych w języku ogólnym z tzw. intelektualizacją. Część pochodnych rzeczowników tego rodzaju zalicza się do tzw. słownictwa erudycyjnego (por. Waszakowa, 1994, s. 50).

Nasycenie tekstu nominalizacjami stanowi złożone zagadnienie. Warto zwrócić uwagę, że jest ono zróżnicowane w ramach poszczególnych fragmentów tekstu naukowego, w tym fragmentów stałych, takich jak np. wprowadzenie, podsumowanie, streszczenie. Kondensacja treści jest szczególnie wyraźna w podsumowaniu i streszczeniu tekstu naukowego. Przejawia się to w dużej liczbie fraz efektów nominalizacji w tych fragmentach. W wypadku wprowadzenia strategię są już bardziej zróżnicowane. Nasycenie transformami nominalnymi może być duże, jeśli autor ogranicza się do wskazaniu przedmiotu badawczego i celów pracy (por. przykłady 1. i 2.), a zdecydowanie mniejsze, jeżeli jest bardziej rozbudowane (por. przykład 6.). Za przykład nasycenia tekstu nominalizacjami niech posłużą poniższe fragmenty tekstów naukowych, por.

Przykłady bułgarskie

1. We wprowadzeniu:

Реформите, протичащи в българското общество от началото на 90-те г. на XX в. с цел приобщаване на българската държава към стандартите и нормите на Европейския съюз, дават тласък на редица тенденции и процеси в словообразуването на съвременния български книжовен език. (Аврамова, 2008, s. 9).

Настоящата работа си поставя като крайна цел мотивиран **избор** на подходящи **подходи** и **методи** за **проучване** на езиковия **опит**, и още по-конкретно – на т.нар. социолингвистичен **опит** на индивида или на значими за изследователя групи и общности. За да се **реализира** тази **цел**, е необходимо да се **потърси** мястото на езиковия **опит**, и в частност на социолингвистичния **опит**, в сложния комплекс, наричан социален **опит**. Това обаче предполага да се **тръгне** от дефинициите на понятието **опит** и след това да се **потърси** **спецификата** на неговите конкретни **проявления**. (Алексова, 2011, s. 1).

2. W podsumowaniu:

Интернационалните термини имат български облик вследствие на много активните **процеси** на фонетична, графична, морфологична и словообразователна **адаптация**, на които са подложени, а също и поради **семантичните промени**, извършили се с тях. (Колковска, 2006, s. 210).

Przykłady polskie

3. We wprowadzeniu:

Kiedy królowej Kastylii, Izabeli, przedstawiono pierwszy podręcznik gramatyki hiszpańskiej, zapytała, na co ów podręcznik może się przydać. Istotnie, na co mógł się przydać, skoro wszyscy biegle władający językiem hiszpańskim musieli przecież w jakimś sensie znać jego gramatykę, bez niej nie mogliby się nim posługiwać. (Karolak, 2002, s. 7).

4. W podsumowaniu:

W niniejszym opracowaniu została zarysowana **problematyka** wynikająca z analizy czasowników inchoatywnych i ich analitycznych odpowiedników w trzech językach słowiańskich ... oraz prześledzone zostały ewentualne **różnice** w **rozpowszechnieniu** tego typu czasowników w obrębie poszczególnych grup semantycznych. (Mazurkiewicz-Sułkowska, 2008, s. 187).

Na podstawie **wyników** przeprowadzonej **analizy** i ich **konfrontacji** z danymi na **temat stanu** współczesnego języka bułgarskiego można sformułować następujące wnioski, dotyczące **sposobów** **wyrażania** struktur polipredykatywnych w rozwoju języka bułgarskiego ... (Petrov, 2007, s. 134).

3.1. Nominalizacje w funkcji metatekstowej w tekstach naukowych

Konsekwencją uznania tekstu za strukturę bilateralną (złożoną z signifiant i signifié) (por. Polański, 1999, s. 595) jest konieczność poszerzenia dystrybucji nominalizacji do pozycji niekonotowanych w powierzchniowej strukturze tekstu przez żadne eksplicytnie wyrażenia. Dzieje się tak, ponieważ nominalizacje odgrywają

ważką rolę w segmentacji tekstu. Stanowią one fragment swoistej ramy wypowiedzi i występują w funkcji uzupełnienia implicytnego metapredykatu. Semantycznie pojmowany metatekst ma w takim ujęciu zakres szerszy od metatekstu ujmowanego formalnie. Pewne treści stanowią składnik konwencji językowej (schematu danego gatunku tekstu itp.) i są elidowane w strukturze powierzchniowej.

W pewnym sensie przejściowe z powyższego punktu widzenia użycie nominalizacji opisuje Z. Czapiga, podając jako przykład wyliczenie dużej liczby argumentów propozycyjalnych, formalnie w postaci wypunktowania, przy jednoczesnym niepowtarzaniu wyrażenia predykatywnego (wykładnika predykatu), por.

„Он (Norton Commander – Z. Cz.) обеспечивает:

- создание, копирование, пересылку, переименование, удаление, поиск файлов, а также изменение их атрибутов;
 - отображение дерева каталогов и характеристик входящих в них файлов в форме, удобной для восприятия человека;
 - создание, обновление и распаковку архивов (групп сжатых файлов); [...]
- (Czapiga, 2009, s. 33).

Nominalizacja odgrywa dużą rolę w makrostrukturze (stałych elementach) tekstu naukowego. Zjawisko to jest uwarunkowane kondensacją treści, ale uznać je można również za przejaw pewnej konwencji i rezultat terminologizacji nazw rzeczownikowych. W przebadanym materiale zanotowano jednak również tytuły zawierające formy czasownikowe, por.

Przykłady bułgarskie:

*Понятието „езиковата култура” е много **широко**; **Пише се** трансакция, а не транзакция; Какъв характер **имат** вокалните съчетания от гласна и/у в съвременния български книжовен език.*

Przykłady polskie:

***Mówi się** : porady językowe profesora Bralczyka; Czy **istnieje** potencjalna możliwość akceptacji dorosłych kobiet?; Czy **można skserować** kasetę?; Innowacje: czy musi ich **być** tak wiele?; Innowacje **podlegają** unifikacji.*

W obu badanych językach zwraca uwagę dość duży zbiór tytułów w postaci fraz z zachowanym przyimkiem pol. *o* / bułg. *за*, który uznać można za formalny refleks własności składniowych implicytnego metapredykatu, por.

Przykłady bułgarskie:

***За** езиковите игри на говорещия при означаване на участниците в комуникацията; **За** етапите в изграждането на старобългарския/славянския хомилар : факти и хипотези; **За** класификацията и квантификацията на имената в португалския и в българския език; **За** отношението между лекси-*

калното и словообразователното значение на дериватите; **За** отношение-то между морфемите и словообразователен анализ; **За** произхода на някои български фамилни имена и прякори; **За** произхода на фолклорния фразеологизъм тилилейско горие; **За** репрезентацията на значението и употребата на език.

Przykłady polskie:

O adaptacji nazwisk w litewskiej gwarze wyspowej okolic Gierwia; **O** akcentuacji wyrażen typu na dół, na wsi; **O** autorytatywnym głoszeniu chrześcijaństwa w dobie polszczyzny nieunormowanej; **O** definiowaniu nazw w słownikach i atlasach gwarowych; **O** hasłowaniu nieciągłych jednostek języka z segmentem izolowanym; **O** hierarchizacji w słotwórstwie i jej skutkach dla opisu systemu derywacyjnego: na marginesie książki Iwony Kaproń-Charzyńskiej „Derywacja ujemna we współczesnym języku polskim. Rzeczowniki i przymiotniki”; **O** interpretacji czasowników z dwójką charakterystyką walencyjną.

Przykłady tytułów bez inicjalnego przymyka por. niżej.

Na liczbę nominalizacji w tytułach wpływa również użycie stosunkowo ubogich semantycznie wyrażen typu pol. *głos, uwaga, kwestia, sprawa, problem*; bułg. *въпрос, проблема, наблюдение*. Oba języki dysponują podobnym inwentarzem jednostek omawianego typu, jednak rysują się pewne różnice w uzusie. W języku bułgarskim stosunkowo dużą frekwencję ma wprowadzenie leksemów omawianego typu przez przyimek *към*, przy czym materiał językowy częściowo narzuca interpretację celową, tj. taką, że omawiana praca ‘stanowi próbę / ma na celu’ rozwiązanie danego problemu badawczego. Również w języku polskim możliwe są konstrukcje o podobnej funkcji z przyimkiem *ku*, ale ich frekwencja jest zdecydowanie niższa niż ekwiwalentu bułgarskiego.

Przykłady bułgarskie:

Към въпроса за изграждането на речеви формации в различни комуникативно-прагматични ситуации; **Към въпроса** за новобългарските преводи на Дамаскиновите слова; **Към въпроса** за отношението на старобългарските евангелски текстове към епентетичното л‘; **Към въпроса** за предаване на някои елементи с национално-културен компонент в преводите на романа „Герой на нашето време” от М. Ю. Лермонтов; **Към въпроса** за функциите на елементите, съставлящи значението и формата на производните думи; **Към проблема** за вариантивността в българската книжовно-разговорна реч; **Към проблема** за преминаването на личните прозвища във фамилни имена : на база историята на рода Делиеви; **Към проблема** за типологията на текстуалната парадигма в системата на научния текст; **Към**

хипотезата за съществуване на житиен текст за свети княз Борис; **Към характеристиката** на комуникативната и езиковата ситуация през Възраждането; **По въпроса** за префиксацията като словообразователен принцип в българската глаголна система и овладяването ѝ от чуждестранни студенти; **По въпроса** за морфологичните особености на някои типове сложни съществителни от мъжки род; **Още по въпроса** за речниковата антонимия; **Наблюдения** върху преводите на „Интернационалът“ на български; **Наблюдения** върху словореда на клитиките в смолянския говор в сравнение с полски език; **Наблюдения** върху цикъла старобългарски историко-апокалиптични творби от X-XI в; **Опитуи** за създаване на нов публицистичен езиков стандарт в нашата преса и резултатите от тях; **Опис** на ръкописите на Владислав Граматик.

Przykłady polskie:

W sprawie aktualnego stanu badań nad problemem kontynuacji kulturowej pomiędzy starożytnością a wczesnym średniowieczem w Polsce: punkt widzenia autochtonisty; **W sprawie** czasowników oznaczających odprawianie mszy; **W sprawie** etymologii rzeczownika bachor; **W sprawie** genezy formantów kategorii nazw środków czynności; **W sprawie** genezy i sposobów funkcjonowania przędzisk i przydomków w mikrosystemie gwarowym Frampola w województwie zamojskim; **W sprawie** wydzielania relacji modalności wyrażanej przez przyimki wtórne; **W kwestii** bilingwizmu na czesko-polskim pograniczu językowym; **Głos** językoznawcy w obronie Aleksandra Hilferdinga; **Głos** w dyskusji na temat przyszłości Sławistyki w KUL-u; **Głos** w dyskusji nad referatem Hanny Jadackiej „Czy istnieje słowotwórstwo normatywne?”; **Uwagi** do Uwag M. Mączyńskiego „o kilku osobliwych wyrazach w zabytkach średniopolskich”; **Ku współczesnej typologii** języków słowiańskich: na wybranej problematyce języka chorwackiego i polskiego; **Próba** analizy skrótów w rękopiśmiennych materiałach z XIX wieku; **Próba** analizy typologicznej języka estońskiego i polskiego.

Ogólnie rzecz biorąc, nominalizacje występują z dużą częstotliwością zarówno w tytułach prac naukowych, jak i w ich śródtytułach¹. Por. w tytułach bez inicjalnego przyminka:

¹ Wszystkie tytuły i podtytuły prac naukowych w języku polskim i bułgarskim zostały wyekscerpowane z Bibliograficznej bazy danych światowego językoznawstwa sławistycznego iSybisław (<http://www.isybislaw.ispan.waw.pl/>), *Bibliografii językoznawstwa sławistycznego za rok 1995 z uzupełnieniami za lata 1992–1994* (Rudnik-Karwatowa, 1999) oraz pracy *Библиография по българската лексикология, фразеология и лексикография* (Крумова-Цветкова, 2011).

Przykłady bułgarskie:

Влиянието на промените в посттоталитарното общество върху българския език; Актуални езикови **проблеми** на преславската книжнина; Адвербиална **употреба** на някои падежни и предложно-падежни форми на съществителни имена в произведенията на Йоан Екзарх; Архаични морфологични **черти** във Ватиканското евангелие; **Влияние** на немската славистика при **изграждане** на теоретичните **основи** на словообразователните изследвания в славянските езици; Езиково **табу**, табуистични названия и евфемизми; **Елизия** на консонанти от интерпозитивни консонантни групи в българската книжовно-разговорна реч; Търговската марка: **правни норми и речева употреба**: върху материал от българския език.

Przykłady polskie:

Adaptacja zapożyczeń w polskim słownictwie technicznym w obrębie nazw osób; **Agresja językowa** jako narzędzie kształtujące **tożsamość pokoleniową**; **Alternacyjne tworzenie** zachodniosłowiańskich iteratiwów; **Aktualna dyskusja** o praojczyźnie Słowian; **Akty grzeczności** rozpoczynające **interakcję** w języku polskim i rosyjskim: tzw. pytania grzecznościowe; **Funkcjonowanie** konstrukcji z przyimkiem -k- w języku słowackim i ich **realizacja** w języku polskim; **Błędy językowe** popełniane przez łodzian; **Wyrażanie hipotetyczności** w języku czeskim.

Sytuacja wygląda analogicznie w śródtytułach.

Przykłady bułgarskie:

Правна рамка и регистрация на търговската марка; **Апелативизация** на търговската марка; **Техники** за **разработване** на марковите имена; **Метафоричен пренос**; **Метонимичен пренос**; **Контаминация**; **Адаптация и интеграция** на названието в системата на българския език; **Разпространение** на названието и **мерки** срещу **апелативизирането** му (Бакърджиева, 2012).

Przykłady polskie:

Założenia propozycyjnego modelu kategorii semantycznej; **Semantyka strachu: aspekt intensjonalny (propozycyjalny)**; **Semantyka strachu** w wyrażeniach autosemantycznych; **Semantyka strachu** w wyrażeniach synsemantycznych (Kiklewicz, Korytkowska, Mazurkiewicz-Sułkowska, Zatorska & Ramza, 2010).

3.1.1. Semantyczna kategoria określoności/nieokreśloności

Język polski i bułgarski należą do stosunkowo blisko spokrewnionych (rodzina języków słowiańskich), jednak oba systemy językowe dzieli wiele różnic typologicznych. W ich opisie szczególnie owocna w ostatnich latach okazała się

taka metoda konfrontacji, która przyjmuje za punkt wyjścia poziom semantyczny. W takim ujęciu należy również rozpatrywać kategorię określoności/nieokreśloności. W języku bułgarskim warto zwrócić uwagę na możliwość wystąpienia frazy efektu nominalizacji z rodzajnikiem lub bez niego (to ostatnie wiązać się może z tzw. dyskursem asekuracyjnym), por. wyżej przykłady tytułów z centrum frazy z rodzajnikiem: *влиятието, промените, репрезентацията, значението, употребата* oraz bez rodzajnika *елизия, речева употреба, правни норми, табу, основи, влияние, изграждане, черти, употреба, проблеми*. Oczywiście kwestia nacechowania określonościowego w tytułach, nagłówkach itd. jest o wiele bardziej złożona i wymaga dalszej refleksji. Nie zajmując się jednak w tym miejscu skomplikowanymi uwarunkowaniami użycia rodzajnika bułgarskiego i jego ekwiwalentów w języku polskim, warto odnotować, że stałe fragmenty tekstu, takie jak tytuły, są stosunkowo mocno skonwencjonalizowane i pewne wyrażenia podlegają w nich leksykalizacji, której towarzyszy desemantyzacja rodzajnika tzw. określonego i zerowego. W przebadanym materiale szczególną uwagę zwraca regularna obecność rodzajnika określonego w konstrukcji *към въпроса* wobec niezantowanej konstrukcji z rodzajnikiem zerowym *към въпрос* (nie oznacza to oczywiście, że połączenie *към въпрос* jako takie jest nieakceptowalne w innym kontekście, por. np. *преминаваме към въпрос*). Mogłoby się wydawać, że obecność rodzajnika jest uwarunkowana semantycznie i można ją ekstrapolować w analogicznej konstrukcji *към проблемата*. Okazuje się jednak, że język bułgarski wbrew oczekiwaniom zdecydowanie preferuje wersję bez rodzajnika, tj. *към проблема*. Bardziej szczegółowa analiza wymagałaby również uwzględnienia np. użyc takich jednostek jak: *пewien, niektóre, един, някои*, por. w tytułach:

Przykłady bułgarskie:

Един сериозен лексикографски принос; Един аспект на синтактичната семантика; Адвербиална употреба на някои надежни и предложно-надежни форми на съществителни имена в произведенията на Йоан Екзарх; За някои актуални терминологични заемки в езика на икономиката; За една синтактична особеност на българската книжовно-разговорна реч; За някои особености при публицистичния функционален стил в спортната журналистика; Наблюдения върху някои разговорни въвеждащи конструкции.

Przykłady polskie:

Pewien typ zdań bezpodmiotowych w bułgarskim i polskim a pojęcie partytywności; Wykładniki określoności/nieokreśloności a pewien typ wyrażen ekspresywnych w języku bułgarskim i polskim; Niektóre aspekty funkcjonowania gatunku mowy w świadomości językowej młodzieży: z perspektywy użytkowników; Niektóre

błędy i usterki leksykalne oraz frazeologiczne w łódzkiej prasie codziennej; O jednej z tendencji opisu niemieckich i polskich imiesłowów – zastosowanie zasad językoznawstwa kognitywnego w opisie gramatycznym.

Konstrukcje tego rodzaju mogą potencjalnie zwiększyć zainteresowanie tekstem, ponieważ czytający tytuł chcą dowiedzieć się, o jaki aspekt, typ, tendencję itd. w danym tekście chodzi.

Ciekawie rysuje się również możliwość zbadania pod kątem występowania nominalizacji tytułów prac z różnych kierunków i szkół w obrębie językoznawstwa. Obecność terminologii z zakresu danej dyscypliny w tytułach prac naukowych jest po części zdeterminowana przedmiotem badania i można mówić o pewnej korelacji liczby terminów efektów nominalizacji z dynamicznym podejściem do języka.

3.2. Nominalizacje w słownikach terminologicznych i słownikach słów kluczowych

Według niektórych badaczy słowniki terminologiczne uznać można za specyficzny rodzaj tekstu spójnego (por. Łukasik, 2014). W mojej opinii także słowniki słów kluczowych zaliczyć wypada do specjalistycznych tekstów spójnych. Użyte w słowniku wyrazy hasłowe pełnią funkcję argumentów przy implicytnym metapredykanie. Zwięzłość jest niewątpliwie pożądana w tekście naukowym, a zwłaszcza w ramach terminologii (i słów kluczowych równokształtnych z terminami), co pozostaje nie bez wpływu na liczbę jednostek nominalizacji w obrębie terminologii językoznawczej.

Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego (Rudnik-Karwatowa & Karpińska, 1999) stanowi w niniejszym opracowaniu punkt wyjścia do refleksji nad miejscem rzeczowników mogących stanowić centrum frazy efektu nominalizacji w systemie terminologicznym. Zawiera on około 2500 słów kluczowych równokształtnych z terminami i odwzorowuje bezpośrednio produkcję wydawniczą językoznawstwa sławistycznego i pośrednio pole semantyczne tej dyscypliny (Rudnik-Karwatowa & Karpińska, 1999, s. 5). Do pracy wykorzystałem również *Речник на лингвистичните термини в българския език* (Манолова, 1999). Źródło to ma jednak mniejszą objętość, inny zakres i powstało w oparciu o zupełnie inną metodologię niż *Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego*, co skłoniło mnie do uwzględnienia w badaniu jeszcze jednej pracy: *Библиография по българската лексикология, фразеология и лексикография 1950–2010* (Крумова-Цветкова, 2011). Zawarte w powyższym opracowaniu słowa kluczowe, mimo pewnych różnic w zakresie ich tworzenia i doboru względem słownika polskiego oparte zostały na dużej grupie tekstów przedmiotowych (praca zawiera niemal 6000 opisów bibliograficznych).

Zebrane dane statystyczne potwierdzają, że rzeczowniki odczasownikowe i odprzymiotnikowe odgrywają niezwykle istotną rolę w terminologii z zakresu językoznawstwa. W *Słowniku słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego* 21% całego zbioru wyrażen hasłowych stanowią derywaty na: *-izm/-yzm*, *-izacja/-yzacja*, *-acja*, *-ość*, *-nie*, *-cie*. Produktynność określonych sufiksów rzuca pewne światło na terminologię językoznawczą. Derywaty zawierające internacjonalne sufiksy *-acja*, *-izacja/-yzacja*, *-izm/-yzm* stanowią w sumie 59% zbioru (przy czym derywaty na *-acja* 39%). Rodzime sufiksy: *-ość* – 23%, *-nie* – 16% (w sumie 39%). W materiale wyekscerpowanym ze słownika bułgarskiego 9% całego zbioru wyrażen hasłowych stanowią derywaty na: *-изъм*, *-изация*, *-ация*, *-ост*, *-не*, *-ние*. Derywaty z formantami internacjonalnymi: *-изъм*, *-изация*, *-ация*, stanowią około 65% zbioru (w tym derywaty na *-ация* 42% i na *-изация* 21%), formacje z rodzimymi sufiksami: *-не* – 26%, *-ост* – 4%. W obu badanych językach terminologia językoznawcza pozostaje w ścisłym związku z systemem słowotwórczym języka ogólnego. W wypadku klasy nomina actionis zwraca uwagę stosunkowo mała liczba derywatów, które można zaliczyć do tzw. typów regularnych na *-anie*, *-enie* oraz *-cie* (por. Grzegorzczkova & Puzynina, 1999, s. 395). Formacje pol. na *-anie*, *-enie* i bułg. *-не* są szczególnie liczne w terminologii z zakresu fonetyki i fonologii. Występują zarówno obocznie do terminów pochodzenia obcego, por. np. pol. *asymilacja* – *upodobnienie*, *palatalizacja* – *zmiękczenie*; bułg. *асимиляция* – *уподобяване*, *палатализация* – *смякчаване*, jak i samodzielnie. W tym ostatnim wypadku wyróżnia się grupa terminów pochodnych od nazw dźwiękonaśladowczych, por. np. pol. *akanie*, *ekanie* i bułg. *акане*, *екане*. Powyższe terminy zaliczyć wypada do warstwy leksyki starszej. Duża produktywność formantów internacjonalnych (pol. *-acja*, *-izacja* / *-yzacja*; bułg. *-изация*, *-ация*) odpowiada współczesnym tendencjom rozwojowym charakterystycznym dla odmian ogólnych omawianych języków (por. Waszakowa, 1994; Аврамова, 2012). Nomina essendi w obu badanych językach tworzone są głównie w sposób regularny (por. Grzegorzczkova & Puzynina, 1999, s. 417) za pomocą rodzimych sufiksów: pol. *-ość* i bułg. *-ост*, por. pol. *modalność*, *imperceptywność*, *temporalność*, *interrogatywność*, *imperfektywność* i bułg. *модалност* oraz niepoświadczone w słowniku bułgarskim: *имперцептивност*, *темпоралност*, *въпросителност*, *имперфективност*. Ustalenie przyczyn nieobecności bardzo wielu formacji tego typu w słowniku bułgarskim wymaga rozpatrzenia każdego przypadku osobno, ponieważ tekstowa frekwencja niektórych terminów różnicuje oba omawiane języki. Dzieje się tak na przykład w wypadku stosunkowo szeroko stosowanego w sławistyce polskiej terminu *imperceptywność*, którego bułgarski ekwiwalent *имперцептивност* używany jest rzadko i za-

pewne częściowo pod wpływem prac polskich językoznawców. Z kolei terminy pol. *temporalność* i bułg. *темпоралност* posiadają w tekstach językoznawczych frekwencję zdecydowanie bardziej porównywalną. Wskazać można również nie-liczne nomina essendi na *-izm*: pol. *izomorfizm*, *bilingwizm*, *multilingwizm*; bułg. *изоморфизъм*, *билингвизъм*, *мултилингвизъм*. Sufiks ten wyspecjalizował się w tworzeniu nazw atrybutywnych typu pol. *polonizm*, *wulgaryzm*, *poetyzm*, bułg. *поетизъм*, *полонизъм*, *вulgаризъм*, które w terminach S. Karolaka stanowią już jednak nazwy z absorpcją.

Mimo że terminy językoznawcze stosunkowo rzadko przenikają do języka ogólnego (w porównaniu np. z terminami z zakresu nowoczesnych technologii informacyjnych), interesująco przedstawia się możliwość zestawienia danych liczbowych pozyskanych ze *Słownika słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego* (Rudnik-Karwatowa & Karpińska, 1999) z danymi zawartymi w monografii K. Waszakowej (Waszakowa, 1994). Formant *-acja* występuje w około 800 derywatach (Waszakowa, 1994, s. 76), *-izacja* / *-yzacja* w około 90 (Waszakowa, 1994, s. 88), a *-izm* / *-yzm* około 600 (Waszakowa, 1994, s. 126). Szczególnie licznie reprezentowane w języku ogólnym typy rzeczowników sufiksalnych obcych stanowią znaczący podzbiór terminologii z zakresu językoznawstwa sławistycznego. Przeprowadzone badanie ma charakter jedynie wstępny, jednak pozyskane ze słowników dane potwierdzają, że tendencja do internacjonalizacji terminologii z zakresu językoznawstwa jest bardzo wyraźna. Oprócz sufiksów międzynarodowych uwzględnić należałoby również podstawy słowotwórcze mające ten status oraz prefiksy. W obu językach rola nominalizacji w systemie terminologicznym jest bardzo istotna. Warto zaznaczyć, że w niektórych wypadkach znaczny wpływ na liczbę derywatów z danym sufiksem ma obecność terminów typu nazw zestawieniowych, por. np. pol. *derywacja syntaktyczna*, *derywacja semantyczna*, *derywacja paradygmatyczna* i bułg. *синтактична деривация*, *семантична деривация*, *парадигматична деривация*. Występowanie nazw omawianego typu wiąże się z rozwojem językoznawstwa, któremu towarzyszy silna tendencja do precyzowania, uszczegółowiania analizowanych procesów i zjawisk. Ponad dwukrotna różnica w liczbie wyekscerpowanych ze słownika polskiego rzeczowników pochodnych, które mogą stanowić centrum frazy efektu nominalizacji (21% w materiale polskim vs 9% w słowniku bułgarskim) nie znalazłaby potwierdzenia w dużym korpusie tekstów naukowych. W opartej na obszernym zbiorze tekstów bibliografii bułgarskiej (Кримова-Цветкова, 2011) rzeczowniki bez absorpcji stanowią około 16% zbioru słów kluczowych. W kontekście omawianych różnic ilościowych i metodologicznych potrzeba dalszych prac nad ekwiwalencją językową w języku słów kluczowych bazy iSybislaw (na którym oparte jest źródło

polskie) jest istotna nie tylko z punktu widzenia optymalizacji wyszukiwania informacji (por. Rudnik-Karwatowa, Banasiak & Mikos, 2013). Wprowadzanie do bazy słów kluczowych równokształtnych z terminami w języku bułgarskim, w oparciu o powiększającą się liczbę rekordów dokumentów językoznawczych, pozwoliłoby również na zdecydowanie skuteczniejsze zbadanie systemu terminologicznego tego języka. Jednocześnie jest to jedyny sposób, aby zapewnić w badaniu oparcie bazy materiałowej na identycznych założeniach teoretyczno-metodologicznych w obu językach.

4. Podsumowanie

Nominalizacje odgrywają ważną rolę w tekstach naukowych z zakresu językoznawstwa slawistycznego zarówno na poziomie zdania, jak i w makrostrukturze tekstu oraz w obrębie terminologii. Funkcja tytułów i śródtytułów w tekście naukowym (artykułe, monografii itd.) jest zbliżona do funkcji wyrażen hasłowych w słowniku: wskazuje na zakres tematyczny pracy (temat nadrzędny) całego fragmentu tekstu (podrozdziału itp.) lub wyrażenia hasłowego. Tak rozumiany słownik jest elementem poziomu metanaukowego (metadyskursu), a nie naukowego. Element konstytutywny propozycji obejmującej wszystkie pojęcia występujące w supozycji materialnej w funkcji lokucyjnej w słowniku (pod postacią wyrażen hasłowych) jest metapredykatem. Procesualnemu ujmowaniu niektórych zjawisk z zakresu słotwórstwa i innych dziedzin (*derywacja*, *prefiksacja*, *kontaminacja*, *zmiękczenie*) niezwykle rzadko towarzyszy eksplicytnie wskazanie wykonawcy procesu. W ramach słotwórstwa stwierdzić można nawet bardzo silną tendencję do abstrahowania od tej treści. Oczywiście powierzchowna pustość pozycji nie musi być równoznaczna z jej pustością (nieokreślonością) na poziomie semantycznym tekstu. W pracach składniowych w wypadku prezentacji przykładów autorskich to autor tekstu nominalizuje, adiektywizuje itd.; dla zdań i fraz nieskonstruowanych przez autora tekstu wskazywane są źródła (pierwotny nadawca komunikatu). Dla słotwórstwa jednak niezależnie od procesualnego ujęcia derywacji jako takiej niezwykle rzadko uznać można, że autorem fragmentu cytowanego tekstu jest osoba, która przeprowadziła proces derywacji (derywacja stosunkowo rzadko jest operacją mentalną wykonywaną za każdym razem). Można wskazać również istnienie złożonych procesów, w których komponent słotwórczy posiada aspekt diachroniczny z nieznanym pierwotnym twórcą danego derywatu, a komponent składniowy posiada aspekt synchroniczny z operacją składniową przeprowadzaną przez nadawcę komunikatu. Procesem takim jest właśnie nominalizacja (por. wyżej definicje

nominalizacji). Zwraca uwagę fakt, że choć duży udział fraz efektów nominalizacji w terminologii językoznawczej wpływa na ich frekwencję tekstową, to jednak zjawisko to nie sprowadza się jedynie do prostego powtarzania terminu-nominalizacji w tekście, często jest on zastępowany uboższym semantycznie odpowiednikiem, jak np. *zjawisko, proces*, bułg. *явление, процес*. Omawiana problematyka jest wieloaspektowa i bardzo skomplikowana. Zbadanie jej wymaga oddzielnej pracy.

ŹRÓDŁA

- Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa slawistycznego iSybisław (b.d.). Pobrano 15 grudnia 2015, z <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl>
- Karolak, S. (2001). *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN).
- Kiklewicz, A., Korytkowska, M., Mazurkiewicz-Sułkowska, J., Zatorska, A., & Ramza, T. (2010). *Podstawowe struktury składniowe współczesnych języków słowiańskich: białoruski, bułgarski, polski*. Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Mazurkiewicz-Sułkowska, J. (2008). *Wyrażanie kategorii inchoatywności w językach polskim, bułgarskim i białoruskim*. Łódź: Pictor.
- Petrov, I. (2007). *Wyrażanie struktur polipredykatywnych w rozwoju języka bułgarskiego*. Łódź: Pictor.
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (1999). *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN).
- Rudnik-Karwatowa, Z. (Red.). (1999). *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1995 z uzupełnieniami za lata 1992–1994*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN).
- Аврамова, Ц. (2008). Тенденции в българското словообразуване на границата между два век. W Z. Rudnik-Karwatowa (Red.), *Współczesna komunikacja językowa: najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich* (ss. 9–30). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN).
- Алексова, К. (2011). Езиковият опит като част от социалния опит: подходи и методи на неговото проучване и измерване. *Български език и литература*, 52(1). Pobrano 15 grudnia 2015, z <http://liternet.bg/publish7/kaleksova/ezikoviiat-opit.htm>
- Бакърджиева, Г. (2012). Търговската марка: правни норми и речева употреба: върху материал от български език. W Z. Rudnik-Karwatowa (Red.), *Specyfika leksyki i słowotwórstwa języków słowiańskich na przełomie XX i XXI wieku* (ss. 9–33). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN).
- Колковска, С. (2006). Тенденциите към интернационализация и национализация в новата българска икономическа терминология. W Е. Пернишка (Red.), *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация: научна конференция, посветена на 125-годишнината от рождението на акад. Стефан Младенов (София, 28–29 юни 2005): доклади* (ss. 190–212). София: Съюз на учените в България.

- Крумова-Цветкова, Л. (Red.). (2011). *Библиография по българската лексикология, фразеология и лексикография 1950–2010*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Манолова, Л. (1999). *Речник на лингвистичните термини в българския език*. София: „Наука и изкуство“.

BIBLIOGRAFIA

- Czapiga, Z. (2009). O składni rosyjskich tekstów specjalistycznych. *Komunikacja Specjalistyczna*, 2, 31–42.
- Grochowski, M. (1984). Składnia wyrażeń polipredykatywnych: zarys problematyki. W Z. Topolińska (Red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego: składnia* (ss. 213–299). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Grzegorzczkova, R., & Puzynina, J. (1999). Rzeczownik. W R. Grzegorzczkova, R. Laskowski & H. Wróbel (Red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego: morfologia* (ss. 389–464). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karolak, S. (2001). *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN).
- Korytkowska, M., & Małdziewa, V. (2002). *Od zdania złożonego do zdania pojedynczego: nominalizacja argumentu propozycjonalnego w języku polskim i bułgarskim*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Łukasik, M. (2014). Spójność w słowniku terminologicznym. W M. Kornacka (Red.), *Spójność tekstu specjalistycznego* (ss. 69–79). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Małdziewa, V. (1999). Warunki synonimiczności zdań o strukturze polipredykatywnej. W Z. Greń & V. Koseska-Toszewa (Red.), *Semantyka a konfrontacja językowa* (T. 2, ss. 123–128). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN).
- Petrov, I. (2007). *Wyrażanie struktur polipredykatywnych w rozwoju języka bułgarskiego*. Łódź: Pictor.
- Polański, K. (Red.). (1999). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rudnik-Karwatowa, Z., Banasiak, J., & Mikos, Z. (2013). Językowe problemy optymalizacji wyszukiwania informacji w systemie iSybislav. *Slavia Orientalis*, 62(4), 631–646.
- Satoła-Stąskowiak, J. (2009). *Translating into something that does not exist...: literary ways of translating Polish sentences with uninflected perfect participles into the Bulgarian language. Cognitive Studies / Études Cognitives*, 9, 211–221.
- Waszakowa, K. (1994). *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego: rzeczowniki sufiksalne obce*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Аврамова, Ц. (2008). Тенденции в българското словообразуване на границата между два века. W Z. Rudnik-Karwatowa (Red.), *Współczesna komunikacja językowa: najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich* (ss. 9–30). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN).

Nominalization Processes in Linguistic Texts on the Basis of Polish and Bulgarian

S u m m a r y

The article presents issues concerning nominalization processes in scientific texts. Special attention is paid to the processes' syntactic distribution and role in the macrostructure of a text. Their significance in linguistic terminology is presented on the basis of two dictionaries: *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego* and *Речник на лингвистичните термини в българския език*.

Procesy nominalizacyjne w tekstach językoznawczych na materiale języka polskiego i bułgarskiego

S t r e s z c z e n i e

W artykule omówiono zagadnienia związane z procesami nominalizacyjnymi w tekstach naukowych. Szczególną uwagę poświęcono składniowej dystrybucji nominalizacji i ich roli w makrostrukturze tekstu. Udział nominalizacji w terminologii językoznawczej został zaprezentowany w oparciu o dwa słowniki: *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego* oraz *Речник на лингвистичните термини в българския език*.

Keywords: Slavic linguistics; text linguistics; metatext; nominalization; scientific text; linguistic terminology

Słowa kluczowe: językoznawstwo slawistyczne; lingwistyka tekstu; metatekst; nominalizacja; tekst naukowy; terminologia językoznawcza

РЕЧЕВОЙ УЗУС ПУБЛИЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ И ЕГО СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ДИНАМИКА НА РУБЕЖЕ СТОЛЕТИЙ

1. Вместо введения¹

Языковое развитие во второй половине XX – первом десятилетии XXI в. представляет собой чрезвычайно интересный объект для научного изучения. Помимо высокого лингвистического статуса, узус публичной коммуникации характеризуется большой социальной востребованностью, что, впрочем, никак не уменьшает нареканий в его адрес как со стороны профессионалов-языковедов, так и обычных пользователей языка (см. подробнее: Нещименко, 1999; 2001; 2003; 2013а; 2013б; Neščimenko, 1994; 1998; 2000; 2013). Объектом критики при этом становятся как некоторые речевые «вольности», так и отступления от ныне действующей литературной нормы, «освященной» кодификацией.

Уточним ниже некоторые исходные позиции проводимого исследования:

- работа выполняется в традициях сопоставительного билингвального подхода (сопоставление русского и чешского языков). Остальные языки – славянские и не славянские – во внимание хотя и принимались, однако из-за ограниченности объема статьи этот материал в основном остался за ее рамками;
- хронология исследования охватывает, главным образом, период второй половины XX – первого десятилетия XXI в., когда ощутимо возросла и упрочилась социальная база и лингвокультурная значимость публичного вер-

¹ Исследование выполнялось в рамках гранта РГНФ «Актуальные этноязыковые и этнокультурные проблемы современности: языковая ситуация – языковой менеджмент – языковая политика» № 140400592.

бального узуса, его участие в формировании нормы литературного языка, при определении направленности проводимой кодификационной и языковой политики;

- помимо большого и разнообразного языкового материала, в исследовании учитывались также некоторые наблюдения над «живым» публичным вербальным узусом, сделанные нами в ходе синхронного перевода на различных публичных собраниях, съездах, совещаниях, то есть в условиях, когда у нас была реальная возможность «соучастия» в процессе порождения текстов публичного общения самого различного тематического и жанрового характера.

2. Вербальный стандарт публичной коммуникации и его формирование

Процесс формирования современного вербального стандарта публичного общения был довольно продолжительным. Становление нормы газетной публицистики пришлось на конец XVIII – первую половину XIX в. В Чехии это была эпоха чешского национального возрождения. Стилистика «бумажной» прессы этого времени опиралась на письменную, беллетристическую традицию произведений словесности (Kamíř, 1974; Hauser, 1978)².

Нормативная взаимосвязь с художественными текстами продолжалась и позже, однако к середине XX в. в качестве главного нормообразующего критерия периодизации литературного языка стал использоваться персонифицированный узус, соотносимый либо с какой-то авторитетной творческой личностью, либо с художественным направлением или методом (Виноградов, 1982). Примечательно, что чешский ученый В. Эртл в своей концепции «хорошего автора», хотя и призывал следовать образцовому художественному узусу, однако под «хорошим автором» он имеет в виду отнюдь не конкретного писателя, а некий собираТЕЛЬНЫЙ речевой узус (Ertl, 1929).

3. Языковое развитие на рубеже столетий

Языковое развитие во второй половине XX – первой половине XXI в. проходило под знаком уже других ориентиров, а именно: в условиях стремительно

² Ср., например, „Kramériusovy vlastenské noviny“. V Praze, 1820; „Kramériusovy pražské poštovské noviny“. Praha, 1791 и т.д. Приобретенные в свое время Российской Императорской Академией наук из архива Й. Юнгмана, они хранятся ныне в библиотеке С.-Петербурга.

развивающегося научно-технического прогресса. Соответственно внимание концентрировалось на изменении условий и характера распространения информации, возрастании ее объема и скорости прохождения по каналам коммуникативной связи, возможности установления обратной связи между адресантом и адресатом (Daneš et al., 1997). В результате этого впервые стал возможен не только прямой, но и опосредованный коммуникативный контакт с массовой аудиторией, их интерактивный диалог (Нещименко, 2001). Все это, вместе взятое, не могло не сказаться на развитии вербального стандарта коммуникации.

Использование интернета стало очередным шагом в развитии речевого общения на рубеже столетий. Оно открыло новые перспективы для межкультурного, межличностного и межкультурного взаимодействия. В этот период публичная коммуникация приобретает статус не только социально значимой, но и престижной сферы языкового употребления общенационального (и даже международного) масштаба. В этом своем новом качестве она уже начинает оказывать мощное влияние на развитие языковой ситуации, становясь ее составной частью. Сказанное дало основание чешскому ученому А. Едличке (Jedlička, 1974) предложить новую трактовку роли литературного языка в современной коммуникации. В качестве нормативной основы литературного языка начинают использоваться не тексты художественной литературы, как это делалось ранее, а узус публицистики. О значимости нормотворческой роли медиального языка писал несколько позже и чешский исследователь Зд. Главса. Именно он впервые охарактеризовал этот феномен как «автономную языковую форму» (Hlavsa, 1988, с. 52).

Нельзя не признать, что смена речевых стандартов, а также речевого этикета в сфере этнической коммуникации, в том числе и публичной, не является чем-то из ряда вон выходящим. На протяжении жизни социума это происходило не единожды. Важно, однако, установить, какие коммуникативные факторы оказываются наиболее предпочтительными для гармоничного развития языковой ситуации.

Подытоживая результаты проведенного анализа, отметим следующее:

- во второй половине XX в. сфера публичного общения заняла в системе репрезентативной общенациональной коммуникации доминирующее положение;
- численность пользователей этого феномена стремительно возрастает;
- существенно потесненными оказались позиции речевого узуса произведений художественной литературы, использовавшиеся ранее в качестве нормативной первоосновы литературного языка.

4. Динамические сдвиги в узусе публичной коммуникации

Вербальный узус и стилистика публичной коммуникации отличаются динамичностью, а также повышенной экспрессивностью речевого стандарта. Определенную роль в этом играют такие факторы как, например, проницаемость междиомных внутриэтнических границ, активизация резервных номинационных возможностей, в том числе и различных разновидностей сленга, использование тех или иных «фантомных» (см. ниже) образований и т.п. Экспрессивная насыщенность узуса публичной коммуникации достигается в том числе и посредством использования эмоционально окрашенных речевых включений (приведем всего лишь один пример из речи гостя передачи «Без вопросов» на Русской службе новостей), ср.: *Страшный шухер наводили феминистки* (Русская служба новостей (РСН), 03.10.2015).

В последнее время активно дебатруется проблема употребления «обсценной» лексики и ее заменителей (в виде, например, эвфемизма *блин*). Совсем недавно в утренней воскресной передаче той же радиостанции певица российского мюзикла в небольшом по объему интервью употребила эвфемизм *блин* 15 раз (взамен общеизвестного бранного слова).

Что касается использования клише, то, хотя их состав исторически изменчив, тем не менее, встречаются и «долгожители», к числу которых можно отнести, например, клише *фишка*. Устойчиво сохраняются и «вкусовые» клише, типа *быть в шоколаде*; *он сидел весь в шоколаде* и пр. Впервые я зарегистрировала его, собирая материал для статьи 2001 г. (Нещименко, 2001). Кстати говоря, некоторые из зафиксированных тогда явлений со временем вошли в узус на правах языковых универсалий.

Как показал проведенный нами анализ, из всех идиомов этнического языка литературный язык оказался наиболее пригоден для функционирования в медиальной сфере. Во многом это обуславливается действием нижеследующих факторов:

- оптимальным соответствием исторически сложившейся нормы литературного языка и нормы медиальной сферы общения;
- являясь естественным каркасом языковой ситуации, литературный язык обеспечивает внутриэтническую коммуникативную целостность и гомогенность;
- предпочтительное использование именно литературного языка поддерживается не только регламентирующими установками языковой культуры, но и экспектацией индивидуума;

— выживаемость литературного языка во многом облегчается наличием устойчивого номинационного резерва, находящегося, в том числе, и на периферии лексической системы.

В рассматриваемый нами период (напомним, что речь идет о рубеже столетий) язык, будучи универсальной знаковой системой, оперативно и адекватно реагирует на достижения научно-технического прогресса, принципиально меняющиеся условия и характер распространения информации, возрастание объема и скорости прохождения информации по каналам коммуникативной связи (Крысин, 2008). Впервые становится возможной и обратная речевая взаимосвязь с коммуникантом, в том числе и с массовым. Все это значительно расширяет возможности деривационного экспериментирования, поиска необходимого вербального решения, в том числе и с помощью метода «проб и ошибок».

Для исследователя-дериватолога изучение словообразовательных закономерностей публичной коммуникации имеет особую значимость, так как фиксируемые номинационные и словообразовательные новации зачастую не укладываются в рамки наших привычных представлений о литературной норме. Это дает повод по-новому оценивать потенциальные возможности словопроизводства, частотность и сферу употребления деривационных схем и формантов, их продуктивность.

При этом нельзя не заметить, что у близкородственных языков, результаты процесса кодификационной адаптации (в том числе и морфологической), могут проходить по-разному. Приведем несколько примеров:

„«Žádáme tě, Pane, abys ukončil veškeré války a konflikty, velké i ty malé, staré i ty nové», řekla hlava katolické církve”. „Novinky”, 20.04.2014; „Vatikán jmenoval novou hlavu církve: Dominika Duku; stvrdí svým podpisem americký prezident Obama s ruskou hlavou státu Medveděvem”. „Novinky”, 12.01.2014; „Ruská hlava státu to oznámila na středeční velké tiskové konferenci”. „Lidové noviny”, 2011; Sporné informace o tom, že se hlava Ruské federace zhruba týden neukázala na veřejnosti, vyvolaly v médiích otázky o prezidentově zdravotním stavu”. „Novinky”, 23.03.2015.

Как мы видим, в русском узусе во всех приведенных случаях отдается предпочтение маскулинному выравниванию; в чешском — феминному.

В тех случаях, когда внутриязыковых ресурсов оказывается недостаточно или когда пользователь языка, по разным причинам, предпочитает ресурсы других языков, проблема может решаться путем привлечения внешних заимствований; ср.:

„Arménského «*vora v zákoně*» soud opět osvobodil: Pražský městský soud ve čtvrtek vynesl nový verdikt nad arménským podnikatelem Andranikem Soghojanem, který je považován za údajného «*vora v zákoně*». Podle obžaloby si objednal vraždu. Soud jeho i další čtyři obžalované znovu osvobodil s tím, že nebylo bezpečně prokázáno, že skutek spáchali oni”. „Novinky”, 03.05.2015.

Добавим к сказанному, что использование подобных сленговых цитаций не является гарантией того, что данный индивидуум корректно владеет узусом того или иного криминального сленга.

Интерес вызывает и анализ характера контактных взаимоотношений между близкородственными языками, например, чешским и словацким³. В настоящее время оба языка довольно тесно взаимодействуют друг с другом, причем «на равных». Во многом это обусловлено возрастающим притоком словацкой молодежи в чешские вузы (наличие специальных льгот, в том числе и бесплатного обучения). Заключается много смешанных браков, представители обоих этносов работают на одних и тех же предприятиях, фирмах и т.п. Все это создает благоприятные условия для сохранения билингвальной языковой практики (чаще всего это пассивный билингвизм). Вспоминается, что еще совсем недавно в текстах скетчей театра «Семафор» можно было слышать шуточные включения словакизмов. Ныне эта экспрессивная окрашенность все более нейтрализуется, возрастает и количество словакизмов, постепенно осваивающихся в чешском узусе.

Примечательно, что в некоторых случаях введение в текст словакизма помогает решать возникающие в чешском узусе комбинаторные затруднения. К их числу можно отнести проблемы с образованием производных от субстантивированных прилагательных типа *dovolená* ‘отпуск’. Так, для того, чтобы избежать обрыва деривационной цепочки, приходится прибегать к словакизмам, снимающим напряжение, возникающее в словообразовательной системе. Ср.: „*dovolenkový* koktejl moře, památek a hor” <http://revue.idnes.cz/>; „Dovolená ale pro něj i další české *dovolenkáře* zřejmě brzy skončí”. <http://revue.idnes.cz/>; „v Chorvatsku, nejčastější *dovolenkové* destinaci mimo EU” <http://ekonomika.idnes.cz/>; „A do politického důchodu se tento „*nedovolenkový*” typ rozhodně nechystá”. „Novinky” 07.03.2013.; „Budu *vydovolenkovaná* celkem dost”. Ibid. „Po velkém škemrání dostal *dovolenku* z vojny o den dřív”. „Vlasta” 52/1981. В последнем случае речь идет не об отпуске, а об увольнительной из армии.

³ Заметим, что в период существования единой чехословацкой государственности или федерации оба языка чередовались друг с другом при передаче по радио информационных сообщений и т.д.

Приведем другой пример, касающийся недавно появившегося в чешском языке неологизма *težkooděnc* ‘солдат из отряда быстрого реагирования, облаченный в тяжелую, громоздкую одежду’. Примерно до 2009 г. в этом случае обычно использовался русизм *omonovec*. Ныне чешская пресса отдает предпочтение употреблению в этой позиции неологизма *težkooděnc*, невзирая на его громоздкую структуру и крайне ограниченные деривационные потенции (признаюсь, что я с нетерпением ожидаю выхода из употребления этого несуразного «уродца»). В последнее время ему «на смену» постепенно приходит словакизм *kukla*⁴, имеющий расширенную дистрибуцию: „Na videu je vidět několik policistů v uniformě, ale bez *kukel*. Zatýká komando 12 *zakuklených* policistů” <http://zpravy.idnes.cz/>. Отмечу с благодарностью, что от проф. М. Набелковой я узнала о возможности вариативного использования словакизма *kukláč* с тем же значением, но с расширенной комбинаторикой.

Интересные контактные явления наблюдаются в феминном словообразовании, где в словацком языке преимущественно используется суф. *-ičOk-*, а в чешском *-Ok-*. В имеющемся у нас материале, почерпнутом из разговорного чешского узуса, нами в свое время были зафиксированы два случая использования суф. *-ičOk-*: *psychiatřička* ‘врач-психиатр’; *bohemistička* ‘специалист по богемистике’ (последнее было адресовано мне лично: *Galino, jste jako bohemistička*). В обоих случаях, несомненно, можно говорить о влиянии на чешский язык словацкого узуса. Причем в обоих случаях моими собеседниками были высокообразованные люди, в совершенстве владеющие нормой чешского языка. Иными словами, мы имеем дело с намечающимися очагами конкуренции. Строго следуя норме, здесь нужно было ожидать употребления дериватов *bohemistka* и *psychiatryně*.

Подводя итог рассмотрению приведенного материала, отметим, что наблюдаемые нами динамические процессы дают основание говорить о наличии двух важнейших, на наш взгляд, тенденций: языкового варьирования и языковой экономии. Их действие отчетливо прослеживается в языке современного публицистического узуса. Обе они во многом черпают средства своей реализации в разговорном языке. Примечательно также, что в рамках этих тенденций практически полностью вмещаются все наблюдаемые новации.

⁴ Строго говоря, слово *kukla* в чешском употреблялось и ранее, однако в данном случае оно имеет совершенно другие коннотации; ср. ‘маска, повязка, шлем’ и ‘разновидность маскировки, затрудняющая опознание полицейского или же преступника’.

Упомянутые выше тенденции имеют не только универсальный, но и противонаправленный характер: первая приводит к разрастанию вербальной материи за счет постоянного притока новых лексических пополнений; вторая, напротив, удерживает языковую материю в состоянии равновесия, делая вербальную систему менее громоздкой, более «экономичной». Сказанное достигается путем селекции языковых средств, оптимизации использования уже существующих знаков, вытеснения избыточных обозначений и т.п.

В результате взаимодействия этих тенденций устанавливается оптимальное соответствие между номинационным корпусом и насущными информационно-коммуникативными потребностями, что крайне необходимо для выполнения важнейшей языковой функции – коммуникативной. Их совокупное действие наглядно раскрывается в процессе синхронной, а тем более, диахронной динамики словообразовательных категорий, позволяющей определять приоритеты в области этнокультурной и этноязыковой политики.

Изучение имеющегося у нас материала позволяет сделать важный, на наш взгляд, вывод:

- типологическая близость славянских языков предопределяет развитие в них конвергентных языковых процессов;
- неравномерность скорости развертывания этих процессов «разводит» во времени их результаты;
- вследствие этого мы имеем возможность в одном и том же синхронном, но разном, по своему языковому воплощению, пространстве, наблюдать различные фазы языковой динамики, т.е. речь идет о проявлении диахронии в синхронии.

5. Языковая рефлексия индивидуума на используемые речевые технологии

Данная проблема принадлежит к числу важных социолингвистических задач, решение которых позволит установить взаимосвязь между технологическим оснащением окружающего мира и спецификой вербального поведения личности. Иными словами, цель проводимого исследования состоит в выявлении сути и масштабов влияния внешних факторов, т.е. спектра используемых информационных технологий и каналов коммуникативной связи, на вербальную реакцию индивидуума, его речевое поведение.

На раннем этапе развития публичной коммуникации первостепенную роль играют такие медиальные разновидности, как радио и телевидение, базирую-

щиеся в основном на аудиальном и аудиовизуальном восприятии информации, т.е. преимущественно на устной трансляции информации, именуемой нами рабочим термином «устнизация».

Функциональная специфика языка устных СМИ оказывает не только масштабное воздействие на языковое сознание социума, она выявляет ущербность навыков публичного культурного «говорения», отчетливо показывая, что нельзя ставить знак равенства между образованием индивидуума и его реальным культурным уровнем, а также уровнем владения родным языком.

Устные СМИ имеют важные преимущества перед СМИ печатными, поскольку транслируемая с их помощью информация доступнее для восприятия, она не требует от массовой аудитории ни специального времени, ни особых денежных затрат, ни профессиональной подготовки. Наконец, они имеют более широкий диапазон распространения информации. Есть у них, разумеется, и своя специфика, которую нельзя игнорировать.

Стоящая перед нами исследовательская задача получила новое прочтение, когда к устным СМИ присоединились усложненные электронные системы и в первую очередь интернет, оказывающий большое влияние на выстраивание приоритетов в области языковой культуры и языкового воспитания. Невзирая на некоторую нарочитость и даже «эпатажность» новых стилистических включений в узус публичной коммуникации, они в целом довольно быстро и органично встраиваются в систему этнического языка. По мере их адаптации в воспринимающем языке, они перестают восприниматься как нечто чужеродное, стимулируя динамику деривационных тенденций. Последнее особенно важно для славянских языков. Что касается интернета, то он способствует вовлечению в круг публичного общения не только основного генерационного массива населения, но и, прежде всего, молодежи, наиболее восприимчивой к техническим новшествам.

Анализируя специфику языковой рефлексии индивидуума на характер используемых информационно-коммуникативных технологий, можно установить следующие взаимосвязи:

- ориентация на массового адресата влечет за собой изменение речевого стандарта публичной коммуникации за счет появления таких вербальных примет, как массовизация, усреднение узуса, очевидное сближение с узусом разговорной речи;
- в результате использования устных каналов коммуникативной связи постепенно формируется феномен устнизации общения, предполагающий преимущественное использование устной, слуховой трансляции инфор-

мации. Сказанное создает предпосылки для интерференции литературной и разговорной норм. Этому немало способствует лабильность узуса устной публичной коммуникации, обусловленная снижением форм речевого контроля, авторитета кодификационных предписаний и общего уровня речевых навыков;

- использование электронных средств общения сопровождается оптимизацией их вербального обеспечения за счет предпочтительного использования компактных номинаций, позволяющих «насытить» каналы коммуникативной связи максимально емкой информацией. Мощным резервом притока подобных обозначений также является разговорный язык.

Заслуживает внимания тот факт, что во всех приведенных выше позициях важную роль играет именно усиление влияния разговорного языка. С нашей точки зрения, данное обстоятельство является не только симптоматичным, оно имеет и диагностическую значимость, позволяя прогнозировать дальнейшую направленность развития наблюдаемых процессов. Подчеркнем, что мы трактуем понятие «разговорный язык» довольно широко, включая в него набор языковых идиомов, обслуживающих непринужденное повседневное общение. Сказанное является дополнительным подтверждением правомерности использования предложенного нами бинарного, дихотомического подхода к проблеме дифференциации строения этнического языка (Нещименко, 1999; 2003).

К числу бесспорных достижений современности относится и установление мгновенной общезнаковой вербальной коммуникативной связи, ориентированной на активную интеракцию с адресатом. Разумеется, речь не идет о полном тождестве вербальной реализации открывающихся научно-технических возможностей, так как немалую роль в этом процессе играют внутриязыковые системные закономерности, т.е. те естественные «ограничители», которые заложены в языковой системе как таковой.

Оценить суть и перспективы тенденций вербального развития публичной коммуникации, оставаясь в рамках лишь имманентных закономерностей языковой системы, довольно трудно, тем более, что в конце XX столетия значительно возросло влияние экстралингвистических факторов. В близкородственных языках они действуют чаще всего однонаправленно, оставаясь в русле тенденции конвергентного развития, хотя могут проявляться и некоторые отличия. Одной из характерных особенностей современной вербальной коммуникации является широкое распространение так называемых смешанных текстов. Впрочем, одного лишь технического решения проблемы

недостаточно – окончательное слово все же остается за лингвистикой, которая должна:

- предложить наиболее экономичные вербальные средства фиксации информации, позволяющие насытить каналы коммуникативной связи максимально емкой информацией;
- сделать все для того, чтобы передаваемая информация по своему вербальному воплощению могла быть воспринята массовым адресатом быстро, без особых затруднений (а самое главное, без существенных смысловых потерь – последнее особенно актуально при восприятии информации через устные СМИ) и вдобавок адекватно исходному коммуникативному намерению;
- иными словами, она должна быть, по возможности, адресной, т.е. соответствовать уровню языковой компетенции потенциального адресата. В противном случае коммуникативное взаимодействие не произойдет, информация будет искажена или просто утрачена, не состоится и эмоциональное, психологическое, идеологическое и пр. воздействие на читателя / слушателя. Как ни странно, но чаще всего именно этой фазе коммуникативного акта уделяется меньше всего внимания;
- применение компьютерной связи при общении в социуме радикально меняет представление о временных и пространственных параметрах речевого взаимодействия. Раздвигая границы коммуникативного пространства, оно расширяет возможности внутриэтнической и межэтнической интеграции, способствуя увеличению и качественному обогащению информационного потока, возрастанию диапазона его распространения, а также скорости прохождения по трансляционным каналам.

Для создания корректного в языковом отношении текста оптимальным является комплексное использование всех видов регулирования речевого поведения, т.е. как институционального, так и индивидуального, что на практике соблюдается далеко не всегда. Так, в современных публичных электронных СМИ наблюдается устойчивая тенденция снижения использования внешней коррекции, вплоть до полного ее элиминирования в общении по Интернету. Возможно, в какой-то мере это является результатом использования технологий высокоскоростной коммуникации, однако, на наш взгляд, чаще всего скаывается нигилистическое отношение носителей языка к кодификационным предписаниям и кодификационной деятельности в целом. В результате этого зачастую вербальное качество текста практически полностью зависит лишь от одного регулятора – языковой компетенции индивидуума, его автокоррекции.

Именно этим во многом объясняется шокирующе низкий уровень речевой культуры в русском Интернете.

При написании настоящей работы нас интересовал также происходящий во второй половине XX столетия пересмотр правил речевой эстетики в сфере публичной коммуникации, стимулируемый массированным «вторжением» разговорной стихии в узус репрезентативного языкового употребления, каковым и является язык медиальных средств. При этом мы ставили перед собой вполне конкретную задачу – по возможности, выявить причины, масштабы и перспективы наблюдаемого явления, а также изучить характер его влияния на уровень современной речевой культуры социума.

В результате компьютеризации публичного общения была ревитализирована оппозиция «устность – письменность»⁵. Впрочем, в этом случае возникает уже качественно иная «письменная» речь, со сниженным стилевым регистром по сравнению с прежней, литературной в своей основе, письменной речью.

Использование в компьютерном общении графической фиксации текста в какой-то степени выровняло асимметрию, возникшую в результате доминирования «устнизации» и постепенной редукции письменных СМИ во второй половине XX в. «Новая» разновидность графической речи более открыта влиянию разговорного языка, в каком-то смысле она становится письменной фиксацией разговорного узуса. В одной из своих работ я писала о том, что устное воспроизведение текста стало разоблачительным в отношении речевых ошибок. Сейчас становится очевидным, что нынешняя ревитализированная оппозиция «письменность – устность», в ее «современном» виде, в каком-то смысле и спровоцировала тот шквал речевых ошибок, который буквально захлестнул и продолжает захлестывать пользователей Интернета. Таким образом, проблема осуществления речевой коррекции в Интернете до сих пор не решена.

Хотелось бы уточнить, что оппозиция «письменность – устность», в нашем понимании, может иметь двоякую интерпретацию: с одной стороны, она соотносится с противопоставленными друг другу конституируемыми структурами (письменная – устная разновидность литературного языка, или

⁵ Использование глобальных компьютерных сетей и, в частности, Интернета, активизировало письменную коммуникацию (примерно 90% текстов, распространяемых через Интернет, имеют графическую фиксацию). И, хотя традиционно именно письменные тексты в большей степени связывают с использованием литературного языка, данные тексты имеют специфическую языковую норму, напоминая иногда транслитерацию, т.е. графическую фиксацию разговорной речи.

же письменный – устный литературный язык); с другой – с типами текстовой реализации (письменная – устная речь). Таким образом, в зависимости от конкретной ситуации общения актуализируется соответствующий альтернативный компонент антиномии.

В числе факторов, определяющих направленность динамики развития языковой ситуации, ныне преобладают процессы долговременного действия, последствия которых мы будем ощущать довольно долго. Сказанное особенно касается оппозиций устность – письменность; устность – разговорность. Не следует забывать и о факторах совмещенного действия. Так, например, с укреплением позиций интернет-общения мы одновременно будем наблюдать использование письменной речи в новом качестве, а именно как средства фиксации разговорного узуса. В конечном итоге это приведет к укреплению позиций разговорной речи, которая приобретет не только устную, но и письменную фиксацию. Названные трансформации будут способствовать «раскачиванию» речевого стандарта, изменению речевого этикета, а в конечном итоге и снижению грамотности.

Ниже мы постараемся привести некоторые примеры решения номинационных «коллизий» в узусе современной публицистики, когда, помимо словотворческих возможностей литературного языка, активно используются и ресурсы языка разговорного. Иными словами, речь идет об интерференции двух норм: разговорной и деривационной.

Ср.: *лобовуха* ‘лобовое столкновение машин’; *прессуха* ‘прессконференция’; *порнуха* ‘порнография’; *уважуха* ‘уважение’; *развлекуха* ‘развлечение’; *движуха* ‘движение’; *спокуха* ‘спокойствие’; *днюха* ‘день рождения’ (подростковый сленг); *депрессуха* ‘депрессия’; *экзистуха* ‘экзистенция’; *сексуха* ‘секс’; *бытовуха* (проф. сленг ‘бытовое преступление’); *заказуха* (проф. сленг ‘нечто, сделанное на заказ’ – в данном случае стихи); *везуха* ‘везение’; *расслабуха* ‘расслабление’; *комплектуха* (проф. сленг ‘комплектующие’); *джазуха* ‘джаз’; *ретруха* ‘музыка ретро’ и пр.

Как можно заметить, в составе иллюстративного материала имеется немало примеров, взятых из сленга. Этот факт у нас вызывает особый интерес, поскольку он дает повод говорить об особой, парадигматической упорядоченности структуры данных обозначений. Причем, «нижняя» часть наименования в смысловом отношении является его нейтральной основой, «фундаментом». Верхняя часть, напротив, фиксирует оценочную, сленговую, уточняющую характеристику, т.е. ее можно условно определить как квалифицирующую надстройку.

Для получения более или менее адекватного представления о характере вербальной коммуникации в сфере использования разговорного языка (мы также пользуемся термином ареал «непринужденного повседневного общения») целесообразно либо изменить критерии оценки самого текста с учетом паролевой (коммуникативной) коррекции, либо скорректировать традиционно сложившееся представление о языковом идиоме как о целостной и гомогенной структуре, наделенной выраженными системными признаками. Так или иначе, одного лишь «идиомного» (т.е. «лангвового») подхода здесь будет недостаточно.

Существенную роль в подобном гетерогенном дискурсе играет повышенная проницаемость межидиомных границ, являющаяся одной из характерных особенностей разговорного языка. Это отчетливо проявляется при построении высказывания; ср. многочисленные включения (лексические, морфологические, словообразовательные и пр.) в узус повседневного общения, причем не только из литературного языка, но и из других разговорных манифестаций, например, просторечия, профессиональной речи, молодежного, криминального жаргона и т.п.

Функциональное назначение этих включений может различаться. Так, включения из литературного языка, как правило, компенсируют имеющиеся номинационные лакуны. Что касается включений из разговорных идиомов, то их функция определяется спецификой конкретной коммуникативной ситуации. При непринужденном общении в профессионально однородной среде, стилистически нейтральными могут быть профессионализмы с ударенной флексией, типа *приво́д*а, *север*а́, *масл*а́, *крем*а́, *тренер*а́ми, *комп*а́с, *Мурма́нск* и пр. За пределами этой профессиональной среды подобные включения обычно воспринимаются как стилистически маркированные, знаковые.

Зимой 1986 г. мне посчастливилось посетить конференцию специалистов по двигателям в Пущино. Надо было видеть, с каким упоением участники конференции, безотносительно к своему служебному статусу, образованию и пр., переключались на свой родной корпоративный сленг: *мощностЯ*, *мощностЕй*; *стоторОв*; *роторОв*, по *роторАм*; *роторА* не были проверены; *редукторА* (вин. п.); *кранЫ*; *кранОв*; *пускАч* ‘устройство для пуска; пусковой преобразователь’. Ср. чеш. *sroušitěš*. Ср. также: *компресси́ровать* газ (профес.) и сленг: *Ты что меня компресси́уешь* ‘давить, оказывать давление’ и пр.

Отметим также, что в разговорном языке словопроизводство осуществляется по регулярным, активно воспроизводимым деривационным схемам, которые одновременно являются «полигоном» инновационных изменений, язы-

кового экспериментирования. Под влиянием разговорного узуса значительно расширяется вариативная шкала формантов, происходит замена нейтральных в стилистическом отношении аффиксов на более выразительные, меняется способ деривации, учащаются и случаи конкуренции.

Проницаемость междиомных границ может обнаруживаться и при активном контакте конкретных разговорных манифестаций. Так, например, жаргонам и сленгам изначально присущ симбиотический характер: они сочетают в себе характерные приметы строя разговорной речи и профессиональную терминологическую номенклатуру, подвергшуюся соответствующей разговорной адаптации. Очевидно, в этом случае есть основания утверждать, что, по сути, речь идет о лексической надстройке над общеразговорной текстовой основой (см. выше). Не случайно чешский ученый В. Барнет (Barnet, 1977), один из ярких представителей чешской социалингвистики, определял данные идиомы как неструктурные формы существования языка.

Позволим себе процитировать один из фрагментов нашей монографии 2003 г., который, как нам кажется, не утрачивает своей значимости и ныне:

«Не менее важна и другая особенность разговорного языка, тесно связанная с рассмотренной выше. Мы имеем в виду преимущественно *дисперсное* функционирование разговорных манифестаций при построении высказывания [...]. Дисперсное функционирование разговорных манифестаций в каком-то смысле может исказить реальную языковую картину, создавая впечатление «живучести» феномена там, где на самом деле речь идет уже о некоем фантоме. Так, например, некоторые виды разговорных манифестаций типа криминального жаргона со временем меняют сферу своего использования, утрачивают исконно присущую им коммуникативную замкнутость, растворяясь в молодежном сленге, просторечии и т.п. Тем не менее отдельные их лексические компоненты продолжают активно, с довольно высокой частотностью, использоваться в узусе, создавая иллюзию жизнеспособности структуры в целом. Важно подчеркнуть, что соответствующие иноидиомные включения очень часто используются людьми, являющимися не носителями, а лишь *спорадическими пользователями* (обычно в экспрессивных целях) отдельных элементов того или иного идиома [...]. Действие названных выше факторов (проницаемость и дисперсность) не может не «размывать» норму языковых идиомов, что в свою очередь не может не снижать их операциональную силу как единиц членения языкового пространства, как мерила оценки состояния речевой коммуникации в непринужденном повседневном общении, превращая их лишь в некую *ориентационную сетку*. Сказанное делает более

очевидной необходимости пересмотра сложившегося представления о функционировании идиомных структур. Анализ материала, как собранного нами самостоятельно, так и извлеченного из работ других исследователей, наглядно показывает, насколько затруднительной подчас бывает идиомная маркировка конкретных высказываний (даже при наличии у исследователя некоторой «фоновой» информации о характере языковой компетенции индивидуума» (Нещименко, 2003, сс. 122–124).

6. Ресурсы славянских языков

Важную роль в удовлетворении возникающих коммуникативных и номинационных потребностей играют огромные, практически неисчерпаемые словообразовательные ресурсы, которыми столь богаты славянские языки. Их использование позволяет пополнять лексический инвентарь за счет притока новообразований, переименования и переосмысления уже имеющихся обозначений, в том числе и востребования номинаций из периферии лексической системы. Все это расширяет возможности словотворческого экспериментирования, облегчает поиск необходимых вербальных решений.

Мы уже говорили выше о значимости использования каналов коммуникативной связи для эволюции речевого стандарта современной публичной коммуникации. Справедливость сказанного полностью подтверждается изучением функциональной специфики языка устных СМИ, оказывающих масштабное воздействие на языковое сознание социума.

Изучение словообразовательных закономерностей облегчает выявление номинационных и словообразовательных новаций, невзирая на то, что некоторые из них не укладываются в рамки стереотипных нормативных представлений. Тем не менее, они ценны для нас уже тем, что позволяют увидеть в новом свете потенциальные деривационные возможности.

Говоря выше об интерференции словообразования и разговорности, мы имели в виду то, что они представляют собой две стороны одной и той же медали. По сути, словообразование является одной из возможных реализаций разговорного узуса, «подпитывающих» друг друга.

В связи со сказанным правомерно поставить вопрос, как следует оценивать взаимодействие разговорного узуса и узуса публичной коммуникации: как достойный всяческого осуждения речевой нигилизм, свидетельствующий об общем кризисе вербальной культуры, или же как закономерный ре-

зультат действия вполне определенных, в том числе и экстралингвистических факторов.

Не навязывая читателю свою точку зрения, мы, тем не менее, склонны думать, что речь идет о формирующейся закономерности языкового развития. Не будем скрывать своего удовлетворения по поводу того, что в последнее время возрастает интерес к повышению культуры речи, к усилению осознанного использования форм речевого контроля.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Виноградов, В. В. (1982). *Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX вв.* (3 изд.). Москва: Высшая школа.
- Крысин, Л. П. (Ред.). (2008). *Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX–XXI веков.* Москва: Языки славянских культур.
- Нещименко, Г. П. (1999). *Этнический язык: Опыт функциональной дифференциации: на материале сопоставительного изучения славянских языков.* München: Otto Sagner [Specimina Philologiae Slavicae, 121].
- Нещименко, Г. П. (2001). Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации: проблемы, тенденции развития. *Вопросы языкознания*, (1), 98–132.
- Нещименко, Г. П. (2003). *Языковая ситуация в славянских странах: Опыт описания. Анализ концепций.* Москва: Наука.
- Нещименко, Г. П. (2013a). Динамика речевого стандарта современной публичной коммуникации и его влияние на кодификационную практику. В А. М. Молдован, С. М. Толстая (Ред.), *Славянское языкознание: XV Международный съезд славистов. Минск, 2013 г. Доклады российской делегации* (с. 610–632). Москва: Индрик.
- Нещименко, Г. П. (2013b). *Компьютерная коммуникация в зеркале современной публичной речевой культуры и актуальных деривационных закономерностей: в сопоставительном аспекте.* В Е. Koriakowcewa (Ред.), *Slowotwórstwo a nowe style funkcjonalne w językach słowiańskich = Word-formation and the New Functional Styles of Slavic Languages: International Slavic Committee Commission on word-formation. Papers in thematic session. XV International Congress of Slavists, Belarus, Minsk, 20.–27.08.2013* (с. 39–66). Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.
- Barnet, V. I. (1977). Vztah komunikativní sféry a různotvaru jazyka v slovanských jazycích: K sociolingvistické interpretaci pojmu jazyková situace. *Slavia*, 46(4), 337–347.
- Daneš, F. [et al.]. (1997). *Český jazyk na přelomu tisíciletí.* Praha: Academia.
- Ertl, V. (1929). *Dobrý autor: Časové úvahy o naší mateřštině.* Praha: Nákladem Jednoty českých matematiků a fysiků v Praze.
- Hauser, P. (1978). *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození.* Brno: Universita J. E. Purkyně.

- Hlavsa, Z. (1988). K některým aktuálním otázkám syntaktické normy. B R. Brabcová, F. Šticha (Ред.), *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe* (cc. 63–70). Praha: Univerzita Karlova.
- Jedlička, A. (1974). *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Karolinum.
- Kamiš, A. (1974). *Slovní zásoba české publicistiky 18. století*. Praha: Univerzita Karlova.
- Něščimenko, G. P. (1994). Několik postřehů k problému diferenciaci národního jazyka. B D. Davidová (Ред.), *K diferenciaci současného mluveného jazyka* (cc. 159–165). Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity.
- Něščimenko, G. (1998). K některým vývojovým tendencím v současné jazykové situaci. B A. Stich (Ред.), *Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze: sborník příspěvků přednesených zahraničními bohemisty na mezinárodním sympoziu v Praze 20.–26. srpna 1998* (T. 2) (cc. 149–157). Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Něščimenko, G. (2000). Проблемы публичной вербальной коммуникации на рубеже веков. B L. N. Zybatow (Ред.), *Sprachwandel in der Slavia: Die slawischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. Ein internationales Handbuch* (T. 1) (cc. 183–208). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Něščimenko, G. P. (2013). Языковая ситуация и литературный язык. B M. Wingender & D. Müller (Ред.), *Typen slawischer Standardsprachen – theoretische Überlegungen sowie empirische Untersuchungen zum Russischen und Kroatischen* (cc. 119–145). Wiesbaden: Otto Harrasowitz.

Usus in Public Communication in Slavic Languages and its Structural and Functional Dynamics at the Turn of the Century

S u m m a r y

The article deals with topical issues of the evolution of verbal usus in public communication. The study is based on data from a comparative study of Slavic languages at the turn of the 21st century.

The observed dynamic processes tend to have a universal character. Most of them are converging trends that are beyond the scope of a single region, and as such are a sign of a stable language development of modern civilization in general.

An important role in their appearance is played by the huge scientific and technological progress in the second half of the 20th century, which contributed to the expansion and qualitative change in the distribution channels and the resulting acceleration in the flow of information, and to the development of powerful integration processes, during which, by means which include global computer networks, there is a strengthening of intercultural and cross-language interaction between ethnic communities. Another undeniable achievement of modernity is the establishment of instant ethnic-group-wide (and even international) verbal communication, which, crucially, is oriented on very active interaction.

We set ourselves a very specific task – to identify the causes, scope and prospects of the emergence of a new standard of speech, and to explore the nature of its influence on the level of speech culture of modern society.

The study was conducted on the material of the functioning of the Russian, Czech, to an extent, Slovak language.

Речевой узус публичной коммуникации в славянских языках и его структурно-функциональная динамика на рубеже столетий

Резюме

В статье рассматриваются актуальные проблемы эволюции вербального узуса в сфере публичной коммуникации. Исследование основывается на данных сопоставительного изучения славянских языков на рубеже XX–XXI веков.

Наблюдаемые динамические процессы, как правило, имеют универсальный характер. В большинстве своем это конвергентные тенденции, которые выходят за рамки какого-то одного региона, являясь устойчивой приметой языкового развития современной цивилизации вообще.

Важную роль в их возникновении играют огромные достижения научно-технического прогресса второй половины XX в., способствовавшие расширению и качественному изменению каналов распространения информации, ускоренному прохождению по ним информационного потока, развитию мощных интеграционных процессов, в ходе которых, в том числе и с помощью глобальных компьютерных сетей, происходит укрепление межкультурного и межъязыкового взаимодействия этнических общностей. К числу бесспорных достижений современности относится и установление мгновенной общезнающей (и даже международной) вербальной коммуникативной связи, ориентированной к тому же на активную интеракцию с адресатом.

Мы ставили перед собой вполне конкретную задачу – выявить причины, масштабы и перспективы становления новых речевых стандартов, а также изучить характер его влияния на уровень современной речевой культуры социума.

Исследование проводилось на материале функционирования русского, чешского, отчасти словацкого языков.

Keywords: public communication; Slavic languages; usus; colloquial language; turn of the 21st century

Ключевые слова: публичная коммуникация; речевой узус; разговорный язык; рубеж XX–XXI вв.; славянские языки

MARIA OSIPOVA
Moscow
maria.osipova@gmail.com

On Some Discursive Practices of 2014 in the Russian Federation

The sociopolitical situation in and around Russia is rapidly changing these days.¹ In this paper, I present the discursive specificities of communication in Russia in 2014, including vocabulary and word formation (as argued in Осипова, 2011, changes in word usage, which later penetrate the lexical system, depend on the type of discourse).

The discursive practice approach attends to the epistemic categories people use in speech and the occasions on which they use them, thus including both culture and usage. My analysis is grounded in the fact that the type of discourse directly correlates with values, the latter constituting one of its core features.

During the last fifteen years a specific new political and social discourse has emerged in Russia, which locates Russian realities in a two-fold coordinate system: in terms designed for the West and those designed for domestic use (see Осипова, 2008a). This discourse touches on the foundations of the political system: corruption, which is to be fought to meet requirements set forth by the perception of the West, and the everyday public practices shaped by the codes of the underworld (*по понятиям*), designed for insiders (*свои*); artificial “sovereign democracy” (*суверенная демократия*) for the West and xenophobia (*нашизм*) in real life. The additional, implicit meanings of terms like these, to be understood only by fellow Russians, are marked in everyday speech with the use of quotes and meaningful exchanges of glances. In the absence of positive symbols of national solidarity and under conditions of identity crisis, an image of phantomlike enemy and the opposition “Us” (pro-government-oriented inhabitants of the RF) vs. “Them”, i.e., “the Alien” (Rus. *чужие*), have been fostered in the society.

¹ I wish to express gratitude to Ekaterina Schnittke (Los Angeles – Moscow) and Marianna Ilyina (Lviv) for critically reading the draft of this paper. Their corrections and suggestions were most helpful. All errors and omissions are mine alone.

Under the circumstances of the Russian foreign policy activities in 2014, the opposition of “Us” vs. “the Enemies” became the logical consequence of this discourse. The pro-government language of understatement, designed for domestic use, has turned into a language of enmity, propaganda and manipulation. Aleksey Levinson, a cultural sociologist at the independent research firm Levada Centre (<http://www.levada.ru>), stated that the role of an “Alien” transformed into an “Enemy” is played first of all by Americans, but these are the Americans created by the Russian mass propaganda, existing in people’s minds, not in reality (Борусяк & Левинсон, 2015).² Anti-Westernism, understood as confrontation for its own sake, without aim, has become the national idea.

Vast gaps in the communicative space have arisen as a result of this development. The concept of a dialogue has practically disappeared, and labelling and name-calling have replaced the discourse about the “Other” (see Перцев, 2014; Скоркин, 2014 [with further literature] on the criminal-oriented government jargon). Vladimir Abarinov wrote on neologisms when considering the new words of 2014:

In Russian, the harvest of neologisms is also rich, but almost all of them have the flavour of burning powder [...]. President Putin, who named dissenters “the fifth column” and “national traitors”, has also contributed to the “language of enmity”, as it is called in the USA, where it is punishable by law (Абаринов, 2015).

The euphemisms *polite people* (Rus. *вежливые люди*: Russian military men in Crimea who did not shoot and were mostly known abroad as “little green men”), *humanitarian (aid) convoy* (trucks with “humanitarian aid” sent to Donbass, Ukraine, without inspection of Ukraine; in Russian they should be naturally named *автоколонна*; the Rus. *конвой* means ‘escort guard’, thus the word *convoy* in the given context is not familiar to the Russians), *the Russian world* (the countries of the former USSR with substantial Russian population), *spiritual bonds* (spiritual concepts like Orthodoxy uniting the so-called “Russian world”) – were all introduced for the sake of manipulation. It is the practice of totalitarian regimes to give obscure and misinforming names to things. Due to the activity of pro-government mass media (propaganda media) the words *fascist* (*фашист*) and *junta* (*хунта*) have become a commonplace and started to be applied to people and political regimes that in reality have nothing in common with these concepts. The consequences of this are dramatic: people get used to the new contents they convey.

² See an in-depth sociological analysis of the current situation in general against the background of its development in: Левинсон, 2014a.

Expectations placed on the newly-fledgling middle class (or rather proto-middle class) with its non-paternalistic values of independence and self-respect (which in the 2000s became apparent also in discourse practices, cf. Осипова 2008b) did not materialize. Ressentiment³ – Russian fundamentalism, a realization of post-imperial trauma – is prevailing (see Медведев, 2014). What is happening in the minds and is embodied in the language behavior of the majority of the RF population that makes up the constituency of the acting president, forms a special phenomenon. As Aleksey Levinson put it, this phenomenon might be called a new double-thinking. This is not the double-thinking described by George Orwell in his novel *1984*, in which people spoke in one manner in their private life and in another in public space, thus surviving in a repressive society, and which related to a society which looked very much like the Soviet society. The new double-thinking, fostered in the age of Putin, is

the main political and psychological achievement of this period [...]. Now we should speak of three subjects. The first one is the “Authority” (*Власть*) [...]. The second one is the Society. And the third one is the covert mental community which does not exist as a real human community, but is a certain discourse. This is the mentality present in mass consciousness, it is present within our society, but expresses attitudes and a mindset which we ascribe to the West, is premised on its morals and values. In the most common way the latter can be described as the totality of the international law, of universal human values (Левинсон, 2014b).

These attitudes pertain to the whole society, and the question now is how to treat them. The message sent by the rulers is as follows: as patriots we will not acknowledge the facts that we know as inhabitants – not even before the West which is inside us. This complicated, mutilating inner combination allows one to think that Russia separates itself from the West not because of its unique values, but because the West has not understood something about Russia. Here we have a historic situation, whereby one axiological system grows into another, even though it is incompatible with it (Левинсон, 2014b).

The new double-value system is being simultaneously implemented both by the “Authority” and by ordinary inhabitants of Russia. It is reflected in the new manner of “double-talking”: an individual speaking to one and the same interlocutor can pass from one value system to another, accompanying the “code-switching” with

³ In philosophy and psychology, resentment is one of the forms of resentment and hostility. It is a sense of hostility directed at that which one identifies as the cause of one’s frustration, that is, an assignment of blame for one’s frustration. The sense of weakness or inferiority and perhaps jealousy in the face of the “cause” generates a rejecting value system which attacks or denies the perceived source of one’s frustration. Ressentiment is a continuation of the inferiority complex.

winking and semi-smile (which is likely to mean that “of course we, you and me, know, e.g., who the ‘polite people’ are, but we won’t say”).

As has already been stated, a lack of unambiguous definitions was characteristic of earlier Russian public discourses too. But today there arises a question: how can people stand the present utmost manipulation and show almost unanimous support for the rulers? I suggest that the current situation reflects the duality of attitudes traditionally inherent in Russian culture and linguistic worldview, which implies specific approach to the assessment of life events in general. This worldview is based on the assessment of reality made at one and the same time both from the perspective of one’s own experience and from an outside perspective.

This manifests itself also on the cognitive level in the patterns of decision-making and goal-setting. On the one hand, the idea of life developments which are not subject to an individual’s will is intrinsic to Russian culture, language and discourse (cf. Wierzbicka, 1992, pp. 108f.; Вежицкая, 2011, pp. 484–491; Шмелев, 2005, p. 455). A Russian-speaking individual is guided not by his aims and purposes (which, e.g., in Anglo-Saxon culture are commonly related to resources at hand), but tries to guess what his *судьба* is. The word *судьба* can be only approximately translated into English as *destiny* or *fate* and into Polish as *los* (see comments on this word in Wierzbicka, 1992, pp. 67f.; Вежицкая, 2011). *Судьба* implies an entity which is situated somewhere above one’s own life horizon. And though *судьба* can be interpreted as a road, a trajectory of life, it is supposedly set by a superhuman power.

But at the same time an individual relies upon his own life experience. Today, the attitudes adopted from the West, with its rational principles of life-building (Осипова, 2008b), living standards and benefits, make a person turn to the West. This means that an individual combines both of the abovementioned discourses brought to life by the society: the outside discourse, oriented towards the West (including one’s mental, inner West), and that oriented toward insiders (*свои*), introduced by the “Authority”. At this point, the latter orientation also meets the expectations of the inhabitants of the RF and plays the role of a medium of the superhuman force which governs the lives of human beings. I suggest that this duality forms the basis of the Russians’ strong belief in their country’s unique “special path”, which might be only guessed, while the West and its values serve as a centre of attraction, repulsion, or both at the same time. The concept of *судьба* not only does not imply any vision of the future – it suggests the strength of the value of suffering which is most intrinsic to Russian culture. As the American anthropologist Nancy Ries noted, this is “an upside-down world where reverse logic rules, where suffering is blessed and loss is gainful” (Ries, 1997, p. 126).

The annexation of Crimea in March 2014 and the subsequent armed incursions in eastern Ukraine divided the mental outlook of part of Russian intellectuals into “before” and “after”. Even the most painful developments of the preceding fifteen years under Putin’s rule were not perceived as complete alienation from the present political system. The discourse of protest movement which emerged in December 2011 was oriented toward universal human values and based on the concepts of honesty (Седакова, 2014), honour (appealed to in the Soviet Union as well, but only meagrely) and dignity (the inner, individual-oriented side of honour).⁴ The events of 2014 were a blow to the dissenters’ self-respect, and the discourse vector changed to shame,⁵ which generally puts restrictions on communication (a person who feels ashamed avoids eye contact), and leads to frustration. Furthermore, the forums where the representatives of the protest movement can speak up are severely limited.

Under the circumstances of frustration, sarcasm becomes the dominating communicative practice. The absolute hit in the speech of those who do not support the annexation of Crimea is the newly coined word *крымнаш* ‘adherent of the annexation of Crimea’ (based on the exclamation *Крым наш!* ‘Crimea is ours!’), pl. *крымнаши* (var. *крымнашиист*, pl. *крымнашиисты*) and *затокрымнаш* ‘at-least-Crimea-is-ours’ which appeared later (cf. sarcastic *Цены растут, зато Крым наш* ‘Prices grow, but at least Crimea is ours’; *В стране кризис, зато Крым наш* ‘There is crisis in the country, but at least Crimea is ours’) with transition to *намкрыш* (in the meaning ‘нам крышка, конец’; ‘we are goners’); the latter became widely spread after the fall of the ruble in December 2014. Compare also an announcement of a TV show on the website of the independent channel tvrain.ru: *#Крымнаш* (imitating a hashtag) with transition to *#Намкрыш* and even *Крымкрыш* in the meaning ‘Крыму крышка, конец, так как РФ не в состоянии его содержать’; ‘Crimea is a goner because Russia cannot support it’ (Andrey Piontkovsky on Radio “Svoboda”, 07.01.2015), and the rapidly spreading *#Кризиснаш* ‘Crisis is ours’. The final part of these naming units, *-наш* ‘our’, displays obvious productivity: compare, among others, the playful formations *космоснаш* ‘space is ours’ as a manifestation of the ideological outlook connected with the intentions of the Russian state to conquer space, which were declared and became outdated in one and the same year 2014; *#Фолклендынаши* ‘the Falkland Islands are ours’, referring to the patriotic enthusiasm of the Britons in 1982 at the time of the conflict with Argentina; *#Алжирнаш*

⁴ On communicative practices of the protest movement of 2011–2012, see, e.g., Архипова, 2014 and in particular Матлин, 2014.

⁵ Though, according to Levinson, few Russians feel ashamed for the events of 2014, see Левинсон, 2014c.

‘Algeria is ours’, relating to the respective disposition of the Frenchmen in 1954–1962, and even #Иракнаш ‘Iraq is ours’, in connection with the US war in Iraq (2003–2011), though nobody spoke of annexation of this country. Google knows a new deity *Крымина* (Facebook group *Словарь перемен* = *Dictionary of change*), derived from *Крым* (Crimea) and *Кришна* (Krishna). All these naming units were used in particular in a few independent social media and online forums.

As for Donbass, the territory of which the RF obviously was not going to annex, there appeared a sarcastic hashtag #донбасснамточнаненада (with exactly this orthography) ‘we surely don’t need Donbass’. Thus, the farcical component of Russian public discourse, which appeared in the beginning of the 1990s, survived on the Internet.

After the dark days of the fall of the ruble (in December 2014), when Russians felt financial restrictions, on travelling abroad in particular (which is felt as most painful), it might be stated that the discourse of a Russian – both West-oriented discourse and that characterized by the double value system – having left the shadows or the pseudopatriotic field, concentrated on the topic of money. In other words, it returned to the position it came to occupy in the 2000s,⁶ when similar consumptive practices based on a certain common income level served as one of the basic features of the emerging middle class.

An average Russian is frightened of increases in prices of food and services; thus, the fall of the ruble against the background of the fall of oil prices is perceived as the major event of 2014. Now almost every housewife knows the current price of oil per barrel, this topic being a likely beginning of the talk at meal. Fear as an axis of Russian life (see Матвеева & Шляпентох, 2000) has come back, and people try to defend themselves with the help of laughter. At this point we meet sarcasm again. There appeared various jokes about oil prices and the national currency, like the one from December 2014: *Встречаются Путин, доллар и баррель нефти. Всем за шестьдесят* ‘Putin, the dollar and the oil barrel meet. Each of them is over sixty’.

The sociopsychological importance of this topic manifests itself in an excrescence of wit. Playful verses by Internet users were following the changes in euro and dollar rates for the whole year: *Нет страны России светлей! И за морем не сыскать!* (*Евро – 48 рублей, Доллар – 35*) ‘There is no other country as bright as Russia, Even overseas. The euro costs 48 rubles, The dollar costs 35’ in January 2014, then *Пролетело лето, Наступила осень, Евро – 49, Доллар – 38* ‘Sum-

⁶ See Осипова, 2011, where I argued that money in Russia had formed a quasi-axiological category causing language change through specific discourse practices.

mer is over, Autumn has come, The euro costs 49 rubles, The dollar costs 38'; *Пролетела осень, Снег уж, посмотри, Доллар – 48, Евро – 63* 'Autumn is over, Look, snow is here, The euro costs 48 rubles, The dollar costs 55'; *Не жили богато, нефиг начинать. Евро – 68, доллар – 55* 'We did not live high, There is no need to start now. The euro costs 68 rubles, The dollar costs 55' and the last monoverse on this theme in December: *У России нет друзей – евро стоит сто рублей* 'Russia does not have friends – the euro costs one hundred rubles' (<http://www.the-village.ru>). The latter verse contains an allusion to the widely known jingle *Не имей сто рублей, а имей сто друзей* 'It's better to have one hundred friends than one hundred rubles'. Interestingly, no more or less stable new words or word combinations connected with money were coined. Later on, rhyming and joking have apparently become irrelevant.

Thus, the Russian language of the public space in 2014 was the language of enmity and propaganda, on the one hand, and the language of sarcasm as a manifestation of shame, frustration and fear, on the other. At the same time some specificities of communication exposed the duality of Russian culture as its constant feature. On the cognitive level this duality manifested itself in ambiguous goal-setting and irrational decision-making.

REFERENCES

- Абаринов, В. (2014, January 5). Слово за слово. *Радио Свобода*. Retrieved January 5, 2015, from <http://www.svoboda.org/content/article/26776061.html>
- Архипова, А. (Ed.). (2014). *“Мы не немы!”: Антропология протеста 2011–2012 годов в России*. Тарту: Научное изд-во ЭЛМ.
- Борусяк, Л., & Левинсон, А. (2015, February 12). *Поговорим по-мужски: Почему россияне рады холодной войне. РБК*. Retrieved February 12, 2015, from <http://www.rbc.ru/opinions/society/11/02/2015/54db45cc9a79475f617f34cb>
- Вежицкая, А. (2011). Судьба и предопределение. In А. Вежицкая, *Семантические универсалии и базисные концепты* (pp. 424–500). Москва: Языки славянских культур.
- Левинсон, А. (2014a). Боюсь не успеть. *Неприкосновенный запас*, 6. Retrieved February 25, 2015, from <http://www.nlobooks.ru/node/5655>
- Левинсон, А. (2014b, November 6). Нельзя кричать: “Россия сдурела”. *Новая газета*.
- Левинсон, А. (2014c, September 12). Раздвоение личности. *Ведомости*.
- Матвеева, С. Я., & Шляпентох, В. Э. (2000). *Страхи в России в прошлом и настоящем*. Новосибирск: Сибирский хронограф.
- Матлин, М. (2014). “Это не наш презик”: Конструирование высказывания в политических акциях. In А. Архипова (Ed.), *“Мы не немы!”: Антропология протеста 2011–2012 годов в России* (pp. 205–220). Тарту: Научное изд-во ЭЛМ.

- Медведев, С. (2014). Русский ресентимент. *Отечественные записки*, 6. Retrieved February 25, 2015, from <http://strana-oz.ru/2014/6/russkiy-resentiment>
- Осипова, М. А. (2008a). Трудности категоризации: Общественно-политический лексикон. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Współczesna komunikacja językowa: Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich* (pp. 195–212). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN) [Prace Slawistyczne; 125].
- Осипова, М. А. (2008b). Успех, удача и ошибки атрибуции. In Л. А. Софронова & М. В. Лескиннен (Ed.), *Категории жизни и смерти в славянской культуре* (pp. 25–47). Москва: Изд-во Института славяноведения РАН.
- Осипова, М. А. (2011). Ценности, деньги и дискурс. In И. А. Седакова (Ed.), *Эволюция ценностей в языках и культурах* (pp. 92–100). Москва: Изд-во Института славяноведения РАН.
- Перцев, А. (2014). Новый политический язык: Итоги года. *Slon.ru*. Retrieved December 30, 2014, from https://republic.ru/russia/novyy_politicheskiy_yazyk_itogi_goda-1201608.xhtml
- Седакова, И. (2014). Ономастика и аксиология в политической борьбе: Заметки об “оппозиционном” языке Москвы. In А. Архипова (Ed.), *“Мы не немцы!”: Антропология протеста 2011–2012 годов в России* (pp. 221–242). Тарту: Научное изд-во ЭЛМ.
- Скоркин, К. (2014). Общий язык ненависти. *Отечественные записки*, 6. Retrieved February 25, 2015, from <http://strana-oz.ru/2014/6/obshchiy-yazyk-nenavisti>
- Шмелев, А. Д. (2005). Сквозные мотивы русской языковой картины мира. In А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина & А. Д. Шмелев, *Ключевые идеи русской языковой картины мира* (pp. 452–464). Москва: Языки славянской культуры.
- Ries, N. (1997). *Russian Talk: Culture and conversation during perestroika*. Ithaca, NY–London: Cornell University Press.
- Wierzbicka, A. (1992). *Semantics, culture and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations*. New York, NY: Oxford University Press.

On Some Discursive Practices of 2014 in the Russian Federation

Summary

In this paper I present discursive specificities of communication in Russia of 2014 which partly involve vocabulary and word formation. I adduce labels coined and used by the “Authority” (*Власть*); the pro-government population of Russia that makes up the constituency of the acting president; and dissenters. The primary focus is placed on current communicative trends, which nevertheless appear to point to the duality of the Russian culture as its constant feature. On the cognitive level this duality manifests itself in ambiguous goal-setting and non-standard decision-making as compared to the Western practices.

Keywords: discursive practices; politics; Russia; values; vocabulary; the West

JANA WACHTARCZYKOVÁ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

wachtarczyk@gmail.com

PROBLEMATIKA POMENÚVANIA MIKROSOCIET V SLOVENSKOM A POĽSKOM JAZYKOVOM PROSTREDÍ – PARALELY A ŠPECIFIKÁ NA MATERIÁLI NÁZVOV OBČIANSKÝCH ZDRUŽENÍ¹

1. Úvod

Zborníky z edície *Prace Slawistyczne Instytutu Slawistyki PAN* vo Varšave svojou sústredenosťou na špecifiká slovanských jazykov a inovačných procesov v slovanských jazykoch mali v centre svojho záujmu (okrem iného) **výskum a inovácie** dávno pred tým, ako sa tieto výrazy stali kľúčovými slovami v názve operačného programu Slovenska (Operačný program výskum a inovácie), schváleného Európskou komisiou na programové obdobie rokov 2014 – 2020 ². Problematiku zmien a nových javov v slovanských jazykoch z edície *Slavica* rámcovo zachytávajú predovšetkým publikácie *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (2003), *Współczesna komunikacja językowa. Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich* (2008) a *Specyfika leksyki i słowotwórstwa języków słowiańskich na przełomie XX i XXI wieku* (2012), zostavené Zofiou Rudnik-Karwat. Dynamika pohybu v slovanských jazykoch za posledných viac než 10 rokov sa tu predstavuje v synchrónnom aspekte na rozličných úrovniach národných jazykov a zároveň vo vzájomných väzbách a komparáciách. Ako najvýraznejšie a najtypickejšie sa javia jazykové inovácie v lexike, preto neologizmy, cudzie slová, proces internacionalizácie a globalizácie či masmediálna komunikácia a diskurz na internete pútajú najviac pozornosti (napr. Martincová, 2003; Bosák, 2003; Tichá, 2003; Roszko,

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA č. 2/0182/15 *Jazyková norma a kodifikácia* a je modifikáciou článku *Socionymá – pomenovania spoločenských skupín (na príklade názvov občianskych združení a súťažných dvojíc)* (Wachtarczyková, 2015, ss. 478–497).

² Analogický operačný program na obdobie rokov 2014 – 2020 sa v Poľsku nazýva *Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój*, v Čechách bol schválený pod názvom *Operační program výzkum a vývoj pro inovace*.

2003; Janovec, 2012; Zemskaja, 2008; Neščimenko, 2008). So zmenami na lexikálnej rovine paralelne prebiehajú inovácie v slovotvorbe, preto si autori všímali najmä slovotvorné tendencie v slovanských jazykoch, napr. oslabovanie flexie v slovenčine (Mieczkowska, 2012), morfológické zmeny v češtine (Siatkowski, 2003), posuny v jednotlivých jazykových štandardoch (Pstyga, 2003), kompozično-kompresívnych procesov (Rudnik-Karwatowa, 2003) či v dynamike prefixácie slovanských jazykov (Gutschmidt, 2003). Venovali sa aj prejavom ekonomizácie v jazyku – napr. abreviácii (Rangelova & Tichá, 2003), kompozícii (Rudnik-Karwatowa, 2012), vzniku a fungovaniu viacslovných pomenovaní (Opavská, 2012) alebo aktualizácii frazém (Janovec, 2008). Nechýbali ani všeobecnejšie teoretické reflexie inovačných procesov v slovanských jazykoch (napr. Lotko, 2003; Martinová, 2003; Kryžan-Stanojević, 2003; Zemskaja, 2008; Mieczkowska, 2008; Rudnik-Karwatowa, 2008; Bosák, 2008). Zástoj slovakistiky v tejto edícii reprezentoval Ján Bosák, ktorý za najvýraznejšiu charakteristiku jazykových situácií na prelome storočí považuje variantnosť a lexikálne varianty za prejav dynamiky vývoja každého jazyka (Bosák, 2003; 2008; 2012).

Prekvapujúco nízke je však v tejto edícii zastúpenie onomastiky. Pravda, vyšiel v rámci nej aj zborník *Nazwy własne a kultura* s podtitulom *Polska i inne kraje słowiańskie*, ktorý zostavila Zofia Kaleta (Kaleta, 2003), ale išlo skôr o reflexiu propriálnych stôp iných kultúr a jazykov na území Poľska. Nešlo o paralelnú a synchronnú komparáciu aktuálnych javov (napr. v propriálnej sfére slovanských jazykov), aká dominovala spomínaným zborníkom. Čiastočne onomastický rozmer v danej edícii mala len štúdia Z. Rudnik-Karwat o zmenách v konvencii pomenovania vedeckých prác v slovanských jazykoch (Rudnik-Karwatowa, 2008), čo by sme mohli považovať za problematiku slovanských ideoným. Okrajovosť onomastiky v tejto edícii je prekvapivá nielen vzhľadom na vysokú úroveň a tematickú rozpracovanosť slovanskej onomastiky všeobecne, ale aj vzhľadom na nespochybniteľný fakt, že vlastné mená sú jednou z najexpandujúcejších jazykových jednotiek v súčasnosti. Onomastika zaznamenáva obrovské množstvo nového a verbálne rozmanitého materiálu vo všetkých slovanských jazykoch. S istým nadsadením by sa dalo povedať, že práve vlastné mená sú „tvárou“ jazykových inovácií, pretože identifikujú a pomenúvajú tzv. nové kvality – nové objekty mimojazykovej skutočnosti. Na tzv. onymickej scéne³ každého jazyka defilujú spolu všetky významné inovačné tendencie na každej jeho rovine (na zvukovej, morfológickej, lexikálnej i syntak-

³ *Onymická scéna* je termín V. Blanára (1996, s. 26), inšpirovaný skúmaniami Ch. J. Filmora (porov. Wachtarzyková, 2012, s. 327).

tickej). Je tiež známe, že „onymický systém je schopný reagovať na spoločenské zmeny a komunikačné potreby nových pomenovaní často rýchlejšie ako apelatívna zložka jazyka“ (Knappová, cit. in Harvalík, 2009, s. 185). Fungovanie vlastných mien v komunikácii predstavuje aj kontrastný prvok vo vzťahu k fungovaniu apelatív, tzn. propriá v tomto zmysle vytvárajú vnútrojazykový kontrast jedinečnosti a všeobecnosti.

Vlastné mená však predstavujú aj *differentia specifica* pri porovnávaní názvov toho istého onymického objektu – napríklad aj rozličných národných názvov jednej spoločnej európskej stratégie pre roky 2014 – 2020 (porov. pozn.¹). Ide nielen o jazykovú špecifickosť (odlišné názvy jednotlivých národných programov), ale aj o špecifickosť spoločensko-politickú, pretože odlišnosť názvov je dôsledkom legislatívnych odlišností v každej krajine (každá krajina má inak zadefinované priority v programe, inými slovami, v inom rozsahu a rozlične sú na plnení programu zastúpené jednotlivé orgány štátnej správy atď.). Jazykové odlišnosti korešpondujú s mimojazykovými špecifikami, pričom táto vzájomná previazanosť je výrazná práve v reakcii jednotlivých krajín a jazykov na nové podnety, prvky a procesy prebiehajúce v rámci Európskej únie. Jednou zo spoločenských inovácií bol aj vznik tzv. tretieho sektora v postkomunistických krajinách, ktorý s odstupom času už nie je novinkou, ale definovanie jeho miesta v štátoch a uštalovanie fungovania mimovládnych neziskových združení v jednotlivých krajinách prebiehalo postupne a nedá sa povedať, že by už bolo definitívne uzatvorené. „Tretí sektor“ je dôsledkom zmeny paradigmy kolektívnosti a odklonu od všeobecných spoločných a povinných foriem sociálnej aktivity, aké boli typické pre komunistické režimy, a príklonu k novým podobám občianskej angažovanosti (charity, dobrovoľníctva a verejnoprospešných činností rozličných subjektov), ktoré sú charakteristické pre solidárnu demokratickú spoločnosť.

2. Problematika chápania mikrosociet

Predmetom nášho záujmu v tomto kontexte sú najmä mimovládne neziskové organizácie (z anglického *non-governmental organization*, skratka *NGO*) – *organizacje pozarządowe* (slov. tzv. *NGO-čky*, poľ. tzv. *NGO-sy*), predovšetkým *občianske združenia* (*stowarzyszenia obywatelskie*). Sú špecifickými onymickými objektmi, ktoré by sa podľa existujúcej onomastickej systematiky (ZMK, 14, 1973, Skopje 1983, cit. in Majtán, 1989, s. 7)⁴ a podľa zjednodušeného (substantivizovaného)

⁴ ZMK – Zpravodaj místopisné komise.

chápania organizácií len ako výslednej formy spoločenského života mali by sa považovať za chrématonymá (inštitucionymá). Sociálna podstata, identita a režim fungovania mikrosociet, dôraz na ľudí a malé špecifické skupiny ľudí však odkazuje je pri ich názvoch na príslušnosť k sociálnej – kolektívnej antroponymii.

Cieľom tohto príspevku je sociolingvistická reflexia názvov mimovládnych neziskových organizácií ako neformálnych sociálnych skupín, ktoré v slovenskej ani v poľskej onomastike doteraz neboli dostatočne opísané. Sprievodným zámerom je aj porovnať mimojazykový kontext fungovania NGO v oboch krajinách (ako mimojazykové okolnosti vplývajú na jazykovú podobu názvov NGO), porovnať onomastické prístupy k názvom NGO (za aký typ onymických jednotiek sa názvy NGO považujú v poľskej a slovenskej onomastike), argumentačne zdôrazniť sociálnu (a nie inštitucionálnu) povahu NGO a na konkrétnom onymickom materiáli oboch jazykov poukázať na špecifické a spoločné znaky slovenských a poľských pomenovaní NGO.

2.1. Topologický a komunikačný aspekt vymedzenia mikrosociet

Skôr než pristúpime k jazykovej analýze pomenovaní konkrétnych občianskych združení, pripomeňme si, ako sa v slovenskej onomastike posudzujú malé sociálne skupiny (mikrosociety) všeobecne, pretože to vysvetľuje dôvod slabej reflexie mikrosociet typu NGO samých osebe. Mikrosociety sa najčastejšie vnímajú ako nediferencované spoločenské pozadie – onymická scéna, na ktorej dominujú iné onymické skupiny, napr. antroponymá (obyvateľské mená, prezývky a iné živé osobné mená, viac napr. Krško, 1998; 2002; 2003; Kazík, 2010), historické antroponymá (Kopásková & Garančovská, 2009) alebo tzv. živé hydronymá (Goóťšová, 2010) v rámci konkrétného mikroregiónu, napríklad obce či inej geografickej jednotky. V tomto chápaní je mikrosocieta daná a vymedzená konkrétnym teritóriom, územnou lokalitou – mikroregiónom, v ktorom sa realizujú pomenúvacie potreby obyvateľov. Ak dominuje *topologický aspekt*, mikrosocieta sa prekrýva s mikroregiónom. Potom aj tzv. akčný rádius vlastného mena, napr. prezývkového vlastného mena (Krško, 2002), korešponduje s hranicou daného regiónu. Viazanosť na konkrétne územie je pre J. Krška (2014, s. 86) dokonca rozhodujúca pri otázke, či skupinový názov (obyvateľské meno, prezývkové meno) je propriom alebo apelatívom. Vlastným menom je podľa neho iba ten skupinový názov, ktorý je fixovaný na konkrétne územie, ktoré členovia skupiny obývajú (napr. Bratislavčan, Zvolenčan). Ak neexistuje územie menom napr. **Sotácko*, nemôže byť vlastným menom ani pomenovanie nositeľa dialektu – *soták* (Krško, tamže). Tento prístup je však obmedzujúci, pretože odopiera status vlastného mena aj príslušníkom občianskych

združení a iných organizácií, ktoré fungujú na princípe tzv. časopriestorovo rozpojenej interakcie (Giddens, 1999, cit. in Kusá, 2010, s. 15), majú virtuálne sídla a ich činnosť nie je viazaná na určitý región. Status vlastného mena je pre názov OZ (občianskych združení a ich členov) dôležitý pri identifikácii skupiny a na odlíšenie názvov príslušníkov OZ od apelatív, napr. *poškolák* ('žiak, ktorý ostáva po škole') vz. *Poškolák* (názov OZ), *sitnianski rytieri* ('fiktívne historické postavy') vz. *Sitnianski rytieri* (názov OZ), *suche karki* ('suche gardla' – v poľskom dialekte, 'smädné hrdlá') vz. *Suche karki* (názov speváckej skupiny zo Šariša) alebo *Úsmeváci* (členovia OZ *Úsmev ako dar*). Topologický princíp vymedzovania mikrosociet preto nevyhovuje identifikačným a komunikačným potrebám časopriestorovo rozpojených interakcií moderného ľudského spoločenstva.

Dominantným prístupom iných autorov pri vymedzovaní proprií je *komunikačný aspekt*. V tejto optike mikrosocietu tvorí okruh komunikantov, ktorých spája komunikačná situácia, komunikačné potreby, pričom tieto určujú tzv. komunikačnú motiváciu vytvorených vlastných mien (napr. Patráš, 1997; Ološtiak, 2000; 2007; Krško, 2014). J. Krško v nadväznosti na koncept komunikačného registra D. Slančovej najnovšie vymedzuje komunikačný register v antroponymii aj v toponymii a predpokladá existenciu tzv. *antroponymického a toponymického registra jednotlivca* (2014, ss. 37–39). Tento register sa neprekrýva s pojmom onymickej scény, pretože sa neviaže len na jeden denotát (ako v chápaní V. Blanára), ale na „*všetky antroponymy všetkých členov sociálnych skupín, do ktorých jednotlivec patrí a ktorého pozná*” (Krško, 2014, s. 37).

Komunikačný prístup M. Ološtiaka vychádza z teórie motivácie J. Furdíka (2008), vymedzuje komunikačnú motiváciu pre potreby ozrejmenia vzniku vlastných mien: „[...] komunikačná motivácia má sociolingvistické podložie, vychádza zo širších aspektov fungovania rečovej komunikácie v určitej mikrosociete. Komunikačná motivácia je rámcovaná určitou komunikačnou udalosťou, v ktorej vzniká konkrétna potreba pomenúvania” (Ološtiak, 2007, s. 166). Hoci v tomto vnímaní mikrosociety už nedominuje regionálna príslušnosť komunikantov, ale ich spoločná situačná (komunikačná) ukotvenosť, dôraz na rečovú komunikáciu napovedá, že autor predpokladá reálnu živú a osobnú interakciu komunikantov typu zoči-voči.

Určitý formálno-jazykový centrizmus v skúmaní proprií zužuje ich interpretáciu na hypotetické situácie alebo rozličné druhy abstraktných registrových konceptov. Výskumné smerovanie slovenskej onomastiky sa v prípade názvov sociálnych skupín napriek deklarovanej interdisciplinarite odkláňa od diskurzu vedeckých disciplín ako sociológia alebo sociálna psychológia, ktoré sa zaoberajú štúdiom a opisom

foriem a štruktúr spoločenského života v posttotalitných režimoch. Nekorešponduje ani s tým, ako sú rozličné druhy sociálnej organizácie definované a upravované slovenských zákonodarstvom po roku 1989.

2.2. Referenčný aspekt vymedzenia mikrosociet

V našom vnímaní sociálnych skupín dominuje *referenčný aspekt*. Znamená to, že rozhodujúcim momentom pri určovaní príslušnosti k určitej skupine je **pozitívna afirmácia jej člena**, tzn. stotožnenie sa s členstvom v skupine a akceptácia pravidiel skupiny vrátane akceptácie pomenovania. Na rozdiel od skupín vymedzených topologickým hľadiskom sa do referenčnej mikrosociety môžu zaradiť aj osoby z iných území, nielen z určitej územnej lokality. Na rozdiel od skupín vymedzených komunikačným princípom sa do referenčnej mikrosociety môžu zahrnúť aj osoby, ktorých nespája bezprostredná komunikačná interakcia. Predovšetkým rozvoj sociálnych sietí viedol k nevyhnutnosti, aby moderná sociológia začala rátať aj s časopriestorovo rozpojenou interakciou, ktorá má asynchrónny charakter (modalitu off-line). Vytváranie virtuálnych a časopriestorovo rozpojených skupín je novým spoločenským fenoménom, ktorý je určovaný technickými možnosťami virtuálnej a mediálnej komunikácie, ale dobrovoľné prihlásenie sa k skupine zostalo základom formovania skupín dodnes. Pozitívna afirmácia osoby k určitej komunite musí prebehnúť aj vo virtuálnom priestore. Prejavuje sa konkrétnym gestom – najčastejšie registráciou (vyplnenie krátkého registračného formulára na webe⁵), prihlásením sa alebo prostým kliknutím na voľbu „pridať do skupiny“ napr. na Facebooku.

2.2.1. Prípád *Je suis Charlie*

Nedávnym a najznámejším príkladom tohto javu sa stal fenomén *Je suis Charlie* (slov. *Ja som Charlie*, poľ. *Jestem Charlie*). Tento slogan sformuloval francúzsky žurnalista Joachim Roncin ako verbálne vyjadrenie spolupatričnosti k obetiam teroristickému útoku na redakciu časopisu *Charlie Hebdo* zo 7. 1. 2015. K solidarite *Je suis Charlie* sa prihlásilo okolo 50 miliónov účastníkov na sociálnych sieťach a uvedené motto bolo expresne preložené do veľkého množstva jazykov. Aj v tomto prípade sa uskutočnila pozitívna afirmácia – prihlásenie sa, stotožnenie sa so situáciou obetí z redakcie *Charlie Hebdo*, čím vzniklo virtuálne a časopriestorovo rozpojené 50-miliónové celosvetové spoločenstvo, zjednotené na základe jedinej solidárnej myšlienky. Iná vec je, že sa paralelne konštituoval opozičný prúd, ktorý sa ani nemohol nazývať inak ako *Je ne suis pas Charlie* (Ja nie som Charlie). Avšak

⁵ Prihlás sa. Staň sa členom, ak sa chceš aktívne podieľať na činnosti klubu alebo dostávať aktuálne informácie o novinkách. <http://www.funradio.sk/clanok/20014-fun-radio-na-facebooku/>

tu nešlo o negáciu (tá by znela ako *Ja som antiCharlie*), išlo o vyjadrenie odstupu, neutrality, čo však nevytvára žiadnu novú (ani pozitívnu, ani negatívnu) kvalitu či identitu. Tento príklad dokazuje, že formovanie neklasických virtuálnych skupín a ich správanie je novým javom, ktorý prináša množstvo otázok a protichodných tendencií, ale je globálnym a masovým fenoménom dneška, ktorý však treba brať do úvahy aj pri reflexii sociálnej dynamiky v jednotlivých národných spoločnostiach.

2.2.2. Prípad *Ja som Funrádio*

Mediálne najzreteľnejším príkladom tohto javu na Slovensku bola kampaň rádia s názvom *Ja som Funrádio*. Kampaň sugerovala poslucháčom dôležitosť jednotlivca pre skupinovú identitu spomínaného rádia. A hoci môžeme pochybovať o výslednom efekte, tzn. či sa prihlásením do skupiny skutočne nejaká kolektívna identita vytvorila alebo posilnila, a ľahko si môžeme domyslieť, že išlo najmä o marketingový ťah v záujme zvýšenia počúvanosti média, aj tento príklad ilustruje nové spôsoby formovania kolektívnych identít, ktoré prinášajú množstvo podnetov na skúmanie premien kolektívnych a osobnostných identít (podrobne Kusá, 2005).

2.3. Charakteristika pozitívne referenčných skupín

Akceptácia referenčného prístupu k societam a zohľadnenie nových foriem sociálnej interakcie (časopriestorovo rozpojenej) umožňuje jazykovede adekvátne chápať verbálne správanie sociálnych aktérov vrátane autoidentifikačnej, tzv. autoonymnej aktivity jednotlivcov aj skupín. Ide o nominalizačné akty, ktorými sa sociálni aktéri pomenúvajú v osobnej či kolektívnej autoidentifikácii. Vymedzenie referenčného aspektu s podmienkou pozitívnej afirmácie (prihlásenia sa za člena skupiny) ako kritéria na zaradenie do skupiny nadväzuje na základné sociologické identifikátory malých skupín. V tomto chápaní je pozitívne referenčná skupina taká skupina, ku ktorej jedinec dobrovoľne patrí, resp. chcel by patriť (Nakonečný, 2000, s. 216). Za ďalšie znaky mikrosociety sa považuje:

- a) ak členovia majú spoločný cieľ alebo záujmy;
- b) ak majú vlastné a spoločné normy, ktoré regulujú správanie sa členov v rámci skupiny;
- c) ak sa členovia identifikujú sa so spoločnou vzťahnou osobou (reprezentantom skupiny);
- d) ak sa členovia vnímajú ako patriaci k sebe a explicitne definujú svoju spolupatričnosť;
- e) ak sú priestorovo a/alebo časovo oddelení od ostatných individuí širšieho okolia (podľa Sader, 1979, cit. in Nakonečný, 2000, s. 215).

Práve „**vedomie my**” je základom referenčného aspektu, ktorý rozhoduje o sformovaní určitej kolektívnej identity a vymedzení určitého zoskupenia ľudí ako osobitnej mikrosociety. Kým skupiny vymedzené teritoriálnym a komunikačným aspektom mávajú charakter **členských skupín**, kam jedinec fakticky a objektívne patrí, bol do nich zaradený (napr. narodil sa v určitej obci, chodil do určitej školy, ocitol sa v určitých komunikačných situáciách bez ohľadu na to, či chcel alebo nie), tak mikrosociety vymedzené referenčným aspektom majú povahu **pozitívne referenčných skupín**, kam sa jedinec zaraďuje dobrovoľne, na základe pozitívneho vzťahu ku skupine. Tieto skupiny sa preto nazývajú aj **pozitívne vzťahné** (Nakonečný, 2000). Od tejto zámernosti sa odvíja aj pomenovací akt, ktorý vychádza od samotných (zakladajúcich) členov mikrosociety. Menom sa chce novovytvorená skupina verbálne identifikovať, vymedziť, prípadne odlišiť od ostatných podobných mikrosociet. V prípade stabilnejších skupín sa popri nominalizačnej a diferencilačnej funkcii prejavuje aj symbolická a konotačná funkcia vlastného mena ako tzv. prestížny aspekt vlastného mena (viac Knappová, 2009) s cieľom vytvárať a posilňovať dobré meno (renomé) prestíž danej skupiny.

Typickým príkladom pozitívne referenčných skupín sú záujmové a profesné združenia, napr. športové kluby, neprofesionálne umelecké telesá, občianske združenia a neziskové organizácie, ale aj rozličné virtuálne komunity, chaty, diskusné skupiny a spoločenstvá. Vzhľadom na to, že ide väčšinou o neformálne skupiny, ich vnútorná štruktúra, početnosť členov a fungovanie sú rozmanité. Za mikrosocietu sa dá považovať už dvojica – dyadické zoskupenie ľudí v privátnej, ako aj vo verejnej sfére života (napr. manželia, moderátorské dvojice, športoví sparingpartneri, krasokorčuľarske tanečné páry atď.). Otázka limitnej hornej hranice počtu ľudí v mikrosociete však ostáva otázná a zrejme ani nemôže byť presne daná, pretože moment, keď malá skupina prerastie do širšieho, formalizovanejšieho a inštitucionalizovaného zoskupenia (napr. občianskej iniciatívy do politickej strany⁶), závisí nielen od počtu napr. registrovaných členov zoskupenia, ale aj od iných faktorov (od fungovania, interakcií medzi členmi a nečlenmi, od spoločných cieľov a spôsobu ich dosahovania).

3. Onomastická reflexia názvov mikrosociet

Mnoho mikrosociet, ktoré vstupujú do verejného priestoru, vzniká s určitými ambíciami a cieľmi, pričom sa uchádzajú sa o spoločenskú akceptáciu a podporu.

⁶ O zložitosti tejto otázky svedčí aj to, že hoci na vznik politickej strany je potrebných 10 000 podpisov, ide o občanov, ktorí so vznikom strany súhlasia, a nie tých, ktorí do strany vstupujú. Podpísaním sa teda jednotlivец nestáva členom strany, nevytvára jej identitu.

Podobne ako jednotlivci, aj skupiny s ambíciou spoločenského a spoločného pôsobenia musia mať svoju vlastnú jazykovú identitu – autoidentifikačné pomenovanie. Je výsledkom účelového a vedomého pomenovacieho procesu, pri ktorom sa mikrosocieta ako reálny denotát stáva onymickým objektom vyjadrujúcim kolektívnu identitu skupiny. Malé komunity sú zaujímavé práve tým, že tvoria prechodný stupeň medzi individuálnymi objektmi (jednotlivcami, osobami, jedinečnými produktmi...) a hromadnými, sériovými či komplexnými objektmi (spoločenské inštitúcie, politické strany, obchodné firmy, výrobné podniky...). V doterajších onomastických výskumoch sa však nerozlišuje medzi názvami malých a neformálnych občianskych skupín a medzi hromadnými zoskupeniami s vysoko organizovanou vnútornou štruktúrou, ako sú napr. politické strany. Nerozlišuje sa ani medzi názvami spoločenských organizácií a podnikateľskými subjektmi či inými druhmi inštitúcií (v rámci tzv. spoločenskej chrématonymie).

Podľa základnej sústavy a terminológie slovanskej onomastiky (Superanskaja, 1973, cit. in Majtán, 1989) by názvy aj mikrosociet ako vlastné mená spoločenských organizácií mali byť zaradené medzi chrématonymá označujúce „vlastné mená ľudských výtvorov, ktoré nie sú fixované v teréne” (Majtán, 1989, s. 7). M. Majtán vo svojej klasifikácii chrématonymie pripomína, že chrématonymum sa rozlične chápe a používa, pričom niektorí autori (napr. V. Superanskaja, cit. in Majtán, 1989, s. 9) zaraďujú názvy inštitúcií a zariadení medzi „mená komplexných objektov”, ale vymedzujú aj obyvateľské a skupinové mená ako osobitné lexikálne kategórie, ktoré nepatria do onomastického priestoru. V závere svojej štúdie M. Majtán (Majtán, 1989, ss. 11–12) označuje názvy spoločenských organizácií a zariadení za *inštitucionymá* a zaraďuje ich medzi chrématonymá. Za inštitucionymá (ergonymá) považuje napr. názvy vojenských zoskupení, zväzkov, útvarov, politických strán, spoločenských organizácií, zväzov a ich orgánov, zákonodarných a vládnych inštitúcií, priemyselných subjektov (podnikov, družstiev), edukačných zariadení, kultúrnych inštitúcií (akadémie, ústavov, spolkov, múzeí, divadiel, športových klubov, rekreačných zariadení a cirkevných inštitúcií (cirkví, kláštorov...). Je pochopiteľné, že v tomto klasickom členení sa mikrosociety a komunity z tretieho sektora nenachádzajú.

3.1. Názvy ľudských spoločenstiev a skupín v poľskej onomastike

V poľskej onomastike sa, podľa všetkého, vo vzťahu k názvom societ ušľachťuje termín *socioideonymum*, pretože „obecnie większość badaczy uważa, że tego typu nazwy należy uznać za szeroko pojęte chrematonimy” (Kułakowska, 2015, s. 499)⁷.

⁷ O širšom a užšom chápaní názvov ľudských spoločenstiev viac Wachtarczyková, 2015, ss. 482–484.

Táto autorka uvádza líniu poľských výskumov, ktoré sa venovali pomenovaniu skupín – napríklad menám poľských a zahraničných hudobných skupín (napr. Pisarkowa, 1972; Zgólkowa & Szymoniak, 1988) či športových klubov (Reczek, 1969; Oźdźyński, 1973), pričom len S. Rospond (1976) začlenil tieto typy názvov medzi antroponymá (cit. in Kułakowska, 2015, s. 498). Spomedzi aktuálnejších reflexií na túto tému treba spomenúť Cz. Kosyla, ktorý názvy „zespołów ludzkich” zaraďuje medzi ergonymá (2003), M. Szelaewského, ktorý ich špecifikuje ako nekomerčné ergonymá (ergonimy niekomerčyjne, 2007), alebo U. Wójcik (2011), ktorá sleduje názvy verejnoprospešných organizácií (*organizacji pożytku publicznego – OPP*).

Avšak nielen protiklad ziskovosti a neziskovosti je dôvodom na špecifikáciu názvov spoločenských zoskupení. Zásadná je aj prítomnosť cieľa či idey, na základe ktorých aj M. Kułakowska v nadväznosti na A. Gałkowského a iných autorov rozlišuje tzv. *socioideonimy społecznościowe* a *antroponimy zbiorowe* ako osobitné onymické kategórie. Z jej článku nie je celkom zrozumiteľné ich vzájomné odlišenie, pretože na inom mieste (Kułakowska, 2015, s. 500) ich (extrapolujúc chápanie Cieślíkovej) zas totožňuje, píšuc, že „socioideonimy społecznościowe są antroponimami zbiorowymi i odnoszą się do zbiorowości ludzkich, które łączą wspólne cele”, čím zakladá *circulus vitiosus*, bludný kruh definície, a spochybňuje svoje ďalšie vzájomné odlišovanie týchto dvoch onymických kategórií. V tomto chápaní by existencia spoločného cieľa (idey) mala byť rozhodujúca pre zaradenie do kategórie socioideoným.

Podľa M. Kułakowskej rozhodnutie, či názvy ľudských spoločenstiev spojených jednotným cieľom budú považované za kolektívne antroponymá alebo socioideonymá (chrématonymá), závidí aj od toho, ako je vyjadrená primárna, denotačno-identifikačná funkcia týchto proprií (tamže). Teda ak pomenovanie vyjadruje cieľ skupiny, ide o socioideonymá (napr. názov strany *Prawo i Sprawiedliwość*), a ak vyjadruje kolektívnosť, ide o kolektívne antroponymá (napr. *Klub pływacki Sokół*). Z tohto vyplýva, že onymická forma by mala rozhodovať o povahe onymického objektu a o tom, či onymický objekt bude považovaný za skupinu, inštitúciu alebo inú kategóriu. Považujeme to za prejav axiomatického lingvocentizmu, pretože pomenovanie skupiny, nech je akékoľvek, nič nemení na tom, že onymický objekt je spoločenským zoskupením. V tomto zmysle je skupinou rovnako plavecký klub *Sokol*, ako aj strana *Právo a spravodlivosť*. Rozlišovanie medzi socioideonymami a kolektívnymi antroponymami nepovažujeme za produktívne, pretože neodráža reálny rozdiel medzi rozličnými formami spoločenského života. Tento rozdiel vyjadrujú skôr opozície mikrosociety – makrosociety, formálne skupiny (členské) – neformálne skupiny (referenčné) alebo stabilné – instantné (epizodické) skupiny.

3.2. Pomenovania mikrosociet – socionymá

Z nášho pohľadu, ktorý vychádza zo sociologického kritéria vymedzenia society – na základe existencie kolektívnej identity, čiže existencie spoločného a dobrovoľného „my” – , demonštrujúceho sa členstvom v skupine, je opodstatnené užšie chápanie chrématonymie, podľa ktorého by názvy spoločenských organizácií, predovšetkým mikrosociet, **nepatrili** do kategórie inštitucioným a chrématonym, teda ani k tzv. spoločenským socioideonymám. Uprednostňujeme termín socionymá, ktoré vzťahujeme na akékoľvek skupiny s akýmkoľvek ideami a s akoukoľvek formálnou pomenovacou štruktúrou. Ak je vedomie „my” základnou črtou mikrosociety vymedzenej na referenčnom princípe, analogicky k antroponymám, ktoré vyjadrujú identitu jednotlivca, pomenovania mikrosociet by mali patriť skôr medzi kolektívne antroponymá. Hoci autotelický a vedomý proces vytvárania malých skupín a ich pomenovaní zodpovedá tendenciám v oblasti chrématonym a aj vysoký nárast vzniku rozličných spoločenských zoskupení by korešpondoval s dynamickým nárastom onymických objektov v chrématonymii, bolo by veľkým zjednodušením naďalej hodnotiť mikrosociety ako „produkt” ľudskej činnosti, zaraďovať ho medzi obchodné firmy, podniky alebo inštitúcie a špecifickosť ich pomenovaní vyjadriť len zaradením medzi tzv. socioideonymá, resp. špekulovať o tom, či ide o komerčné či nekomerčné typy spoločenskej angažovanosti. Aj fungovanie OPP musí byť z niečoho financované, preto OPP môžu mať príjem (nie však zisk) a tieto subjekty sa usilujú o získanie 1 % (poľské OPP) daní fyzických osôb, v prípade slovenských NGO, OZ až 2 % či 3 % daní. Nedá sa preto tvrdiť, že by tieto subjekty stáli úplne mimo komerčnej sféry, takže ani názov *nekomerčné socioideonymá* nekorešponduje s povahou týchto organizácií. Napokon aj explicitné vyjadrenie idey či cieľa v pomenovaní OZ je podružné v otázke, či onymický objekt je alebo nie je skupinou.

V úvode sme naznačili, že mikrosociety sú výsledkom prirodzeného spoločenského života a potreby jednotlivcov zdieľať určité záujmy a aktivity, resp. angažovať sa v prospech niečoho/nieкого, proti niekomu/niečomu, teda konať s určitou intenciou. Pozitívne vzťahné mikrosociety môžeme dokonca vnímať ako základnú formu spoločenského života, ako prechodné pásmo medzi individuálnym bytím a vysoko organizovaným fungovaním jednotlivca v inštitúciách (v zamestnaní a iných členských skupinách). V tomto zmysle aj názvy mikrosociet, ktoré považujeme za kolektívne antroponymá, tvoria prechodné pásmo, isté rozhranie medzi antroponymami a chrématonymami, a to v priamej úmernosti k veľkosti skupiny. Čím je skupina menšia, tým silnejší je jej antroponymický rozmer, čím je početnejšia, tým silnejší je inštitucionálny a organizačný rozmer. M. Kułakowska uvádza aj prototy-

pový názov spoločenského socionyma, ktorý by mal pozostávať z určujúceho člena (člonu deskrypcijného) typu *stowarzyszenie*, *hufiec*, *związek*, *towarzystwo* a špecifikujúceho člena – napr. *Stowarzyszenie Aerozdroje* – vs. *Skryté poklady Slovenska* (OZ). Tento prototyp je však platný len pre poľské reálie – poľský jazyk, pretože v iných jazykoch nie je v analogických pomenovaniach societ závažné použitie deskriptívneho člena, nie je typický ani analytizmus pri tomto type názvov porov *Stowarzyszenie Wędka*⁸ – slov. *Pomocná ruka*, *Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi* – vs. názov slov. *Blindmen*. Odlišnosti pri porovnaní formálnej štruktúry pomenovaní občianskych združení v poľskom a slovenskom jazyku nevyplývajú z rozdielnej povahy združení, ale z rozličnej pravopisnej úpravy zápisu názvov týchto skupín, tzn. odlišnosti sú mimojazykovej a legislatívnej povahy.

Vzhľadom na absenciu termínu, ktorý by v rámci onomastiky explicitne vyjadroval sociálnu (a nie inštitucionálnu či ideovú) podstatu sociálnych formácií a pojmovovo ich vymedzil ako špecifickú triedu onymických objektov, pre účely tohto príspevku budeme názvy spoločenských zoskupení označovať ako **socionymá**. Termín *socionymum* už existuje a používa sa najmä v zahraničnej sociolingvistickej a etnolingvistickej literatúre pri označovaní a kategorizácii rozličných sociálnych skupín, napríklad Murphy & Piazza⁹ (2005), Plank¹⁰ (2007) alebo Tsvetkov¹¹ (2010), ale nachádzame ho aj v *Brewer's Dictionary of Modern Phrase and Fable* (2011; <http://www.oxfordreference.com>). Kontextové použitie termínu *socionymum* v spomínaných prácach sa vzťahuje na problematiku sociálnych skupín, je výstižné, funkčné, preto sa domnievame, že má dobré predpoklady uplatniť sa aj slovenskej onomastickej praxi v rámci nomenklatúrneho systému (kolektívnej) antroponymie. Nie je potrebné vymedzovanie socioným komplikovať prítomnosťou idey či deskriptívneho člena označujúceho hromadnosť alebo rozličnými interpretáciami denotačno-identifikačnej funkcie (Kuřakowska, 2015, s. 503).

⁸ Stw. *Wędka* nie je názov rybárskeho spolku, ale analogicky k slovenskému OZ *Pomocná ruka* je založené na myšlienke, že pomocou je dať ľuďom udicu (šancu, príležitosť, pomocnú ruku), nie rybu (materiálne veci).

⁹ Za najstaršie socionymá sa tu považujú základné kategórie ľudských skupín delených podľa rasy: *black – white*, podľa konfesie: *Christian – Heathers*, podľa sex. identity: *heterosexuals – homosexuals*, v rámci spoločenského vývoja a dnes v rámci tzv. social changes pribúda podrobnejšia diferenciacia socioným: *heterosexuals – bisexuals – gay – transsexuals*.

¹⁰ F. Plank v publikácii *How crosslinguistically variable is the lexicon and grammar of naming* vymedzuje socionymá (socionyms) ako „names of human groups“ a odlišuje ich od inštitucioným (institution names).

¹¹ G. Tsvetkov v práci *At the intersection of linguistics and social anthropology: socionyms Rom and Dom as an ethno-sociologic source* pracuje so socionymami *Róm* a *Dóm*, t. j. s označeniami skupiny ľudí na základe etnickej príslušnosti.

4. Mikrosociety v Poľsku a na Slovensku

4.1. Pomenovania občianskych združení a neziskových organizácií

Názvy občianskych a záujmových združení a iných foriem sociálnej organizácie podliehajú podobnej dynamike ako chrématonymá alebo antroponymá. V podmienkach demokratickej štruktúracie spoločnosti (atomizácie spoločnosti, jej fragmentarizácie) potreba ľudí onymicky identifikovať svoju skupinu, charakterizovať a vymedziť sa voči iným (podobným) skupinám je mimoriadne silná a intenzívna. Priamo súvisí s výzvami občianskej spoločnosti na kolektívnu aktivitu, spoločné snaženie sa o určitý záujem alebo hoci aj len o aktívne formy spoločenského života. Najširšie možnosti sociálnej občianskej angažovanosti poskytujú tradične šport, kultúra a humanita – preto najviac záujmových združení je práve z tejto oblasti. Mimovládne organizácie podliehajú oficiálnej registrácii na Slovensku na Ministerstve vnútra Slovenskej republiky (<http://www.miny.sk/?obcianske-zdruzenia>), v Poľsku ich registruje Krajowy Rejestr Sądowy Ministerstwa Sprawiedliwości (<https://ems.ms.gov.pl/krs>), ktorý v roku 2014 evidoval vyše 88 000 fondov a združení.

Portál Azet (<http://www.azet.sk/katalog/obcianske-zdruzenia>) (k 24. 3. 2015) uvádza 1 934 záujmových subjektov na Slovensku angažujúcich sa v rozličných oblastiach spoločenského života, napr. v záujme detí a mládeže, rozvoja regiónov, ľudských práv, pomoci drogovo závislým, chorým, ohrozeným a hendikepovaným osobám, v záujme ochrany prírody a krajiny, zvierat, kultúrnych pamiatok atď. Najzákladnejšie členenie mikrosociet vyplýva z ich zamerania, t. j. z oblasti, v ktorej pôsobia a podľa ktorej sú zaradené do kategorizácie Azetu.

Občianske združenia (1934 firiem)

- Deti a mládež (392)
- Humanitárne a sociálne (262)
- Iné občianske združenia (524)
- Ľudské práva (110)
- Ochrana prírody a zvierat (138)
- Pomoc drogovo závislým (26)
- Rozvoj regiónov (220)
- Vzdelávanie, veda, kultúra (601)
- Zberatelia (7)
- Zdravotné postihnutia a choroby (244)
- Ženy (50)

Portál prezentujúci zoznam verejnoprospešných organizácií – organizácii požitku publicznego v Poľsku – sa nachádza na adrese <http://bazy.ngo.pl/> a eviduje 7 955 subjektov, ktoré majú status OPP a sú oprávnené žiadať 1 % z daní fyzických osôb v roku 2015 (aktualizovaný v súlade s čl. 27a ust. 5 Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie wykazu organizacji pożytku publicznego uprawnionych do otrzymania 1 % podatku dochodowego od osób fizycznych w roku 2015). Zoznam poľských NGO je v porovnaní so slovenským zoznamom podrobnejší (porov. príloha 1), jednotlivé kategórie OZ sú formulované precíznejšie, obširnejšie (analytickejšie) a predovšetkým je počet poľských OZ desaťnásobne vyšší ako počet slovenských. Hlavné oblasti pôsobenia poľských NGO sa však so slovenskými vzájomne prekrývajú:

- Przewycięzanie trudnych sytuacji życiowych, działalność wspierająca
- Ochrona zdrowia
- Ochrona praw
- Przeciwdziałanie bezrobociu, rozwój gospodarczy
- Nauka, kultura, ekologia
- Działalność międzynarodowa, wspólnoty lokalne, aktywność społeczna
- Tożsamość, tradycja narodowa
- Sport, turystyka, wypoczynek
- Bezpieczeństwo publiczne
- Inne

4.2. Mimojazykové paralely a špecifiká fungovania občianskych združení

Vznik a fungovanie občianskych združení a neziskových organizácií je legislatívne upravené na Slovensku aj v Poľsku. Na Slovensku najmä zákonom o združovaní občanov, zákonom o neziskových organizáciách a zákonom o dobrovoľníctve. V Poľsku túto oblasť verejného života upravuje Prawo o stowarzyszeniach, Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie a všeobecne orzecznictwo dotyczące III. sektora. Vznik a fungovanie týchto zoskupení je v zmysle nariadení do istej miery formalizované, ale nedá sa povedať, že by sa tým predmetné society stávali inštitúciami. Stále ich považujeme za sociálne zoskupenia, ktoré patria do mikrosociet z hľadiska početnosti svojich členov. Z hľadiska *striktности правил* (OZ musia zodpovedať všeobecným pravidlám na registráciu¹² a mávajú, ale nemusia

¹² Podľa Zákona o združovaní občanov č. 83/1990 Z. z. Dostupné na: <http://www.minv.sk/?informacie-o-registracii-3> Prawo o stowarzyszeniach <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19890200104> Zákon č. 213/1997 Z. z. o neziskových organizáciách poskytujúcich všeobecne prospešné služby v znení neskorších predpisov, Zákon o dobrovoľníctve: www.zbierka.sk/sk/predpisy/

mať, aj vlastné stanovy), z hľadiska *organizovanosti* a *verejnej legitimacy* (OZ majú organizačnú štruktúru, predstavitel'ov, konateľov, podliehajú registrácii v Registri občianskych združení na Ministerstve vnútra SR, musia mať vlastné identifikačné čísla (IČO, DIČ) v záujme získania právnej subjektivity). Napriek tejto formálnej organizovanosti a podobnosti s inštitúciami majú silné a výrazne prezentované „vedomie my“ ako základný znak kolektívnej identity, ktorý občianske združenia odlišuje od iných spoločenských zoskupení, napr. členských skupín, kam ľudia patria napr. na základe zamestnaneckého pomeru (firmy, organizácie), na základe bydliska (združenia vlastníkov bytov) alebo na základe príslušnosti k edukačným, zdravotníckym, štátnosprávnym, daňovým a iným inštitúciám¹³. Odlišnosť OZ od ostatných foriem spoločenskej organizácie je zakotvená aj v zákonnej definícii, ktorá OZ na Slovensku upravuje ako výsledok združovania občanov, ktorý je právnickou osobou, ale **nie je** to politická strana, politické hnutie, organizácia na zárobkovú činnosť (podnik), organizácia na zabezpečenie výkonu určitých povolaní, cirkev, náboženské spoločenstvo, odborová organizácia, štátny orgán alebo subjekt riadiaci štátny orgán. Podobné sú právne ustanovenia v Poľsku. Rozdiel v konštituovaní občianskych združení je však kvantitatívny – na Slovensku stačia na založenie OZ 3 osoby, v Poľsku musí byť minimálne 15 zakladajúcich osôb. Ako príklady označení občianskeho združenia zákon výslovne uvádza *spolok, spoločnosť, zväz, hnutie a klub*. V poľskom jazykovom prostredí prirodzene dominuje *stowarzyszenie* a *towarzystwo*, časté sú aj *związek, koło, fundacja, hufiec, klub, forum, akademia...*

Treba zdôrazniť, že určitý stupeň formálnosti záujmových skupín, ich registrovanosť a organizovanosť nevyplýva z prirodzenej potreby členov združenia, ale naopak, registrácia týchto združení na Ministerstve vnútra SR je podmienkou ich činnosti, ktorá vyžaduje určité financovanie. Registrácia a právna subjektivita OZ je nevyhnutá pri podávaní žiadostí o štátne dotácie a pre možnosť získavania 2 %, resp. 3 %¹⁴ z daní daňových poplatníkov Slovenska. Na jazykovú podobu názvov

406-2011-z-z-p-34370.pdf <http://www.pozytek.gov.pl/Ustawa,o,dzialalnosci,pozytku,publicznego,i,o,wolontariacie,405.html>, <http://www.pozytek.gov.pl/Prawo,o,stowarzyszeniach,408.html>

¹³ Fakt dobrovoľnosti a neinštitucionálnosti, ale občianskosti združenia je pri niektorých OZ predmetom čestného vyhlásenia, napr. z webstránky OZ Brečtan: „Čestne prehlasujem že naša organizácia bola založená nezávislými občanmi, nie z vôle podnikateľských subjektov či inštitúciou, alebo predstaviteľmi verejnej správy.“ <http://www.ekoforum.sk/Members/danield54/brectan-o-z>

¹⁴ Fyzická osoba na Slovensku môže poukázať 2 % z daní zo svojich príjmov za uplynulý rok. Ak sa preukáže potvrdením, že za uplynulý rok odpracovala minimálne 40 hodín ako dobrovoľník, môže fyzická osoba poukázať až 3 % dane z príjmov. Právnické osoby môžu asigňovať 2 % z dane zo zisku, ak venujú tretiemu sektoru dary vo výške aspoň 0,5 % jej dane z vlastného zisku. Pokiaľ nedarujú žiadne financie, môžu asigňovať 1 % z daní. (<http://rozhodni.sk>)

jednotlivých občianskych združení vplýva aj jedna z podmienok registrácie – názov združenia musí byť v súlade so zákonom NR SR č 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov. Z hľadiska sociológie sú pre odlišenie pozitívne referenčných skupín od iných typov sociálnej organizácie dôležité aj znaky (podľa Kusá, 2005) ako solidárna väzba medzi členmi skupiny, prirodzene a bez pochybnosti vyslovené „my“, pocit ontologického bezpečia ako nepredstieraný sociálny vzťah (istota, že ciele nastolené pri vzniku societ nestratia časom platnosť). Ak predpokladáme, že občianske združenia a neziskové organizácie tieto vlastnosti majú a majú nespochybniteľnú a prirodzenú kolektívnu identitu, môžeme ich pomenovania považovať za typický príklad kolektívnych antroponým – socioným.

4.3. Onymická nominácia občianskych združení a jazyková norma

V Poľsku má na jazykovú podobu názvov občianskych združení má tiež vplyv jazykový zákon (Ustawa o języku polskim)¹⁵, ktorý je záväzný pre verejné používanie jazyka a upravuje aj písanie vlastných mien v súlade so zásadami poľského pravopisu. Podľa týchto zásad (<http://sjp.pwn.pl/zasady/Nazwy-indywidualne-jednostkowe-urzedow-wladz;629403.html>) sa veľkým začiatočným písmenom píšu jednoslovné aj zložené jedinečné názvy úradov, inštitúcií, škôl, organizácií, združení, hudobných, umeleckých a športových zoskupení – napr. *Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego*, *Klub Inteligencji Katolickiej*, *Polski Związek Brydza Sportowego*. V zložených pomenovaniach sa však malým písmenom píšu napr. častice, spojky a iné vetné členy typu *pod wezwaniem*, *na rzecz*, *do spraw*, *numer*, *przeciwko*, napr. *Fundacja imienia Bogdana Jańskiego na rzecz Dzieci Upośledzonych Umysłowo i Fizycznie*, *Kongregacja Panien Benedyktyn w Polsce pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny* alebo *Otwarta Rzeczpospolita – Stowarzyszenie przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii*. Spôsob uvádzania slovenských občianskych združení sa tiež riadi *Pravidlami slovenského pravopisu*, ktoré neakceptujú taký vysoký rozsah využitia veľkých písmen ako poľské pravidlá a pri výrazoch v zložených pomenovaniach OZ sa veľkým písmenom píše len prvý výraz, prípadne iniciály ďalších výrazov považovaných za vlastné mená. Inou odlišnosťou je, že názov občianskeho združenia na Slovensku nemusí záväzne a explicitne obsahovať výraz vyjadrujúci formu kolektívnej organizácie (napr. *združenie*, *fórum*, *klub*...). V slovenskom jazykovom prostredí tak prevládajú názvy bez určujúceho člena (určujúceho typ kolektívnosti), napr. *Fénix* (bájny vták), *Os-*

¹⁵ Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim (Jednolity tekst ustawy Dz.U. z 2011 r. nr 43 poz. 224; <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20110430224>).

mijanko (názov slovenskej rozprávky), *Tomášičkár* (združenie rodičov a priateľov Gymnázia na Tomášikovej ulici v Bratislave), *Poškolak* (združenie na účelné využitie voľného času detí), *Dúha* (združenie na podporu symbiózy človeka a prírody), *Úsmev ako dar* (združenie na podporu detí z detských domovov), *Klub dvojčiat a viacerčiat*, *Sitnianski rytieri* (združenie na podporu turistického ruchu v oblasti Banskej Štiavnice – v blízkosti vrchu Sitno), *Krupanskí črpáci* (mužská spevácka skupina z dediny Dolná Krupá).

V poľskom jazykovom prostredí musí pomenovanie občianskeho združenia explicitne obsahovať všeobecne určujúci výraz formácie typu *stowarzyszenie*, *towarzystwo* atď. a špecifikujúci člen pomenovania je často uvádzaný v zátvorke, napr. *Fundacja Pomocy Osobom Starszym i Niepełnosprawnym „Zawsze Potrzebni”*, *Młodzieżowa Organizacja Szkoleniowo-Kulturalna i Terapeutyczna „M.O.S.K.I.T.”*, *Stowarzyszenie Dzieci Niepełnosprawnych „Uśmiech”*, *Stowarzyszenie „Zielony Bazyliśzek”*, *Stowarzyszenie Śpiewacze „Canto Sonoro” im. Zygmunta Gzelli*. Väčšina poľských pomenovaní občianskych združení je „bardzo rozbudowana semantycznie”, ako uvádza M. Kulakowska (2015). To však neplatí pre názvy OZ na Slovensku, ktoré majú kratšiu a sémanticky zhutnenú formu – veľmi často do podoby skratky, napr. *Inex* (**I**nternational **e**xchange), *Aksen* (**a**ktívny **s**enior), *Sposa* (**S**poločno**s**t' na **p**omoc osobám s **a**utizmom), *VOKA* (**V**idiecka **o**rganizácia pre **k**omunitné **a**ktivitu), *Help L-T* (**P**omoc **o**bciam **L**ovčica-**T**rubín), *Galza* (združenie zberateľov z mien **G**árik, **L**ulák, **Z**áhumenská).

Výrazným svojráznym prvkom poľských socioným je imperatívny tvar špecifikujúceho člena názvu OZ, a to buď v 2. os. sg., napr. *Fundacja „Mierz Wyżej”*, *Fundacja „Znajdź Cel”*, *Fundacja „Podziel się Talentem”*, *Fundacja Słuchaj – Patrz – Pomagaj*¹⁶, *Fundacja „Zostań Mistrzem”*, alebo v 2. os. pl., napr.: *Fundacja Pomocy Społecznej „Chodźmy Razem”*, *Fundacja Społecznie Aktywni* či v infinitive, napr. *Fundacja „Żyć godnie”*. Všetky tieto tvary sú výzvami, apelmi, vzťahovanými buď na jednotlivca, na individuálne „ty”, alebo na komunitu, na kolektívne „my”, ktoré najlepšie vyjadruje spoločenskú – kolektívno-identifikačnú povahu malých pozitívne vzťahných societ. Je v tom však určitá direktívnosť, ktorú v takej miere nenachádzame v pomenovaniach slovenských občianskych združení. Hoci aj slovenské pomenovania OZ obsahujú viac alebo menej explicitné vyjadrenie „kolektívneho my”, napr. *My mamy* (OZ krízového poradenstva pre ženy, obeť násilia v párových vzťahoch a ich deťom), *Ženy Kysúc* (OZ na pomoc týraným ženám), *Žilinské Venuše*,

¹⁶ Táto forma pomenovania asocjuje heslá polície: slovenskej – *Pomáhať a chrániť*, českej – *Pomáhat a chránit* (pomagať i chrániť), ktoré sú prekladom motta americkej polície *To protect and to serve*.

Turčianske Venuše (OZ na pomoc ženám s onkologickým ochorením v regióne Žiliny a Turca), v názvoch slovenských občianskych sa imperatív neobjavuje.

Výrazným a spoločným rysom slovenských aj poľských názvov občianskych združení je vysoké zastúpenie cudzojazyčných, najmä anglických, ale aj latinských či rómskych výrazov v štruktúre pomenovaní, resp. celých proprií v cudzom jazyku, napr. *Pax et bonum* (OZ na pomoc nezamestnaným a podpora tvorby pracovných príležitostí), *Yes, we can* (zahraničná rozvojová a humunitárna pomoc ľuďom v núdzi), *Paradi Roma* (OZ na podporu rozvoja rómskej komunity na Slovensku), *Aiuto* (OZ na resocializáciu drogovovo závislých osôb, z tal. *aiutare* 'pomáhať'), *Fundacja B3 (Be Free) Szczecin* (fundácia na rzech pracy z dziećmi i młodzieżą z ubogich i marginalizowanych społecznie środowisk), *Fundacja Prometeusz*, *Fundacja Big Brothers*, *Big Sisters of Poland* (pomoc dzieciom mającym trudności w zrealizowaniu ich potencjału), *Stowarzyszenie Śpiewacze „Canto Sonoro” im. Zygmunta Gzelli*, *Fundacja „Lux Veritatis”* (wspiera Kościół Katolicki w głoszeniu Dobrej Nowiny). Slovenské aj poľské názvy občianskych združení, ale propriá všeobecne sú prejavom interligválnej motivácie pomenovaní – pomenovacieho procesu založeného na cudzojazyčnej verbálnej schéme a zároveň na zakomponovaní cudzojazyčného prvku do výslednej štruktúry pomenovania.

Neformálnosť a špecifickosť aktérov a zakladateľov malých sociálnych sa odráža aj v kreatívnosti pri ich pomenovaní – rovnako v slovenskom, ako aj v poľskom jazykovom prostredí. Tvorivosť spočíva napr. vo využití určitého centrálneho motívu na pomenovanie viacerých podobných komunit – napr. na Slovensku komunity otužilcov (ľudzi zahartovaných), ktorými sú napr. *Ľadové medvede Bratislavy*, *Kollárovské mrože* (z mesta Kollárovo), *Turčianske nanuky* (otužilci z Turca) či *Polárne líšky Senica* (otužilci z mesta Senica). Originalita je často vyjadrením recesistickej idey pomenovania, napr. pri združeníach typu *Klub Bystríkov* (klub nositeľov zriedkavého slovenského mena Bystrík) alebo *Združenie nespravodlivo plešatých* (stowarzyszenie niesprawiedliwie łysych). V poľskom jazykovom prostredí možno nájsť názvy ako *Akademia Zdrowych Pleców*, *Stowarzyszenie Dzieci i Młodzieży im. Każdego Człowieka*, *Fundacja Przyjaciele*, *Fundacja Nadzieja Dobermana*, *Stowarzyszenie Kotikowo*, *Stowarzyszenie Przyjaciół Kamienia w Kamieniu*, *Fundacja Pomysłodajnia*, *3majmy się Razem* a mnoho iných.

5. Záver a zhrnutie

Predstavená problematika fungovania a pomenovania občianskych združení dokladá dosiaľ slabo prebádanú a kvalitatívne aj kvantitatívne výraznú onymickú potenciu slovenčiny i poľštiny, vysokú nominalizačnú aktivitu a kreativitu sociál-

nych aktérov pri pomenúvaní skupín svojich spoločenských aktivít. Rozmanitosť onymických foriem je odrazom toho, aké rozmanité sú formy spoločenského života v oboch krajinách a tiež odrazom rozličných (aj kontrastných) prístupov, pomenúvacích tendencií a preferencií používateľov jazyka.

Naše chápanie sociálnych zoskupení je založené na referenčnom princípe, ktorý vyjadruje nevyhnutnosť pozitívnej afirmácie – prihlásenia sa jednotlivca k predmetnej societe. Na základe tohto „prihlásenia“ sa formujú pozitívne vzťahné skupiny a ich príkladom sú občianske združenia. Tvoria prechodný stupeň medzi individuálnymi objektmi (jednotlivcami, osobami, jedinečnými produktmi...) a hromadnými, sériovými či komplexnými objektmi (spoločenské inštitúcie, politické strany, obchodné firmy, výrobné podniky...), preto aj názvy týchto societ – socionymá – majú niektoré znaky spoločné s chrématonymami, napr. formálnu variabilitu a premenlivosť, nadindividuálny (kolektívny) charakter a nefixovanosť v teréne. Ako pomenovania spoločenských formácií však majú socionymá charakter kolektívnych antroponým bez ohľadu na to, či ich forma explicitne vyjadruje kolektívnu identitu a zameranie society (napr. *Priatelía slaných detí* – detí s cystickou fibrózou), *My mamy*, *Spoločnosť parkinsonikov Slovenska*), alebo nevyjadruje, resp. vyjadruje ich len symbolicky (*Bocian*, *Čistý deň*, *Svetielko nádeje*). Z porovnania názvov slovenských a poľských občianskych združení vyplýva, že na podobu a funkciu socionyma pôsobí to, ako onymický objekt podlieha záväzným legislatívnym predpisom a jazykovej norme danej krajiny.

Ak sa na onymický objekt, napr. občianske združenia a neziskové organizácie, vzťahujú zákonné úpravy, výsledné socionymum je korektne vytvorené, neutrálne a väčšinou zrozumiteľné (hoci metaforicky) vyjadruje kolektívnu identitu a poslanie society. Mnohé OZ majú ambíciu posilňovať svoje dobré meno a vytvárať zo socionyma značku (globálne napr. *Greenpeace*, *Amnesty International*, regionálne napr. *Ladové medvede*, *Sloboda zvierat*, *Svetielko nádeje*, *Liga proti rakovine*, *Úsmev ako dar*, *Biela pastelka*...). Tieto združenia s celonárodnou, resp. nadnárodnou pôsobnosťou sú výrazom sociálnej angažovanosti a solidarity občanov a predstavujú taký model sociálnej štruktúry, ktorý stabilizuje kolektívne správanie, vrátane verbálneho správania a vystupovania v danom spoločenskom priestore. Analogicky aj pomenovania týchto societ – socionymá – obsahujú prestížny aspekt a predstavujú onymický model na vytváranie a fungovanie názvov občianskych združení v slovenčine a naplňajú očakávania používateľov jazyka. Poľské socionymá sú jazykovo členitejšie, pretože obsahujú určujúci člen a zároveň špekulujúci člen. Všetky plnovýznamové výrazy sa píšú verzálami na rozdiel od slovenských OZ. Názvy poľských občianskych združení prezentujú kolektívnu identitu aj imperatívnymi

tvarmi špecifikujúcich členov v pomenovaní – napr. *Fundacja Słuchaj – Patrz – Pomagaj*.

Slovenské a poľské socionymá (názvy občianskych združení) predstavujú zaujímavý a rozsiahly onymický materiál, ktorý je možné ďalej skúmať napríklad z hľadiska teórie lexikálnej motivácie (Ološtiak, 2011), z hľadiska spôsobu tvorenia týchto proprií, ako onymizácia, transonymizácia, deskripcia, slovotvorná derivácia. Opis socioným z tohto aspektu by znamenal napr. určovanie štruktúrneho motívanu jednotlivých pomenovaní, opis ich motívantov, sledovanie vzťahu medzi členmi motivačných dvojíc, resp. vzťahov medzi rozličnými druhmi motivácie a prispel by k poznaniu vzájomných súvislostí medzi pomenovaniami, a to pri zohľadňovaní vecnej a znakovej podstaty skúmaných onymických objektov – sociálnych skupín.

BIBLIOGRAFIA

- Blanár, V. (2009). *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Martin: Matica slovenská.
- Bosák, J. (2003). Vplyv inovačných procesov na status kvalifikátorov v slovníkoch. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (ss. 9–15). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). [Prace Slawistyczne, 114].
- Bosák, J. (2008). Variantnosť v jazyku a jej odraz v slovníku. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Współczesna komunikacja językowa: Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich* (ss. 31–38). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 125).
- Bosák, J. (2012). Variantnosť ako najvýraznejšia charakteristika jazykových situácií v posledných dvoch desaťročiach. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Specyfika leksyki i słowotwórstwa języków słowiańskich na przełomie XX i XXI wieku* (ss. 53–63). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 136).
- Brewer's Dictionary of Modern Phrase and Fable* (2011; <http://www.oxfordreference.com>).
- Furdík, J. (2008). *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. M. Ološtiak (Ed.). Košice: Vydavateľstvo LG.
- Garančová, L., & Kopásková, I. (2009). S dvomi priezviskami po svadbe. In M. Ološtiak, M. Ivanová, & L. Gianitsová-Ološtiaková (Eds.), *Varia XVIII: Zborník príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov: Prešov – Kokošovce-Sigord 3.–5. 12. 2008* (ss. 161–167). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Goóťšová, A. (2010). Hydronymá Hornádu v jazykovej komunikácii. In E. Homolová (Ed.), *Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthiae Belii Neosoliensis: Zborník vedeckých štúdií učiteľov a doktorandov Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici* (ss. 215–222). Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied.
- Gutschmidt, K. (2003). Словообразовательные новации (преморфемные дериваты) в славянских языках с точки зрения когнитивной лингвистики. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.),

- Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (ss. 63–76). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy. (Prace Slawistyczne; 114).
- Harvalík, M. (2009). Nové tendence v současné české onymii. In J. David, M. Čomejová & M. Harvalík (Eds.), *Mnohotvárnost a specifičnost onomastiky: IV. česká onomastická konference* (ss. 179–186). Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě; Ústav pro jazyk český AV ČR Praha, v. v. i.
- Janovec, L. (2008). Aktualizace frazémů v současné češtině. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Współczesna komunikacja językowa: Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich* (ss. 55–63). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 125).
- Janovec, L. (2012). Uzułalnost a okazionalnost v internetové komunikaci. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Specyfika leksyki i słowotwórstwa języków słowiańskich na przełomie XX i XXI wieku* (ss. 65–81). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 136).
- Kaleta, Z. (2003). (Ed.). *Nazwy własne a kultura: Polska i inne kraje słowiańskie*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 115).
- Kazík, M. (2010). Živé osobné mená ženatých mužov v Topoleckej. *Slovenská reč*, 75(3–4), 333–342.
- Knappová, M. (2009). Prestižní aspekty pojmenování v Česku. In J. David, M. Čomejová & M. Harvalík (Eds.), *Mnohotvárnost a specifičnost onomastiky: IV. česká onomastická konference* (ss. 242–248). Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě; Ústav pro jazyk český AV ČR Praha, v. v. i.
- Kosyl, Cz. (2003). Chrematonimia. In A. Cieślíkowa, E. Rzetelska-Feleszko & J. Duma (Eds.), *Słowiańska onomastyka: Encyklopedia* (T. 2) (ss. 370–375). Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Krško, J. (1998). Mikrosociálne toponymá. In M. Majtán & P. Žigo (Eds.), *Zborník referátov z 13. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Modre-Piesku* (ss. 115–119). Bratislava: Esprima.
- Krško, J. (2002). Niekoľko pohľadov na prezývkové vlastné meno. In M. Nábelková & M. Šimková (Eds.), *Varia IX: Zborník materiálov z IX. kolokvia mladých jazykovedcov* (ss. 129–135). Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV.
- Krško, J. (2003). Sociálny priestor v onymii: Vznik onymických subsystémov – sociálnych toponým. In M. Biolík (Ed.), *Metodologia badań onomastycznych* (ss. 61–70). Olsztyn: OBN.
- Krško, J. (2014). Komunikačný register a proprium. In A. Gałkowski & R. Gliwa (Eds.), *Mikrotoponimia i makrotoponimia: Problematyka wstępna* (ss. 35–40). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kryžan-Stanojević, B. (2003). Od błędu do innowacji. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (ss. 89–100). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 114).
- Kulakowska, M. (2015). Nazwy związków, stowarzyszeń i partii: Antroponimy zbiorowe czy chrematonimy? In I. Valentová (Ed.), *19. slovenská onomastická konferencia, Bratislava 28. – 30. apríla 2014* (ss. 498–505). Bratislava: Veda.

- Kusá, Z. (2005). Metodologické otázky výskumu premien kolektívnych a osobnostných identít v transformačnej ére. In J. Marušiak & M. Ferencová (Eds.), *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie: zborník zo seminára* (ss. 10–30). Bratislava: Veda.
- Lotko, E. (2003). Co a jak ovlivňuje inovační porcesy ve slovní zásobě: na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (ss. 101–115). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 114).
- Majtán, M. (1989). Klasifikácia chrématonymie. In R. Šrámek & L. Kuba (Eds.), *Chrématonyma z hľadiska teorie a praxe: Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“, Ústí nad Labem 21.-22. 6. 1986* (ss. 7–13). Brno: Geografický ústav ČSAV.
- Martincová, O. (2003). Inovační lexikální procesy a slovníky neologizmů. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (ss. 117–126). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 114).
- Mieczkowska, H. (2003). Formy zaniku fleksyjności w deklinacji słowackiej w konfrontacji z polszczyzną. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (ss. 127–138). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 114).
- Mieczkowska, H. (2008). Rola derywacji sufiksálnej w sposobach wzbogacania słownictwa: Na materiale polsko-słowackim. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Współczesna komunikacja językowa: Najnowsze zmiany w leksyce i słotwórstwie języków słowiańskich* (ss. 135–150). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 125).
- Murphy, M. L., & Piazza, R. (2009). Linguistic semantic and historical semantic. In K. Junge & K. Postoutenko (Eds.), *Assymetrical conceptions after Reinhart Koselleck: Historical semantics and beyond* (ss. 51–80). Retrieved October 3, 2014, from <http://books.google.sk/books?i d=GZh6tUV2e1kC&pg=PA70&lpg=PA70&dq=Murphy+%E2%80%933+Piazza+socionyms>.
- Ološtiak, M. (2000). Niekoľko poznámok k motivácii a designácii sekundárnych pomenovaní (prezývok): Venované prof. V. Blanárovi pri príležitosti jeho 80. narodenín. *Slovenská reč*, 75 (5–6), 270–278.
- Ološtiak, M. (2007). O jazykovej motivácii prezývok. In M. Ološtiak (Ed.), *Lexikálna sémantika a derivatológia: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdika, CSc., Prešov 5. decembra 2000* (ss. 165–172). Košice: Vydavateľstvo LG.
- Ološtiak, M. (2011). *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Opavská, Z. (2012). K dynamice viceslovných pojmenování v současné češtině. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Specyfika leksyki i słotwórstwa języków słowiańskich na przełomie XX i XXI wieku* (ss. 127–145). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 136).
- Ożdżyński, J. (1973). Nazwy polskich klubów sportowych. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie*, 47. *Prace Językoznawcze*, 2, 99–124.
- Patráš, V. (1997). Sociolinguistické kontexty školských prezývok. In S. Kania (Ed.), *Společné zrožnicovanie współczesnej polszczyzny* (ss. 97–108). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.

- Pisarkowa, K. (1972). Nazwy nowoczesnych zespołów muzycznych (zespoły obce). *Onomastica*, 17, 167–186.
- Plank, F. (2003). *How crosslinguistically variable is the lexicon and grammar of naming*. Retrieved October 2, 2014, from http://ling.uni-konstanz.de/pages/home/plank/for_download/presentations_2/17_FP_ProperNames_vi07.pdf
- Pstyga, A. (2003). Zmiana współczesnych słowiańskich standardów językowych: Aspekty słotwórcze. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (ss. 175–188). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 114).
- Rangelova, A., & Tichá, Z. (2012). Dynamika abreviace a abreviačních útvarů: Na českém jazykovém materiálu. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Specyfika leksyki i słotwórstwa języków słowiańskich na przełomie XX i XXI wieku* (ss. 147–169). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 136).
- Reczek, S. (1969). Onomastyka sportowa: O stylu polskiej prasy sportowej. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie. Nauki Humanistyczne*, 4(6), 191–218.
- Rospond, S. (1976). *Mówią nazwy*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Roszkó, R. (2003). Innowacje: Czy musi ich być tak wiele? In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (ss. 189–198). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 114).
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2003). O najnowszych tendencjach w słotwórstwie słowiańskim: Na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (ss. 199–210). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 114).
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2008). Zmiana konwencji czy indywidualna manifestacja twórcza? Pragmatyczny aspekt wykorzystania słownictwa i słotwórstwa w tytułach prac naukowych. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Współczesna komunikacja językowa: Najnowsze zmiany w leksyce i słotwórstwie języków słowiańskich* (ss. 253–261). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 125).
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2012). Dynamika struktur złożeniowych w językach słowiańskich. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Specyfika leksyki i słotwórstwa języków słowiańskich na przełomie XX i XXI wieku* (ss. 171–187). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 136).
- Siatkowski, J. (2003). Zmiany morfologiczne we współczesnym języku czeskim. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (ss. 211–223). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 114).
- Szelawski, M. (2004). Pragmatyczna interpretacja ergonimów komercyjnych na przykładzie nazw szkół językowych. *Onomastica*, 49, 165–179.
- Tichá, Z. (2003). Materiálová báze slovníku neologizmů v češtině. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich* (ss. 225–230). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 114).
- Tsvetkov, G. (2010). At the intersection of linguistics and social anthropology: Socionyms Rom and Dom as an ethno-sociologic source. In 9th *International Conference on Romani Linguistics*

- tics: Research Institute for the Languages of Finland, September 2–4, 2010* (ss. 35–37). Retrieved October 7, 2014, from: <http://www.kotus.fi/files/1456/abstracts.pdf>
- Wachtarczyková, J. (2012). Povah a podoba názvov lyžiarskych stredísk na Slovensku. In M. Ološtiak (Ed.), *Jednotlivé a všeobecné v onomastike* (ss. 324–341). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Wachtarczyková, J. (2015). Socionymá – pomenovania spoločenských skupín: na príklade názvov občianskych združení a súťažných dvojíc. In I. Valentová (Ed.), *19. slovenská onomastická konferencia, Bratislava 28.–30. apríla 2014* (ss. 478–497). Bratislava: Veda.
- Wójcik, U. (2011). Nazwy polskich organizacji pożytku publicznego. *Onomastica*, 55, 189–196.
- Zgólkowa, H., & Szymoniak, K. (1988). Prowokacja w nazwie. In E. Homa (Ed.), *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej* (ss. 163–169). Szczecin: Wydawnictwo US.
- Земская, Е. А. (2008). Русский разговорный язык: новые явления на рубеже XX–XXI вв. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Współczesna komunikacja językowa: Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich* (ss. 263–276). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 125).
- Нешименко, П. Г. (2008). Компьютерная коммуникация в контексте современного публичного общения. In Z. Rudnik-Karwatowa (Ed.), *Współczesna komunikacja językowa: Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich* (ss. 151–179). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy (IS PAN). (Prace Slawistyczne; 125).

The Issue of Naming of Microsocieties in Slovak and in Polish Linguistic Area – Parallels and Specifics as Exemplified by Names of Civic Associations

S u m m a r y

This issue is mainly devoted to the topic of appellations of different forms of social organization in the Slovak and the Polish linguistic area. The author focuses primarily on the Slovak onomastic material which consists mainly of appellations of civic non-governmental organizations, specifically civic associations as elementary social formations. In defining these microsocieties she uses so-called reference aspect, which is built on voluntary basis and positive affirmation (logging in, registration) to the specific community. The author takes into account the new circumstances of the functioning of social groups in cyberspace, which introduce into social relations so-called time-space distantiation. She compares the conditions of operation of the third sector in Slovakia and in Poland. She points out the fact that the verbal form of onomastic units is influenced by extralinguistic reality – especially the functioning of the statutory social groups (civic organizations and NGOs) – and also argues that civic associations are microsocieties, not institutions, so naming them belongs to the area of collective anthroponymy and not chrematonymy.

Problematika pomenúvania mikrosociet v slovenskom a poľskom jazykovom prostredí – paralely a špecifiká na materiáli názvov občianskych združení

R e s u m é

Práca sa venuje problematike pomenúvania rozličných foriem sociálnej organizácie v slovenskom a poľskom jazykovom prostredí. Autorka vychádza primárne zo slovenského onomastického materiálu, ktorý tvoria predovšetkým pomenovania občianskych mimovládnych združení, konkrétne občianskych združení (OZ) ako elementárnych spoločenských formácií. Autorka zohľadňuje aj nové okolnosti fungovania spoločenských zoskupení vo virtuálnom priestore, ktoré do sociálnych vzťahov prinášajú tzv. časopriestorovo rozpojenú interakciu. Ako protíváhu slovenských OZ autorka kladie poľské stowarzyszenia obywatelskie, tzv. NGO-sy (non-governmental organization), a poľské sociálne formácie so statusom OPP (organizacje pożytku publicznego), ktoré sa tiež najlepšie rozlišujú z hľadiska zamerania svojej činnosti. Zdôrazňuje, že verbálna forma onomastických jednotiek je podmienená mimojazykovou realitou – najmä zákonnými úpravami fungovania sociálnych skupín (občianskych združení a NGO) –, a zároveň tvrdí, že občianske združenia sú mikrosocietami, a nie inštitúciami, preto ich pomenovania patria do oblasti kolektívnej antroponymie, a nie chrématonymie.

Keywords: time-space distanciation; chrematonyms; microsocieties; non-governmental organizations (NGOs); civic associations (CAs); socionyms

Kľúčové slova: časopriestorovo rozpojená interakcia; chrématonymá; mikrosociety; mimovládne organizácie (NGO); občianske združenia (OZ); socionymá

